

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

FOUCAULT PERSPEKTİFİNDEN İKTİDAR, HAKİKAT VE HAKİKAT SONRASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
RUKİYE KILIÇ

GAZİANTEP-2020

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

FOUCAULT PERSPEKTİFİNDEN İKTİDAR, HAKİKAT VE HAKİKAT SONRASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
RUKİYE KILIÇ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ŞAKİR DİNÇŞAHİN

GAZİANTEP - 2020

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Michel Foucault Perspektifinden İktidar, Hakikat ve Hakikat Sonrası” başlıklı çalışmanın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. 05 / 05 / 2020

Rukiye Kılıç

ÖNSÖZ

Modern bireyin baş etmek zorunda kaldığı bilgi yığınları ve her gün maruz kaldığı sahte haberler hakiki olan ve olmayan arasındaki çizgiyi bulanıklaştırır. Hakikat sonrası olarak da yorumlanan bu dönemde bireylerin gerçek dünya ile sanal dünya arasında sürdürdüğü yaşamlar, kişi üzerinde hem fiziksel hem de duygusal etkiler bırakır. Gündelik hayatın sıradan alışkanlıkları olan alışveriş yapmak, gazete okumak, arkadaşları ile sosyalleşmek akıllı mobil cihazların her geçen gün daha fazla dahil olduğu yeni pratiklere dönüşür. Bu yeni biçimler ile daha fazla gözetime tabi tutulan bireylerin kararları, tutum ve davranışları üzerinde etkin olmak isteyen iktidarlar geliştirdikleri yeni mikro-politikalarla yaşamın kılcallarına nüfuz eder. İktidarın her yerde ve her an yaşama dahil olduğu bu iktidar pratiklerine, Fransız düşünür Michel Foucault'un çözümlediği iktidar ve hakikat sorunsallaştırmalarında yer verilir.

Bugünü anlamak için geçmişe bakmalıyız diyen Nietzsche'nin sözünden yola çıkan Foucault'un eserleri ve söyleşilerinin incelenmesi hakikat sonrası tanımını anlamaya ve bu dönemde işleyen yeni iktidar pratiklerini yorumlamaya katkı sunabilir. Foucault'un iktidar, bilgi ve hakikat yorumları hakikat sonrası ile ilişkilendirilerek elde edilen bakış açısının sağladığı kavramlar ile popülist siyasi liderlerin taktikleri ve bireyin duygulanımsal olarak deneyimlediği gündelik hayata dair yeni durumlar bu tez çalışmasında analiz edilir.

Tez sürecinin her aşamasında yoğun temposuna rağmen bilgi ve tecrübesiyle her soruma titizlikle cevap veren, yüksek lisans derslerinde öğrencisi olma fırsatı bulduğum, değerli tez danışmanım Doç. Dr. Şakir DİNÇŞAHİN'e katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Tezin gelişmesine zaman ayırarak katkı sunan sayın Doç. Dr. Gökhan GÖKGÖZ'e teşekkür ederim. Ayrıca tez jüri komitesine katılarak bu tezin tamamlanmasına katkı sağlayan çok değerli hocalarıma destekleri için teşekkür ederim.

Yahya Maltas ve Melissa Gul Kang Maltas'a atfedilir. Tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

Rukiye KILIÇ

ÖZET

Siyasi atmosferi yansıtmak için Oxford sözlüğü tarafından 2016'da yılın kelimesi seçilen *post-truth* (hakikat sonrası) ABD'deki başkanlık seçimleri ve İngiltere'deki Brexit referandumu sürecinde seçmeni etkilemek adına hakikatin eğilip büküldüğü bir dönemi işaret eder. Hakikat sonrası çağda nesnel olguları göz ardı eden popülist politikacılar, duygu ve inançlarını gözeterek kurguladıkları hakikatlerle hedef kitlelerinin tutum ve davranışlarını yönlendirir.

Fransız düşünür Michel Foucault'un (1926-1984) bilgi/iktidar yorumlaması ışığında geçmişten bu güne iktidarların hakikat üretmek veya yok ederek toplumları nasıl şekillendirdiği, hakikat sonrası çağ denilen dönemle ilişkilendirilip birey ve grupların iktidar pratikleriyle nasıl yönetildikleri bu tez çalışmasında nitel yöntemle ele alınır. Alanyazı taramasında birincil kaynak olarak Foucault'un kitapları, makaleleri ve söyleşileri incelenir; iktidar ve hakikat kavramları yorumlanarak iktidarın bir hakikat üretme makinası olarak nasıl çalıştığı incelenir. Foucault bakış açısıyla ele alınan hakikat sonrası kavramı ikincil kaynak eserler ve güncel olaylara dair haberlerle desteklenerek tez çalışması sonuçlandırılır.

Anahtar Kelimeler: Foucault, İktidar, Özneleştirme, Bilgi/İktidar, Hakikat Sonrası.

ABSTRACT

Post-truth (*hakikat sonrası*) has been selected as the word of the year in 2016 by the Oxford Dictionary to reflect the political atmosphere marks a period in which the truth has been bent and twisted in order to influence the voters during the Brexit referendum in the United Kingdom and the presidential election in the United States. Populist politicians, who ignore the objective facts in the post-truth era, direct the attitudes and behaviors of the target groups with the truths they construct by considering their emotion and beliefs.

In the light of power/knowledge interpretation of the French philosopher Michel Foucault (1926-1984), how the power has shaped the societies by constructing or altering the truth from past to the present, how they have been associated with the period called the post-truth era and how individuals and groups are governed by power practices are explained in this thesis by using qualitative method. In the literature review, Foucault's books, articles and interviews are examined as a primary source, the concepts of power and truth are interpreted, and how power works as a truth-producing machine. The post-truth concept, which is evaluated from a Foucauldian perspective, is supported with secondary sources and news about current events and the thesis study is concluded.

Keywords: Foucault, Power, Subjectivation, Power/Knowledge, Post-Truth.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	3
1.1.1. Problem Cümlesi.....	5
1.1.1.1. Alt Problemler.....	6
1.2. Araştırmanın Amacı.....	8
1.3. Araştırmanın Önemi.....	8
1.4. Araştırmanın Sınırlılığı.....	8
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	8
1.6. Tanımlar.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

FOUCAULT'UN İKTİDAR ANALİZİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	10
2.1. Foucault Perspektifinden İktidar.....	10
2.2. Bilgi/İktidar ve Hakikat İlişkisi.....	14
2.3. Feodal İktidar Döneminden Biyo-İktidar Dönemine Geçiş.....	18
2.3.1 Zihnin Zihinler Üzerindeki Gözetimi: Panoptikon.....	21
2.4. Otoriteyi İçselleştirme Mekanizması Olarak Pastoral İktidar.....	24
2.5. Birey ve Toplum Yönetiminin Sekülerleşmesi.....	28
2.5.1 Devlet Aklı: İktidarın Rasyonelleştirilmesi.....	28
2.5.2 Polis: Rasyonelliğin Gündelik Hayat Etkilerinin Denetimi.....	29
2.6. İktidarın Mikro-politikası.....	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT ÜRETİMİ.....	36
3.1. Foucault'un Hakikat Sorunsallaştırması.....	36
3.1.1 Hakikat Üretiminin Politikası.....	39

3.2. Rasyonalite Algısı ve Epistemik Hegemonya.....	46
3.3. Hakikatlerin Mümkinlik Koşulu: Episteme.....	49
3.4. Özneleştirme Pratiği ve Hakikat	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI ÇAĞ VE YENİ İKTİDAR PRATİKLERİ 60

4.1. Popülist Liderler ve Yeni Hakikat Algısı.....	60
4.2. Postmodern Rasyonalite: Aydınlanmanın Eleştirisi.....	67
4.3. Politik Arenada Çatışan Hakikatler	71
4.3.1 Hakikat Sonrası Siyasi Figürü: Donald Trump.....	76
4.3.2 Referandum ile AB'den İlk Çıkış: Brexit	80
4.4. Siyaset Psikolojisi: Duygular, Değerler ve Bilişsel Mekanizmalar	84
4.5. Hakikat Sonrası Çağda Bilim Tartışmaları	89
4.5.1 İklim Değişikliği	91
4.6. Parrhesia: Doğruyu Söylemek.....	92
4.6.1 Hakikat Sonrası Çağın Parrhesiastes Örneği: Edward Snowden	93
4.6.2 Gizli Bilgileri İfşa Platformu: Jullian Assange ve Wikileaks	93
4.6.3 Oryantalizm Hakikat İddiasının Bilimsel İnkarcısı: Edward Said	94
4.6.4 Hakikat Doğrulama Platformları Olarak Teyit Siteleri	95

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA 97

KAYNAKÇA 103

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AB	:	Avrupa Birliği
akt.	:	aktaran
Çev.	:	Çeviren, Çevirenler
Ed.	:	Editör
IPCC	:	Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Paneli)
POTUS	:	President Of The United States (ABD Başkanı)
SSCB	:	Soyvet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vd.	:	ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İktidar konusu birçok disiplin tarafından yüzyıllardır ele alınan bir kavramdır. İnsanoğlu toplumsal yaşama geçip bir düzen içerisinde yaşayageldiği tarihten itibaren bir yöneten ve yönetilen ilişkisi içinde iktidar mekanizmalarını işletir. Fransız düşünür Michel Foucault'a göre özünde "yapmamalısın" diyen kısıtlayıcı ve tek merkezden işleyen bir iktidardan bahsetmek iktidar analizi yapmak için yetersizdir; çünkü tek bir iktidar yoktur; birçok iktidar vardır ve bunlar heterojen bir yapı ile ilişki ağını oluştururlar. Bu ağların etkileşimde bulunduğu bireyler, gruplar ve toplumlar çeşitli iktidar pratikleri tarafından gözetlenerek elde edilen bilgilerle denetlenir, yüklenen normlar ve kavram şemaları ile disipline edilir; bu sayede üretilen hakikatleri içselleştiren öznelere normalleştirilen toplumlar inşa edilerek iktidarlara tabi kılınır.

İktidarın bir töz olmadığını, yalnızca bireyler arasındaki bir tür ilişki olduğunu ifade eden Foucault'a göre iktidarı belirleyen birçok etken vardır. Hakikatler üretilerek işletilen rasyonelleştirme pratiği, bireyselleştirici ve bütünselleştirici etkisi ile esas unsurdur. Ona göre, insanların insanlar tarafından yönetilmesi belli bir rasyonalite türü gerektirir. Toplumlara liderlik eden kişiler veya gruplar yönettikleri kitlelerle etkileşimlerini çeşitli araçlar ve teknikler ile gerçekleştirir. İktidar, bireylerle arasında geliştirdiği ilişki ağı ile birey davranışlarını belirleyebilmek için (Foucault, 2016a: 55) kimi zaman gazete, televizyon ve sosyal medya gibi kitle iletişim kanalları, kimi zaman da okul, hapishane ve hastane gibi kurumları kullanır. İktidar sadece kamusal alandaki süreçler üzerinde etkili değildir; gündelik yaşamın hemen her alanında ve her anında mevcuttur.

Foucault eserlerinde iktidarı baskıcı ve hukuksal boyutları ile ele almaz. İktidarı, stratejik ve pozitif olarak tanımlar. Kendi sözleri ile ifade edilirse iktidar büyük bir üst ben olarak yalnızca negatif eylemler olan sansür, dışlama, engelleme, içe atma teknikleri ile işlemez (Foucault, 2016a: 17-18). İktidar arzu ve bilgi düzeyinde pozitif etkiler ürettiği müddetçe sürdürülür. İktidar, bilgiyi engellemek bir yana, onu üretir. İktidar mekanizmaları askeri ve eğitsel disiplin örneklerinde olduğu gibi gerçekliği, nesnelere alanlarını ve hakikat ritüellerini üretir. Bilgi hakikat üretir, iktidar kurulan hakikatleri içselleştiren bireyler üzerinden işler (Foucault, 2015a: 42).

Hakikat, insanlık tarihi boyunca toplumları yönetmede ve iktidarın gerçekleştirdiği eylemleri, çıkardığı yasaları, infaz ettiği cezaları meşrulaştırmada kullanılan önemli bir araç olmasından dolayı iktidarlar tarafından titizlikle ele alınarak bireyin davranışlarını yönlendirmek için kullanılır. Platon'un Devlet kitabında yer verdiği mağara alegorisinde

“gölge hakikatleri” yaşamı boyunca izlemek zorunda bırakılan tutsağın, zincirleri çözülerek mağara dışına çıkarıldığında keşfettiği “hakikatleri” ilk anda reddetmesi, hakikatler üzerinden işleyen iktidar mekanizmasını betimler (2011a: 231-235). Mağara gerçekliğine mahkum bırakılan birey, mağara dışına çıkarılmadığı ve kendisine dayatılan hakikati sorgulamadığı sürece mevcut iktidara tabi olur. Hakikat sonrası çağda internete bağlı mobil cihazı ile her an, her yerden sanal mağarada kurguladığı özneyi benimseyerek sosyal davranışlarını gerçek ve sanal dünyada sürdüren bireyin hakikat algısı, kendisine ulaştırılan sahte haberlerle manipüle edilmeye müsait hale gelir.

Foucault ile 1977 yılında yapılan “İktidar ve Bilgi” isimli röportajda hakikatin bir tür genel norm, bir dizi önerme olmadığını vurgular. Hakikati, doğru kabul edilen söylemlerin her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan prosedürler bütünü olarak tanımlar (Foucault, 2015a: 177). Akademik alanda bu prosedürler belirlidir. Örneğin matematik alanında, iki çarpı ikinin dört etmesi o alandaki prosedürler ışığında o bilgi alanı içerisinde mutlak hakikattir. Sosyal bilimlerde ise Edward Said’in Oryantalizm kavramı için yaptığı çalışma örneğinde gösterildiği gibi iktidar amaçlarına göre değişen hakikat kurguları mevcuttur. Foucault, gündelik hayatta enformasyon sistemlerine bağlı hakikat etkileri olduğunu belirtir: “Birisi, radyo ya da televizyon spikeri size bir şey duyurduğunda, ister inanın isterse inanmayın, bu binlerce insanın kafasında hakikat olarak işlemeye başlar, tek hakikat olarak, çünkü o şekilde, o tonda, o kişi tarafından, o saatte söyleme dökülmüştür.” (Foucault, 2015a: 177).

Kitle iletişim araçları üzerinden hakikatler kurulabildiğini ifade eden Foucault, iktidar mücadelesi veren güç odaklarının söylemler geliştirerek ve dolaşıma sokarak bireyi etki altına alabileceği uyarısını yapar. Bilişsel mekanizmaları çözümlenen insan doğası bilgisinin de katkısı ile bireyin duygu, inanç ve önyargılarını hedefleyen içerikler, kişinin eylem ve kararlarını (oy verme davranışı gibi) yönlendirebilir. Princeton Üniversitesi’nde çalışan sosyal bilimci Zeynep Tüfekçi’nin New York Times’ta yayımlanan yazısında Obama’nın akıllı seçim kampanyasının demokrasi üzerindeki etkileri tartışılır. Seçmenlerin kime oy vereceği veya sandığa gidip gitmeme davranışı sosyal paylaşım ağlarında bireye fark ettirilmeden gösterilen içeriklerle manipüle edilir. Tüfekçi, kullanıcıya yakın arkadaş çevresindekilerin oy verdiği bilgisinin Facebook haber akışında paylaşılması, bu kişilerin fotoğrafları ile birlikte gösterildiğinde hedef kişinin sandığa gitme davranışının olumlu yönde etkilendiğini belirtir (Tüfekçi, 2012). Bahsedilen çalışma, Facebook tarafından Bond ve ekibine (Bond, Fariss, Jones, Kramer, Marlow, Settle, ve Fowler, 2012: 295) altmış bir milyon aktif platform kullanıcısı üzerinde yaptırılır ve çalışmanın sosyal etkilenme ve

politik mobilizasyon üzerindeki etkilerine dair sonuçlar Nature dergisinde yayımlanır. 2010 ABD Başkanlık seçiminde yapılan bu sosyal deneyde “Oy verdim” butonu ve kişinin oy verdiğini belirten arkadaşlarının fotoğraflarıyla birlikte gösterilen içerik, 60.000 seçmeni doğrudan, buna ek olarak 280.000 seçmeni ise sosyal etkileşim üzerinden dolaylı yoldan etkileyerek toplamda 340.000 kararsız seçmenin sandığa gitmesini sağlar (Bond vd., 2012: 297). Teknolojinin sağladığı olanaklar sayesinde seçmen üzerinde kurulan manipülasyon bu tarz sosyal platformlar üzerinde etkin hale gelir.

İktidarı sürdürmek için doğal kaynaklarla askeri güce sahip olmak ve diğer pek çok faktörün yanına artık bilgiyi etkin kullanmak da eklenir. Günümüzde alınıp satılan en değerli meta bilgidir. 2016 yılında İngiltere’deki Brexit referandumu ve ABD Başkanlık seçimlerinde oy veren kişilerin sosyal medya aracılığı üzerinden sahte haberler ile yönlendirildiğine dair bulgular mevcuttur. Cambridge Analytica isimli kuruluşun bu ülkelerdeki bireylerin kişisel ve demografik verilerini kampanya yürüten kişilere veya farklı gruplara sattığına yönelik haberler tezin yazıldığı dönemde yayımlanmaktadır (Granville, 2018). Tez çalışmasında hedeflenen, Foucault’un iktidar perspektifinden popülist politikacıların içinde bulunduğumuz hakikat sonrası çağda kitleleri nasıl etkilediği ve yönlendirdiğinin incelenmesidir. Tezin araştırdığı problem, hakikat sonrası çağda çeşitli iktidar pratiklerini kullanılarak grupların ve bireylerin davranışlarının hakikat kurguları üzerinden nasıl yönetildiğinin ortaya konulmasıdır.

Tezin ilk bölümünde birincil kaynaklardan Foucault’un eserlerinde yer verdiği iktidar pratikleri tarihsel süreç içerisinde aktarılır. İkinci bölümde bilginin ve hakikatin iktidar için önemine vurgu yapılarak iktidarın bilgi alanları ve hakikat ritüelleri oluşturması örneklerle açıklanır. Üçüncü bölümde ise hakikat sonrası kavramı ile postmodernizm ilişkisi, hakikat sonrası çağının popülist lideri Trump ve AB’den ayrılma kararı çıkan Brexit referandumu, bilim alanında yaşanan meşru hakikat tartışmaları, bilişsel mekanizmalarla bireyin davranışlarına nüfuz edilerek yönlendirilmesi ve sahte haberlere karşı oluşturulan doğrulama platformlarının Foucault’un son döneminde ele aldığı “doğruyu söylemek” anlamına gelen *parrhesia* kavramı üzerinden incelenerek çalışma tamamlanır.

1.1. Problem Durumu

Hakikat sonrası çağda bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkanları kullanan iktidar odakları toplumları, grupları ve hatta her bir bireyi şekillendirmede tarihin hiçbir döneminde erişemediği yetkinliğe ulaşır. Foucault’un yorumladığı panoptikon,

özneleştirme, normalleştirme gibi iktidar pratikleri günümüz dünyasını kuşatır. Hakikat sonrası dönemde yaşanan olaylar (Brexit referandumu ve ABD seçimi) bireyleri ve toplumları harekete geçirecek motivasyonu çeşitli iktidar pratiklerinde bularak popülist liderlerin de bu hareketleri amaçları doğrultusunda siyasileştirmesine sebep olur.

İktidarların, hakikatler ile ilişkisinden dolayı tarihin her döneminde bilgi önemli bir güç aracı olarak kullanılır; bilgi üretim ve dolaşımı üzerinde hakimiyet kurulması etrafında mücadeleler gerçekleştirilir. Vilfredo Pareto, Machiavelli'nin "Prens" eserinde kullandığı aslanlar ve tilkiler (Machiavelli, 2017:102) alegorisinden esinlenerek kavramsallaştırdığı "Seçkinler Kuramı"nda, statükoyu savunan aslanlar ile yenilikçi tilkilere yer verir. Bu benzetme, hakikat sonrası dönemde hakikatler üzerinden yapılan mücadeledeki tarafları temsil eder niteliktedir. Toplumda kabul gören hakikatlerin savunucusu rolündeki aslanların karşısında, farklı hakikat kurgularının mümkün olduğunu savunan tilkiler yerini alır. Hakikat sonrası dönemde postmodernist düşünürlerin geliştirdiği argümanlardan beslenerek yapılan siyasi tartışmaları sürdüren popülist rakipler, Pareto'nun aslan ve tilkilerine benzetilebilir (Erdoğan ve Semerci, 2019: 84-85). Foucault'un güç ilişkileri çokluğu olarak yorumladığı iktidarı elde etmek için, hakikatler etrafında yapılan bu mücadelelerde, insanın bilişsel mekanizmalarını harekete geçiren duygu ve inançlara yönelik içerikler kullanılarak bireylerin karar almaları manipüle edilir.

Rasyonel düşüncüyü yücelten Aydınlanma çağından, postmodern akımın görelilikçi bakış açısına ve oradan da gelinen hakikat sonrası çağda, birey ve grupları rasyonel ve irrasyonel tutum ve davranışlara yönlendiren iktidar pratikleri işler haldedir. Toplumun geneli bu iktidar pratiklerinin farkında olmadığı durumlarda kurgulanan hakikatler, birey ve grupları etki altında bırakarak olumsuz sonuçlanabilecek eylemlere, örneğin aş karşıtlığına, yönlendirebilir. Örnek olarak verilen aş karşıtlığı konusunda mutlak bir doğrulama veya reddetme merci olmadığını, bu tarz bir otorite olma iddiasında bulunanların Foucault bakış açısıyla ele alınırsa hakikatler üzerinden tahakküm kurmaya çalışan güç ilişkileri olduğunun farkında olunmalıdır. Foucault ele aldığı hakikat iddialarının doğru ve yanlış oyununa sokularak taraflar arası bir mücadeleye dönüştüğünü belirtir. Esas tehlike, hakikatler üzerinden işleyen toplum yapısının, hakikatler etrafında sürdürülen bu mücadeleler nedeniyle sarsılarak uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabilecek kararları iktidar odaklarının çıkarları doğrultusunda toplumların kendi rızaları ile verme ihtimalleridir.

1.1.1. Problem Cümlesi

Hakikat sonrası çağda Foucault tarafından ele alınan iktidar pratiklerinin nasıl işlediği ve hakikatler etrafında yürütülen iktidar mücadelelerinin toplum zihninde, bir diğer ifadeyle zamanın ruhunda (*zeitgeist*) yaratabileceği olumsuz etkilerin sorunsallaştırılmasıdır. Hakikatin itibarsızlaştırıldığı bir dönem olarak da tanımlanan hakikat sonrasında bireylerin haber alma alışkanlıklarındaki değişimle birlikte sosyal medya üzerinden sahte haberler, editör denetiminden geçmeyen içerikler çok hızlı bir şekilde yayılır. Yayılan haberlerin asılsız olduğu anlaşılrsa ve doğrulama platformlarında uyarıcı içerikler yayımlansa dahi bu içeriğin ulaştığı kişilerin medya okuryazarlığı yetersiz olduğu takdirde sahte haberin bu kişiler üzerinde yarattığı hakikat etkisi sürer. Oluşan bu hakikat etkisi ile bireyin tutum ve davranışlarını şekillendiren iktidarların kamuoyu oluşturma ve kitleleri eyleme geçirme pratikleri eski dönemlerde işleyen mekanizmalara göre daha etkin bir hal alır. Bu yeni iktidar pratiği ile en hızlı ve en yaygın haber içeriklerini üretme kapasitesine sahip olan iktidar odağı ve ilişkili olduğu kitlesi toplumun genelinde hakikat olarak algılanacak söylemleri hayata geçirme potansiyeline sahip olur.

Foucault yaşamı boyunca ele aldığı iktidar, özne ve hakikat gibi insan yaşamına dair konuları irdelerken iktidarın baskıcı tahakküm pratiklerinin olumsuz etkilerine karşı bir direniş alanı önerir. İktidarın özneleştirdiği bireyler gündelik hayatlarına dair belli öznellik kiplerini içselleştirerek olası eylemler içerisinde hareket eder. Öznelerin davranışlarını disiplin ve gözetleme mekanizmaları ile kontrol altına alan mikro-politik düzeyde işleyen iktidarın yönetim stratejisi, yaşamı her yerde ve her an normalleştirir. Foucault'un iktidarın mikro-politiği olarak tanımladığı bu strateji ile öznelerin kabul ettiği normlara uygun şekilde gerçekleştirdikleri davranışlarla bireyleri ve dolayısıyla toplumu normalleştirir. Bireylerin ve grupların kendilerine dayatılan zihinsel kavram şemaları ve olası eylem seçeneklerinin mutlak hakikat olmadığını, bu kurguların iktidar odakları tarafından üretilip yaygınlaştırıldığının farkında olunması gerektiğini vurgular. Foucault'a göre:

“Günümüzün siyasi, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmaya çalışmak değil; kendimizi hem devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır. Yüzyıllardan beri zorla dayatılmakta olan bu tür bireyselliği reddederek yeni öznellik biçimlerine geçerlilik kazandırmak durumundayız.” (Foucault, 2016a: 68)

1.1.1.1. Alt Problemler

1. Hakikat sonrası çağda bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak bireyler hakkında panoptikon gözetim nasıl çalışır?

Hakikat sonrası çağda birey ve toplumlar bilgi ve iletişim teknolojileri kullandığı sırada panoptikon benzeri sistemler ile gözetim altında tutularak bilinçli veya bilinçsiz şekilde oluşturdukları dijital ayak izleri, beğeni, yorum ve paylaşımlarına ek olarak kullanım kayıtları (*log records*) kaydedilir. Oluşan büyük veri setleri üzerinde çalışan sosyal sınıflandırma algoritmaları ile bireyler belirli normlara göre normal, anormal ve farklı hiyerarşik dağılımlar içerisine yerleştirilir. Birey, davranışlarını mahalle baskısı veya oluşturduğu imajı üzerinden otokontrollü olarak ve toplumun geneli ile uyumlu şekilde gerçekleştirir.

2. Popülist liderler hedef kitlelerinin tutumlarını nasıl yönlendirir? Sahte haberlerin etkisi nedir? İktidarın bilgi ve hakikat üretim pratikleri hangi tertibatlar (*dispositif*) üzerinden işler?

Toplumun uygun gördüğü davranış kalıplarını, zihinsel kavram şemalarını hakikat olarak algılayıp içselleştiren bireyler, tutum ve davranışlarını, destekledikleri popülist liderlerin veya dahil oldukları grupların telkinlerini de dikkate alarak şekillendirir. Hakikat sonrası çağda popülist figürlerin yoğun şekilde sosyal medya içerikleri paylaşması, sürekli yeni gündemler oluşturarak bireylerin zihin yapılarında oluşturulan kavram şemalarını duygu ve inançlar da gözetilerek tekrar tekrar inşa etmesi dijital ortamın sağladığı özgürlük alanında kapatılma pratiğini işler hale getirir. İktidarların günümüzdeki kapatma pratiği, pastoral iktidarın rahipleri manastır içerisinde, panoptikon iktidarının bedenleri hapisane hücrelerinde kapatmasından fiziken farklı fakat işlev açısından aynı sonucu doğuran toplumun normalleştirerek kabullendiği rasyonaliteyle oluşturulan öznellik kipliği üzerinden hapseder. Özne, akıl yürütmesi ile rasyonel bulup içselleştirdiği hakikatler veya bilişsel mekanizmasının hızlı işleyen bölümlerine yönelik içeriklerin yarattığı duygulanımsal gerilimlerle rasyonel veya irrasyonel davranışları sergiler. Belirli öznellik kiplerine kendi rızası ile bağlanan bireyler sergiledikleri davranışları özgür bir biçimde verdiklerini düşünerek iktidarın dayattığı tahakküme direniş göstermezler.

Ortaçağ Avrupa'sında Kilise'nin ölüm sonrası kurtuluşu vaat eden dini hakikatleri yerini, Aydınlanma çağında rasyonel aklın bilimsel çalışmalar ile ürettiği yeni hakikatlere bırakır. Doğa yasalarının akıl ile çözümlenebileceği ve doğa üstünde kesin bir kontrol sağlayacağını düşünen Aydınlanma çağının fikir insanları bu anlayışı bilimin birçok alanında uygulayarak insan refahını arttırmanın ve ilerlemenin sadece bu bakış açısıyla

olabileceğine inanır. Bu hakikat algısı bilgiyi ve uzmanı iktidar pratiklerinde önemli bir araca dönüştürür. Bilimsel ilerleme alanında akademisyenlere, tıp alanında doktora, hukuk alanında avukat ve hakimlere, yönetim alanında bürokrat ve siyasetçilere yaşamını teslim eden bireyler, iktidarlar tarafından kurgulanan bu bilgi alanlarının ürettiği hakikatleri içselleştirerek ve bu alanların içerisinde roller edinerek toplumun geneli tarafından doğru kabul edilen ve normalleştirilen öznellik kiplerini benimser. Örneğin, bir hakim suçu kesinleşen bireyi suçlu olarak nesneleştirip, hapisshanede ıslah edileceğine yönelik üretilen hakikatin ışığında belirli bir süreliğine kapatma cezasına hükmeder. Foucault, hapisshane çalışanları ve mahkumlarla yaptığı çalışmalarda hapisshanelerin ıslah etme işlevini yerine getiremediği, kişiyi daha çok suç işlemeye ittiğini ve sistemin ürettiği faydanın çok üstünde bir maliyet oluşturduğunu iddia eder. Foucault'a göre kapatma pratiğindeki asıl amaç, mahkumları disipline etme iddiasının yanı sıra tüm topluma yasalara uyma konusunda mesaj verilmesidir. İktidar pratiklerinin anayasa, ceza yasaları gibi hukuki söylemlerle meşrulaştırdığı kapatma mekanizması, bireyler ve toplum tarafından içselleştirilerek suç olarak tanımlanan eylemleri gerçekleştirmekten alıkoyar.

Foucault'un tertibat olarak tanımladığı söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar; bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir. Bu tertibatlar, iktidarların işlemlerini bireyin deneyimler kurup, insanları bu deneyimlerin öznelere hakikatler üzerinden dönüştürmesiyle, kendileri ve başkalarının kabul edeceği öznellik kiplerine bağlar. Ferda Keskin'e göre bu sayede iktidar şiddet uygulamadan bedeni ve zihni kapatarak, bireyi itaatkar ve uyumlu hale getirir (Foucault, 2016a: 18).

3. Bireyler günümüzde duygu ve inançlarını hedef alan etkileşimlere nasıl maruz kalır?

Birey, sosyal paylaşım platformlarında ve diğer bilişim sistemlerinde bıraktığı dijital ayak izleri üzerinden sosyal sınıflandırmaya (*social sorting*) tabi tutularak demografik, psikografik ve siyasi tutumlar üzerinden kategorize edilir. Bu sınıflandırma sayesinde şirketler veya siyasi kampanya yürütücüleri belirledikleri hedef kitleye yönelik kişiselleştirilmiş içerikler paylaşma yeteneği kazanır. Bu kişiselleştirilmiş içerikler duygu, inanç ve önyargıları hedefleyerek aldatma ve manipüle etmeyi duygulanımsal boyutta gerçekleştirir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Foucault perspektifinden hakikat sonrası dönemde iktidar pratiklerinin nasıl işlediğini irdelemektir. Bu dönemin iki önemli olayı olan, ABD Başkanlık seçimleri ve İngiltere'nin AB'den ayrılması referandumu sürecinde popülist siyasi aktörler arasında yaşanan iktidar mücadelesinin temelini oluşturan hakikatin araçsallaştırılarak bireyin tutum ve davranışlarının yönlendirilmesi mekanizmalarının Foucault'un da incelediği iktidar pratikleriyle benzerliklerinin ortaya çıkarılması hedeflenir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Foucault'un eserlerindeki iktidar analizlerinde hakikat sürekli atıf yapılan önemli bir kavramdır. Ona göre hakikat kurguları iktidar mekanizmalarından bağımsız değildir. Dolayısıyla hakikat sonrası olarak ifade edilen, popülist liderlerin hakikati eğip büktüğü bu yeni dönemde hakikatin iktidar pratiği olarak kullanılması, Foucault'un eserlerini yeniden incelemeyi gerekli kılar.

1.4. Araştırmanın Sınırlılığı

Bu çalışma, Foucault'un ortaya koyduğu iktidar ve hakikat çözümlenmeleri çerçevesinde hakikat sonrası çağ olarak yorumlanan dönemde işleyen iktidar, hakikat ve birey davranışları arasındaki ilişkiyi incelemeyi kapsar. Bu çalışmada hakikatin felsefi tartışmaları kapsam dışında tutularak, Foucault ve incelenen düşünürlerin bir iktidar pratiği olarak hakikati değerlendirmelerine yer verilir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Foucault'un arşiv belgeleri üzerinde yaptığı söylem analizleri ile modern iktidar ve hakikat çözümlenmesini birincil kaynak olarak Foucault'un kitapları, söyleşileri ve ders notlarını araştırma evrenine dahil eder. Nitel araştırma yöntemine başvurulup Foucault'un geliştirdiği iktidar pratikleri yorumlanır. Hakikat ile iktidarın ayrılamaz bir ilişki içerisinde işlediğini Foucault eserleri ve ikincil kaynak olarak araştırma evrenine alınan makale, kitaplar ve gazete haberleri üzerinden irdelenir. İncelenen hakikat sonrası kavramını sorunsallaştırarak sahte haberler ve iktidarın işleyiş süreçleri derinlemesine analiz edilir. Bu amaçla kavramsal çerçeveyi Foucault'un iktidar ve hakikat çözümlenmeleri etrafında şekillendirir. Tez araştırması sırasında nitel yöntemin yanı sıra

Foucault'un sosyal bilim disiplinine kazandırdığı arkeoloji ve soykütütsel yöntemlerden faydalanır.

1.6. Tanımlar

A priori: Önsel. Deneyden ve tecrübeden bağımsız olarak, başından ve peşinen doğru olan, doğru kabul edilen önerme yahut bilgidir.

Tertibat (*Dispositif*): Söylemler, kurumsal yapılar, mimari yaklaşımlar, düzenleyici kararlar ve yasalar, idari yaptırımlar, bilim, ahlak, felsefe önermelerinden oluşan heterojen sistemler; bahsedilen söylemsel olan ve olmayan bileşenler arasındaki ilişkilerin etkileşim halinde olduğu sistemlerdir.

Arkeoloji: Foucault'un modern iktidarı çözümlmek için geliştirdiği yöntemlerden biridir. “Şeylerin görünmeyecek kadar yüzeyinde olan görünmezleri görünür kılma” uğraşısında arkeolojik çözümlme metoduyla söylemi mümkün kılan koşulları araştırır.

Soykütütsel Araştırma (*Geneology*): Foucault'un modern iktidarı çözümlmek için geliştirdiği yöntemlerden bir diğeridir. Bu yöntemle, bugünü anlamak adına geçmiş arşiv belgeleri incelenerek hakikat olarak kabul edilen kavramların ontolojileri çıkarılır.

Sorunsallaştırma (*Problematization*): Foucault'un geliştirdiği son metodlardan biridir. Ele aldığı olguları (davranışları, düşünceleri, süreçleri) doğru ve yanlış oyununa sokarak nasıl ve neden “sorun” haline geldiklerini söylemsel olan ve olmayan pratikler bütünü üzerinden çözümlmeye çalışır.

Özneleştirme (*Subjectification*): İktidarın bireye hakikatler dayatarak, kategorize edip belirli bir öznellik kipliğine ve kimliğine bağlayarak gündelik yaşama müdahale pratiğidir.

Nominalizm: Bir kavramı isimlendirmeyi amaçlayan felsefe yöntemidir.

Episteme: Tarihin belirli bir döneminde genel kabul gören düşünce biçimidir.

İKİNCİ BÖLÜM

FOUCAULT'UN İKTİDAR ANALİZİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan Foucault'un modern iktidar incelemesi, birincil ve ikincil kaynaklardan yapılan alanyazı taramasında elde edilen bulgularla paylaşılır. İktidarın bireyi disipline ederek, denetleyip yönetmesi için gerekli olan hakikat kurguları, bu doğrultuda oluşturulan iktidar pratikleri ve bu pratiklerin işleyişinin geçmişten günümüze gelişimi açıklanır.

2.1. Foucault Perspektifinden İktidar

Türk Dil Kurumu sözlüğünde iktidar kelimesinin tanımları “bir işi yapabilme gücü, erk, kudret”, “bir işi başarabilme yetki ve yeteneği”, “devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi” ve “bu yetkiyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar” olarak geçer. Foucault'un iktidar tanımı, genel kabul gören devlet, hükümet gibi hukuksal-söylemsel yapılardan farklıdır. İktidarı, bir devlet içinde vatandaşlarının bağlılığını garanti eden kurum ve aygıtlar bütünü olarak görmez. Ona göre, iktidar analizi yapılırken bu yapılar sonuç olduğundan, esas sorunsallaştırılması gereken iktidarın işleme mekanizmalarıdır. Her yerde, her an gerçekleşen bireysel ve toplumsal etkileşimlere nüfuz ederek sürekli, tekrara dayalı, cansız, kendi kendini yeniden üreten, yaşam deneyimlerini kurgulayarak kendi örgütlenmelerini kuran iktidarı, güç ilişkileri çokluğu olarak tanımlar (Foucault, 2017a: 69). Foucault'a göre her an, her yerde toplumsal ilişki ağları üzerinden üretilen güç ilişkileri, iktidarın bilgi alanları oluşturması ile süreklilik kazanır. Örneğin ataerkil toplumlarda aile kurumunda erkek üyenin rolünü tanımlayan geleneksel inançlar doğrultusunda gündelik hayat içerisinde kadın erkek ilişkileri iktidar tarafından dolaylı olarak biçimlendirilir. Bu tarz gündelik hayat ilişkilerini belirleyen devlet kurumları, yasalar ve gelenekler gibi tahakküm biçimleri iktidar stratejilerinin somutlaştığı üst biçimlerdir. Gramsci'nin hegemonya çözümlemelerinde, toplum tarafından hakikat olarak algılanan geleneksel değer ve inançların birey üzerinde tahakküm kurması (Gramsci, 1997: 34), benzer bir iktidar pratiği olarak yorumlanabilir. Foucault için iktidar analizi yapılırken esas incelenmesi gereken unsur, bu yapıların gündelik hayatta nasıl işlerlik kazandığının sorunsallaştırılması ve hakikat üretimindeki rolünün incelenmesidir.

Foucault, başka düşünürler tarafından yapılan iktidar incelemelerinde iktidar mekanizmalarından ziyade iktidarı elinde bulunduranların incelendiğini ancak kendi çalışmalarındaki amacın, iktidar pratiklerinin nasıl işlerlik kazandığını incelemek olduğunu vurgular. Ona göre, iktidar bir kurum ya da yapı olmadığı gibi bazılarının baştan sahip olduğu bir güç de değildir (Foucault, 2017a: 70).

Foucault çalışmalarında iktidarın bir töz olmadığını, iktidardan ziyade iktidar ilişkilerinden söz ettiğini, bu bakımdan iktidarın ele geçirilecek bir toprak parçası olmadığını, sahip olunabilen veya devredilen bir mal olarak da görülmemesi gerektiğini ifade eder (Foucault, 2016a: 55). Batı siyasal geleneği üzerinde çalışmalar yapan siyaset bilimci Steven Lukes, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkinin iki farklı biçimde yorumlandığını belirterek, iktidar kavramını işbirliği ve uzlaşma olarak gören grupta Platon, Hannah Arendt ve Talcott Parsons olduğunu belirtir; iktidarı hiyerarşi ve tahakküm olarak gören grupta ise Hobbes, Max Weber ve Karl Marx olduğunu, Foucault'un ise bu iki geleneğin dışında yer aldığını ileri sürer. Foucault'un iktidardan ziyade iktidar ilişkilerini incelediği, hukuki veya ekonomik terimler yerine, stratejik ve nominalist bir modeli tercih ettiğine vurgu yapar (Lemke, 2015: 13). Foucault bu geleneklerin iktidarı politik yapıyla özdeşleştirilip sadece devlet kurumlarını analiz etmesini sorgular. Temsil yapılarının analiz edildiği makro-politik perspektiften ziyade en tabandan en üst düzeylere kadar etkileşimde bulunan iktidar pratiklerini ele alan mikro-politik bakış açısını önerir. Foucault'un incelediği mikro-politik yönetim biçimi disiplini, gözetimi ve düzenlemeyi kapsar; özneleştirdiği bireylerin davranışlarını yasaklamak yerine hakikatlerle şekillendirerek bireyi dönemin düzenine uyumlu hale getirir (Lemke, 2015: 15).

Foucault'a göre sadece tek bir iktidarın hegemonyasını kabul ettirdiği bir toplum söz konusu değildir. Foucault'un toplum tanımı, gerçekte farklı olmasına rağmen tarihsel ve coğrafi spesifiklerini koruyan iktidarların ilişki içinde yan yana gelmesi ile oluşan koordineli ve hiyerarşik yapıdır (2016a: 145). Ona göre, iktidar işleyişleri tek tip veya sürekli bir biçimde dengede değildir. Çeşitli mekanlarda, çeşitli koşullarda farklı stratejilerle işlerlik kazanan mekanizmalar sayesinde etkindir. İktidar pratiklerinin işler halde olması, iktidar analizi yapmak ve hangi durumlarda tahakküm kurduğunu incelemek için elzemdir. Bir eğitim kurumunun mekansal düzenlemesi, gerçekleştirilen etkinlikler, tanımlanmış görev alanları içerisinde iletişim halinde olan bireyler bir "kapasite, iletişim, iktidar" bloğu oluşturur. Bu blok içerisinde yetenek veya davranış biçimleri bireylere dersler, sınavlar ve kurallar ile oluşturulan itaat mekanizmaları ve statü işaretleri aracılığıyla kazandırılır. Bunların yanı sıra cezalandırma, ödüllendirme, gözetleme ve hiyerarşik organizasyon gibi iktidar pratikleri işletilir (Foucault, 2016a: 71).

İnsanın ve hatta insan türünün kapitalist dönemle birlikte üretim ve anlamlandırma ilişkilerine girdiklerini aynı zamanda iktidar ilişkileri içerisinde de yer aldıklarını belirten Foucault, ekonomi tarihi ve kuramının üretim ilişkilerini açıklamada dönem itibarıyla yeterli bir araç olduğunu vurgular. Dilbilim ve göstergebilim alanında yapılan çalışmaların

da anlamlandırma ilişkilerinin çözümlenmesinde yarar sağladığını ancak iktidar ilişkilerini incelemeyi sağlayacak araçların ve yöntemlerin yeterince hatta hiç geliştirilmediğine dikkat çeker. Genel yaklaşımın iktidarın meşruiyetini sorgulayan veya devleti tanımlamaya çalışan kurumsal modellere dayalı düşünme şekli olduğunu vurgular. Onun yöntemi, öznenin nesneleştirilmesinin tarihsel incelemeler sonucu ortaya çıkarılan ontolojik tasvirleridir (Foucault, 2016a: 58, 172). Bu tasvirler, Foucault'un suçlu öznesinin nesneleştirilme sürecini incelediği "Hapishane'nin Doğuşu" adlı eseri ile bireyin cinselliğinin iktidar tarafından tarihsel süreçte kontrol altına alınmasını irdedeği "Cinselliğin Tarihi" isimli eserlerinde genişçe yer verilerek irdelenir.

İktidarın, toplumun veya kültürün üzerinde işlediği Aydınlanma rasyonalitesinin nasıl oluştuğunu anlamak için tümdengelim yöntemi ile bütünsel bir yorumlama yerine tümevarımsal bir yaklaşımla gündelik yaşamın temel deneyimlerini (delilik, akıl hastalığı, suç, cinsellik gibi) geçmişten günümüze nasıl evrimleştiğini analiz etmeyi önerir (Foucault, 2016a: 60). Aydınlanma düşüncesinin modern toplumun gelişmesinde çok önemli bir rol oynadığını kabul eden Foucault, aynı zamanda nasıl sorunlar yarattığını ve bunların kök sebeplerini anlamak için tarihsel belgeleri incelemek gerektiğine dikkat çeker.

İktidar tahakkümüne direnmek için iktidar ilişkilerini gün ışığına çıkarmayı, iktidar pratiklerinin konumlanışını saptamayı, uygulanma biçimlerini ve kullandığı yöntemleri ortaya koymak için iktidar stratejilerinin çatışma yaşadığı alanları incelemeyi önerir. Bu doğrultuda akıllı çözümlenmek için delilik, yasallığı anlamak için yasadışılık ve iktidar ilişkilerini incelemek için iktidara direnen mücadeleleri ele almak gerektiğini vurgular. Foucault, yaşadığı dönemdeki bir dizi muhalefet hareketine atıfta bulunarak, erkeklerin kadınlar, ebeveynlerin çocuklar, psikiyatrinin akıl hastaları, tıbbın hastaları, otoriter yönetimin insanların yaşama biçimleri üzerindeki iktidar tahakkümüne karşı dikkatli olunması gerektiğini savunur (Foucault, 2016a: 61). Bu mücadelelerin belli bir ülkeyle sınırlı kalmadığını, küresel bir hareketlilik olduğunu, iktidar etkilerine karşı, örneğin tıp biliminin insan bedeni, sağlığı, yaşamı ve ölümü üzerindeki sorgulanamayan iktidarını eleştirir. Otorite karşıtı bu eylemlerin hedefine bireyi kısıtlayan en yakın iktidar odaklarını koyduklarını belirterek sorunlarına uzun vadede çözüm bulmak yerine çözüm için hemen eyleme geçilmesi gerektiğine inandıklarını vurgular. Bu eylemlerin daha spesifik özelliklerini şu ifadelerle açıklar (Foucault, 2016a: 63):

- İktidara karşı yürütülen bu mücadeleler bireyin konumunu sorgulayarak, bireyi özgürleştirici eylemleri destekler. Diğer taraftan bireyi kısıtlayarak, bireyi kendi

üzerine kapatarak kendi kimliğine bağlayan, başkaları ile bağlarını koparan bireyselleştirici iktidar pratiklerine karşıdır.

- Mücadele eylemlerinin bir başka hedefi ise uzmanların bilgi, beceri ve yetkinliklerine bağlı olan iktidar etkileri ve bilginin ayrıcalıklı konumudur. Başka iktidar odaklarınca gizem, kutsallık, dezenformasyon ve benzeri diğer temsillerin insanlara zorla dayatılmasına da karşı çıkarlar. Bilimsel bilgilere dogmatik bir inançla bağlı kalmazlar fakat nesnel hakikatleri kuşkucu ve görelilikçi bir bakış açısıyla tümünden reddetmezler. Mücadele edilen esas unsur, bilginin yayılma ve işlev görme biçimi, iktidar bilgi ilişkisi, bilgi rejimidir (*regime de savoir*).
- Biz kimiz? sorusu etrafında şekillenen mücadeleler, bireyi soyutlayan, ekonomik ve devlet şiddetine karşı durarak, bireyin kim olduğunu belirleyen bilimsel veya idari engizisyonları reddeder.

Foucault'a göre tüm bu mücadelelerin amacı belirli bir sınıfa, elit gruba veya iktidar temsiline karşı durmaktan çok tahakküm kuran iktidar ilişkilerine ve pratiklerine karşı durmaktır. Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkinin (doktor-hasta, ebeveyn-çocuk, işveren-çalışan gibi) tahakküme dönüşüp evrensel bir hakikat gibi algılanmasını sağlayan rasyonelleşme sürecinin olumsuzluklarına dikkat çekerek baskıcı iktidar pratiklerine karşı mücadele edilmesi gerektiğini belirtir (Foucault, 2016a: 63). Foucault, iktidar ağlarının güçlerini ve zayıflıklarını göstererek iktidara karşı yürütülen mücadelenin taktik ve stratejilerini belirlemeyi mücadelenin içindekilere bırakmayı önerir (Smart, 1986: 67). Ferda Keskin de benzer şekilde öznelliğin eleştirisi olarak ifade ettiği bu direnişin kullandığı yöntemi öznelliği kuran eylemlerin, düşüncelerin ve söylemlerin tarihsel incelemesi olarak değerlendirir. Keskin'e göre bu eleştiriler, iktidar pratiklerinin işlediği bilgi, iktidar ve etik eksenlerinin deneyimleri oluşturma biçimleri ve bireylerin deneyimleri içselleştirerek özneleştirilen sürecin eleştirisidir (Foucault, 2016a: 16).

Foucault'a göre iktidarın işleyişi sadece bireylerin veya grupların arasında gerçekleşen bir ilişki türü değildir. Yönetenlerin yönetilenler üzerinde uyguladıkları eylem kipidir (2016a: 72). Nur Vergin de iktidarı, bireyin tutum ve davranışlarını etkileyip istediğinde onları yönetmek için bireyin eylemlerini değiştirebilme gücüne sahip bir erk olarak yorumlar (Vergin, 2014: 147). İktidar, olası eylemler üzerinde işlerlik kazanan bir eylem kümesidir. Bireylerin veya grupların gerçekleştirebileceği eylem seçenekleri üzerinde faaliyet gösterir: "kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir veya sınırlar, aşağı yukarı muhtemel hale getirir; uç noktada kısıtlar ya da mutlak olarak engeller; ancak eylemde buldukları ya da bulunabilecekleri ölçüde

eyleyen özne ya da özneler üzerinde eylemde bulunma biçimidir. İktidar, başka eylemler üzerindeki bir eylem kümesidir.” (Foucault, 2016a: 74).

Foucault, iktidar ilişkilerinin özgün tarafını açıklamak için davranış (*conduite*) terimini kullanır. Bu kelimenin hem başkalarını yönlendirme hem de kendi davranışlarını yönlendirme gibi iki anlamı vardır. Ona göre iktidar uygulaması olası sonuçları düzenleyerek davranışları yönlendirmek (*conduire la conduite*) ile mümkündür (Foucault, 2016a: 74). İktidarı bir yönetim sorunu olarak değerlendiren Foucault, bireylerin veya çocukların, zihinlerin, toplulukların, ailelerin davranışlarına yön verilerek yönetilebileceklerini vurgular. İktidar esas gücünü, ortamı şekillendirerek etkisi altındaki kitlelerin olası eylem alanlarını yapılandırmaktan alır; özgür bireyler ve gruplar olası seçenekler arasında kararlar vererek yaşamlarını sürdürür. İktidarlar ise olası seçenekleri tanımlayarak özgürlüğü tamamı ile belirlemek eğilimindedir. Sonsuz seçenekleri daraltarak, olası seçeneklere indirgeme işlemi bilgi alanları oluşturarak, normal tanımlayarak, bireylerin veya grupların seçimlerini kurguladığı rasyonellik ölçütlerine göre yapmalarını sağlayarak gerçekleştirir. Dolayısıyla iktidarın işlettiği bu pratikler, yönetimi elinde tutarak yönetilenler üzerinde etkin olmasını sağlar (Foucault, 2016a: 75).

2.2. Bilgi/İktidar ve Hakikat İlişkisi

Foucault, olumsuz ve baskıcı iktidar tanımlarından vazgeçilmesi gerektiğini, iktidarın üretken olduğunu, gerçekliği ürettiğini, nesnelere alanlarını ve hakikat ritüellerini ürettiğini iddia eder (Foucault, 2015a: 42). Çalışmalarının hedefinde Batı medeniyetinde insanların özneye dönüştürülme tarihini ortaya çıkarmak olduğunu vurgulayan Foucault, iktidar tarafından bireyin özneleştirilme sürecini farklı yaşam deneyimleri üzerinden araştırır. “Cinselliğin Tarihi” eserinde insanların kendilerini nasıl “cinsellik” öznesi olarak tanımayı öğrendiklerini inceler. Foucault, bireyin özneleştirilme sürecini delilik, suç ve cinsellik gibi deneyimlerin tarihi olarak görür. İktidarın dev bir hakikat üretme makinesi olarak gündelik deneyimleri tanımladığını ve bireyi özneleştirdiğini ifade eder (Foucault, 2017a: 45). İlgili yönetim pratiklerini, gözetim ve denetim teknikleri (panoptikon), kapatma araçları (hapishane), ıslah ve tedavi etme (klinik, hastane), ele aldığı “Kliniğin Doğuşu” ve “Hapishanenin Doğuşu” eserlerinde inceler. Toplumda genel kabul gören cinsellik deneyimleri ile ilgili hakikatlerin nasıl kurgulandığını ve pozitif biyo-iktidarın özneler üzerinde nasıl işlediğini ise “Cinselliğin Tarihi” eserinde ele alır. İktidarı, nominalist bakış açısıyla irdeleyerek, kavramı belirli bir toplumdaki karmaşık stratejik durum olarak isimlendirir. Bireyin özneleştirilmesinin iktidar tarafından yönetmek için

tarihi süreç içerisinde hakikatlerle kurgulanması olarak yorumlayan Foucault'a benzer şekilde İmge Oranlı da iktidar ve özne arasındaki ilişkinin meşruiyetini, hakikat üretimi ile gerçekleştirdiğini belirtir. İktidar ilişkileri içerisinde hakikat siyasetinin, bireye ulaştırdığı söylemlerle kurguladığı hakikatler üzerinden yönetimselliği sağladığını vurgular (Oranlı, 2012: 44).

Hakikat alanlarının oluşturulması insanlık tarihi boyunca iktidarlar tarafından kullanılan bir yöntemdir. Plato'nun mağara alegorisi, hakikatlerin üretilmesi ve hakikat algısının bireyler tarafından içselleştirme yöntemini anlatmak için kullanılır. Dünyanın evrenin merkezi olduğunu hesaplayan Batlamyus'un hipotezi, bin yılı aşkın süre "hakikat" olarak kabul edilir; Guardino Bruno gibi karşıt hipotez öne sürenler Kilise engizisyonu tarafından ölümle cezalandırılır. Modern Batı toplumlarının cezalandırma pratikleri ve bu pratikleri meşrulaştıran hakikatler, çeşitli düşünce akımlarından ve iktidar mücadelelerinden etkilenerek günümüz sistemlerine evrilir. Foucault, "Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu" isimli kitabının girişinde arşiv araştırmalarında bulunduğu on yedinci yüzyılda gerçekleşen bir cezalandırma pratiğine detaylarıyla yer verir. İşkence yoluyla idam cezası, hükümdarın iktidarını göstermek için suçlunun bedeni üzerinde fiziksel olarak güç uygulaması ve tebaasındaki sorun çıkararak bireyin canını almaya muktedir olduğunu topluma ispatlama niteliğindedir. Dolayısıyla bu cezalandırma biçimi toplumun kabul ettiği hakikatler üzerinden meşrulaştırılır. Halk üzerinde tahakküm kurmayı hedefleyen bu tarz Ortaçağ fiziksel şiddet cezalandırma pratikleri zamanla yerini hukuksal bilgi alanları oluşturup hapishane gibi kurumların inşa edilmesiyle hapsedme pratiklerine bırakır. Sonrasında ise Bentham'ın geliştirdiği Panoptikon kuramının bireylere nüfuz ederek olası suç eylemlerini önleyen farklı gündelik hayat uygulamalarına dönüşür.

Foucault, iktidar ile bilgi arasında kurulan ilişkinin izlerini on dokuzuncu yüzyılda monarşinin kaybolmasıyla birlikte iktidarın miras yoluyla devredilmesinin sona erip ekonomik, toplumsal ve demografik unsurların rol oynamaya başladığı dönemde bulur. Ona göre, iktidar bilgi ilişkisi kurularak dönem itibarıyla yöneticiler bilgi olmaksızın bireyleri ve toplumları yönetemeyeceklerini anlar. Siyasi, ekonomik ve beşeri bilimlere dair bilgi, yönetici sınıf tarafından yönetilenler üzerinde iktidar uyguladıkları bir araca dönüşür (Foucault, 2015b: 129). İktidar, bilgiyi araçsallaştırarak, hakikat üretmeyi sağlayan büyük anlatılar (aydınlanma, idealizm, komünizm, demokrasi gibi) geliştirir. Toplumları şekillendirme amacı ile yola çıkan iktidar pratikleri bireylere nüfuz ederken onu belirler ve üretir. Böylelikle iktidarın ürettiği hakikat ekonomisi bireyleri ve toplumları hakikatlere bağlı kılar. Hakikat söylemlerinin üretimi, birikimi, dolaşımı ve işleyişi

olmadan iktidar pratikleri işleyemez veya yerleşemez. Foucault, monarşi sonrası dönemde yaşanan meşruiyet problemini çözmek için hukuk söyleminin geliştirilerek hakikat olarak işletildiği tezini savunur (2002: 38-39).

Foucault, “Hapishanenin Doğuşu” isimli eserinde bilginin iktidar ilişkilerinin dışında gelişebileceğini iddia eden geleneksel düşünceden ayrılmak gerektiğini ifade eder. Ona göre, iktidar yarar sağlayacağı bilginin üretildiği ve zararlı gördüklerini dışladığı bir mekanizma işletir. Bu mekanizma çerçevesinde iktidar ve bilgi iç içedir; iktidar ile bağlantısı olmayan bir bilgi alanının oluşamayacağını iddia eder (Foucault, 2019a: 65). Canlı bir varlık olan insan bedeni, iktidar tarafından oluşturulan kavram şeması ile nesneleştirilir. Hukuki bir zeminde tanımlanan beden nesnesi, iktidar ilişkilerine girerek böylelikle müdahaleye açık hale getirilir. İktidar ilişkileri bedeni tanımlar, terbiye eder veya ceza verir, görevlerde çalıştırır, geleneksel törenleri dayatır, belirli işaretler ve semboller ister. Üretim gücü olarak kullanılan beden, bu sayede siyasal ve ekonomik olarak denetim altına alınarak kompleks ve karşılıklı iktidar ilişkilerine bağlanır. Bu bağlanma, bedenin hem kendini geliştirip hazır hale gelmesi, hem de iktidara itaatkar olması halinde verimlidir (Foucault, 2019a: 63). İktidara itaatkar olunmasını sağlayan çeşitli pratikler mevcuttur: Şiddet içeren veya ideolojik baskı aygıtları kullanılabilir veya incelleme hesaplanmış, düzenlenmiş daha modern teknikler uygulanabilir. Amaç, bedenin güçleri üzerinde egemenlik kurmayı sağlayan bir beden bilgi alanının oluşturulması ve toplum düzeyinde yayılmasıdır. Bu pratikler genellikle dağınık ve parçalar halinde işler nadiren sistematik söylemlere dökülmüş haldedir (Foucault, 2019a: 63). Bu şekilde kurgulanan bir beden yönetim pratiğini kimin uyguladığının önemi kalmaz. Neredeyse kendiliğinden işleyen bu mekanizmanın başında yönetici olarak kabul edilen kişi olmadığında dahi vekil olarak geçen herhangi biri aynı işi yapabilir durumdadır (Foucault, 2019a: 298). Bentham’ın Panoptikon modelinden esinlenerek oluşan ve beden üzerinde işleyen bu mekanik kurgu Foucault’a göre İngiliz çalışma sistematığının köklerini oluşturur (Foucault, 2019a: 362).

Kapitalist sistemin yerleşmeye başladığı on altıncı ve on yedinci yüzyılda egemen sınıf olan burjuvazinin bakış açısına göre sistemin işleyebilmesi için işgücünün yeterli sayıda mevcut olması gerekir. Bu amaç doğrultusunda kapitalist iktidar, ekonomik olarak kazançlı ve siyasi olarak yararlı iktidar pratiklerini oluşturmaya ve işletmeye başlar. Foucault’a göre burjuvazi için önemli olan, ekonomik yarar üretmeyen delilerin akıl hastanelerine kapatılması veya cinselliğin denetim altına alınması gibi etkinlikler değildir. Burjuvazi ürettiği bilgilerle iktidar mikro mekaniklerini geliştirerek yarattığı yeni bilgilerle

hakikat alanları oluşturur. Burjuvazinin ilgilendiği esas unsur dışlama teknikleri ile birlikte gözetleme sistemleri, iktidar stratejisi doğrultusunda deliliğin, cinselliğin ve suçluların tıbbileştirilmesidir (Foucault, 2002: 46). Böylelikle burjuvazi yönetimini meşrulaştırır.

Foucault hakikat üretiminin tıbbi gerçeklik üzerinden işleyişini şu şekilde betimler: “Kapitalist toplum için biyolojik ve bedenle ilgili olan biyo-iktidar önemlidir. Beden biyo-politik bir gerçeklik, tıp biyo-politik bir stratejidir.” (Foucault, 2001b: 321). Kapitalist modern iktidar, devlet düzeyinde işleyen biyo-politika ile bedenleri ve nüfusu normalleştirerek yaşamı şekillendirir (Foucault, 2002: 256) İnsan bedeninin tıbbileştirilmesi ile ulus devletlerin ortaya çıkışı aynı tarihsel döneme denk gelir. Batılı modern ulus devleti, nüfusa dair tıp söylemi geliştirerek ve bununla ilgili kurumları işleterek kurguladığı modern toplumu inşa eder. İktidar pratiklerinin tıbbileşmesi ve tıbbi söylemin devletleşmesi birbirini besleyen bir diyalektik olarak sürdürülerek insan bedeni iktidarın bir nesnesine dönüşür (Foucault, 2001b: 137-142).

Foucault, bilgiyi bilimsel, tarafsız ve özgür olarak nitelemez. Örneğin, cinsellik alanını iktidarın ekonomik veya ideolojik stratejik gereksinimleri doğrultusunda olumlama veya yasaklama mekanizmaları ile şekillendirdiğini belirtir. Cinsellik literatürü iktidar izin verdiği için oluşur. İktidarın kullandığı bilgi teknikleri ve söylem tertibatları ile cinsellik deneyimi kuşatılabildiği ve istediği doğrultuda yönetebildiği için toplum düzeyinde işlerlik kazanır (Foucault, 2017a: 73). Cinsellik gibi iktidarın uzak kaldığının düşünüldüğü bir gündelik yaşam edimi bile iktidar stratejileri ve bilgi teknikleri ile kuşatılıp içkin hale getirilip birlikte işletilir.

İktidar gözetleyip disipline ettiği beden etrafında hakikatler üretip, bireyi nesneleştirip amacı doğrultusunda yönlendirir. İktidar ürettiği bilgiler üzerinden hakikatler tanımlayarak bireyleri özneleştirir. İktidar ile bilgi arasındaki ilişkinin önemine vurgu yaparak, bu pratiklerin yeterince incelenmediğine değinen Foucault’a göre, iktidar bilgiye, bilgi de iktidara sürekli bir şekilde eklenir. İktidarın bilgi nesnelere oluşturup, bu nesnelere toplumlara mal ettiği, içselleştirilen gündelik hayat bilgi nesnelere etrafında bireylerin sürekli enformasyon ürettiği, iktidarın bu enformasyonları biriktirerek amacı doğrultusunda söylemler geliştirmek için kullandığına değinir (Foucault, 2015a: 35). Foucault, iktidar ve enformasyonun söylem üzerinden kesiştiğini ifade ederek söylemin iktidarı harekete geçiren ve üreten bir unsur olduğunu vurgular. Ona göre tersi şekilde işleyen söylemler ise iktidarı yıpratır ve yok eder (Foucault, 2017a: 75).

Bilgi üzerinden işleyen mekanizmalar ile iktidar sahipleri (erkekler, yetişkinler, ana babalar, doktorlar) ve üzerinde iktidar kurulanlar (kadınlar, çocuklar, gençler, hastalar)

olduğunu belirten Foucault, bilginin kimler için hak olduğunu, diğer taraftan kimlerin bilgiye erişmesinin engellenmesi gerektiğinin güç ilişkileri ile belirlenen sosyal sınıflandırma yöntemleriyle kontrol edildiğini belirtir. Cinsellik üzerinde on dokuzuncu yüzyılda iktidarın anne, baba, öğretmen, doktor rolleri ile kurduğu tahakküm çeşitli dönüşümler ve sürekli rol değiştirmeler ile ilerler. Foucault'a göre, normal davranışları sergilemesi konusunda verilen öneriler, çocuğun gözetlenmesi tavsiyesi, gelecekte oluşabilecek sorunları önleme dürtüsü gibi eylemler, anormal durumların ortaya çıktığı olaylarda bir klinikte psikiyatristin çocuk üzerinden anne babanın cinselliğinin sorgulamasına dönüşebilir. Aile üzerinde nüfuz sahibi olan iktidar, yaşamı destekleyerek, nüfusu denetleyerek toplumu amaçları doğrultusunda düzenler. Bu düzenleme hakikat alanları ve olası eylem seçenekleri kurarak gerçekleşir. Foucault'un detaylı bir şekilde incelediği bu biyo-iktidar pratiği, nüfusun ekonomik süreçlere uyumlu hale getirilmesini sağlar (Foucault, 2017a: 73-74).

2.3. Feodal İktidar Döneminden Biyo-İktidar Dönemine Geçiş

Bedenin iktidar için önemini netleştirdiği eseri olan "Cinselliğin Tarihi" kitabında Foucault, biyo-iktidar kavramsallaştırmasıyla iktidarın beden üzerindeki işleyişini, biyo-politik pratiklerin oluşturulması üzerinden analiz eder. On sekizinci yüzyıl itibari ile iktidar, beden üzerindeki öldürme gücünü bırakarak yaşamın hesapçı bir biçimde işletildiği, bedenlerin yönetildiği bir döneme girer. Bedenlerin toplu şekilde bir arada olduğu okullar, atölyeler ve kışlalar gibi mekanlar bu dönemde hızla yaygınlaşır; bireyin uzmanlığı feodal dönemden farklı olarak önemli hale gelir. Bu nedenle bedenlerin iktidara tabi kılınması ve bu doğrultuda nüfusun denetimi ihtiyacı ortaya çıkar. Böylelikle biyo-iktidar çağı başlamış olur (Foucault, 2017a: 100). Foucault kapitalist üretim sistemlerine geçişle artık nüfusu yönetmeyi amaçlayan modern iktidarın işleyişini, kendilik pratikleri, diğer bir adıyla benlik teknolojileri üzerinden ele alarak biyo-iktidar kavramını geliştirir. İktidarı kuramsal olarak ele almak yerine öznelere nasıl uygulandığını araştırır. Bireyleri tanımladığı deneyimler üzerinden öznelere nasil uygulandığını araştırır. Bireyleri tanımladığı deneyimler üzerinden öznelere nasil uygulandığını araştırır. Bireyleri tanımladığı deneyimler üzerinden öznelere nasil uygulandığını araştırır.

Ferda Keskin, Foucault'un iktidarı negatif olarak yorumlamadığını aksine iktidarı, üretken, yaşamı destekleyen, pozitif bir yapı olarak tanımladığına vurgu yapar. Foucault, burjuva toplumunun en büyük buluşlarından biri olarak gördüğü biyo-iktidarı, kapitalizmin gelişmesi için vazgeçilmez unsur olarak görür ve yaşama iki şekilde yön verdiğini belirtir. İlk olarak bedeni bir makine olarak gören disiplinci iktidardır. Bu iktidar tipinin amacı, bedeni disipline ederek uysallaştırmak ve yeteneklerini geliştirmesine olanak tanıyarak

ekonomik üretim sürecine katkı sağlamasıdır. Foucault, bu pratiği “bedenin anatomo-politiği” olarak tanımlar. İkincisi ise, kapitalist sistem için görev tanımları yapılmış ve üretken hale sokulmuş bedenin, nüfus üzerinden denetimidir. Foucault bunu “nüfusun biyo-politiği” olarak tanımlar. Ona göre beden üzerinden kuşatılan insan yaşamı biyo-iktidar pratiği ile siyasallaştırılarak iktidarın aracı olur (Foucault, 2016a: 16-17).

“Hapishanenin Doğuşu” eserinde düzene başkaldırdığı için fiziksel işkence ile cezalandırılan Damians gibi kişiler yeni dönemde kendi rızaları ile iktidara tabi olacak şekilde yönlendirilmeye çalışılır. İktidar bu dönemle birlikte üzerinde kullanılan en uç hakkın ölüm olduğu hukuksal öznelerle değil, önemi keşfedilen canlı varlıklarla işleyişini sürdürmeye çalışır. Bunu ise kendisine tabi olan bireylerin yaşam sorumluluğunu üstlenerek, sürekli olarak düzen sağlayarak ve gerekli hallerde düzeltici mekanizmaları devreye sokarak yapar. Bahsedilen iktidarda; nitelemek, ölçmek, değerlendirmek ve kategorize ederek hiyerarşiye sokmak temel amaçtır ve bu iktidar, oluşturduğu hakikat normlarını içselleştiren bireyler üzerinden işler (Foucault, 2017a: 103). Bahsedilen işleyiş toplumu normalleştirmek için bireyleri kategorize ederek gündelik yaşam faaliyetlerine nüfuz eder.

Feodal yapının hüküm sürdüğü geçmiş toplumlarda yoksul kesimlerin zengin kesimlere vergi ödediği ve onlar için askerlik yaptığı bir iktidar tipinin işlediğini belirten Foucault, o dönemlerde yöneticilerin yönetilen bireylerin yaşayışı ile hiç ilgilenmediği tespitinde bulunur. Bir toprak sahibinin dikkate aldığı konular toprak, köyü ve köyünde oturan insanlar, daha net ifade ile ailelerdir. Bu aileler ihtiyaç duyulan tarımsal üretimi ve askeri eylemleri gerçekleştirdiği sürece iktidar sürdürülür. Fakat kapitalist süreçlerle birlikte verimli üretim için çeşitli alanlarda uzmanlaşmak ve iş bölümü yapmak gerekir. Orduların teknolojik açıdan gelişmesi askeri araçlar ile askerleri sevk ve idare edecek subay sınıfının uzun eğitimlerden geçmesini, benzer şekilde fabrikalardaki gelişmiş üretim aygıtlarını kullanacak mühendis ve teknisyenlerin yetiştirilmesini zorunlu kılar. Batılı ülkelerde toplumun eğitimi konusunda yoğun şekilde ilgilenildiği on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ortaya çıkan rasyonalite tipi kapitalizmle yakından ilişkili olsa da başka birçok kökeni olan bir fenomeni işaret eder. Burjuvazi tarafından koordine edilen bu faaliyetler ile kendisi, kendi çocukları ve kendi grubuna dahil olan bireylere uyguladığı beden ve zihin eğitimi, sağlığı ve normalliği prosedürlerini zaman içerisinde diğer toplumsal tabakalara, özellikle proletaryaya uygulanır (Foucault, 2015a: 158). Gramsci de hegemonyanın toplumsal tabakalara yayılmasında eğitimin ve bu doğrultuda okulun oynadığı aktif role dikkat çeker (1997:21).

İşçi sınıfının oluşturduğu insan kaynağının suiistimal edilmeden yönetilmesi gerektiğini burjuva acı tecrübelerle öğrenir. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda kötü koşullarda yaşayan, yetersiz beslenen erkekler, kadınlar ve özellikle çocuklar bir işgününde on altı, on yedi saat boyunca çalıştırılır. Bu ağır çalışma koşulları korkunç ölüm oranları ile sonuçlanınca bir işgününde sekiz veya on saatlik çalışmanın daha verimli olduğu anlaşılır ve genel uygulama prosedürü olarak belirlenir (Foucault, 2015a: 157-159). İktidarın beden üzerinde, hesapçı bir şekilde işletildiği farklı disiplinler (dil, okullar, kolejler, kışlalar, atölyeler) gelişir ve yaşamla ilgili olarak doğurganlık, toplum sağlığı, konut, göç gibi sorunlar ortaya çıkar. Bedenleri boyun eğdirmeye ve nüfusları denetlemeye yönelik pek çok tekniğin ortaya çıktığı dönem olan biyo-iktidar çağı, kapitalizmin gelişmesinde öncü rol oynar. Biyo-iktidarla, bedenler kontrollü bir şekilde üretim süreçlerine girerken; nüfus ekonomik ihtiyaçlara göre ayarlanarak yaşam güvence altına alınır. Böylelikle, hükümranın beden üzerindeki ölüm hakkı yerine pozitif iktidar bireyin yaşam sorumluluğunu üstlenir. Değer ve yararlılık alanlarında iyileşmeler hedefleyen iktidar, sürekli olarak düzene sokucu ve düzeltici mekanizmaları işletip, normlar çerçevesinde dağıtımlar yaparak; nitelenmek, ölçmek, değerlendirmek, hiyerarşiye sokmak gibi fonksiyonları yerine getirir. Foucault, normal ve anormal ayrımının yapıldığı, normlar çerçevesinde üretilen hakikatleri içselleştiren bireylerin oluşturduğu toplumu, normalleştirici toplum olarak vurgular (Foucault, 2017a: 103). İktidar pratiklerinin bedene, bedensel işlevlere, fizyolojik süreçlere, duyumlara, hazlara eklenerek çözümlenebileceğini ifade eder (Foucault, 2017a: 108).

Biyo-iktidar toplumu yönetmek için beden üzerinden oluşturduğu iktidar ile insan yaşamı dikkate alınarak bedeni denetlemeye ve dönüştürmeye girişir. Foucault'a göre insan bedeni tarihte ilk kez, siyasal alana dahil olarak bilginin denetim ve iktidarın müdahale alanına kaydırılır (Foucault, 2017a: 101). Ona göre iktidarın beden üzerinde yaşam sorumluluğu vardır. Biyo-iktidar, bu şekilde gelişmesini tarihsel süreç içerisinde oluşturulan normlar üzerinden sağlar. Yaşam sorumluluğunu üstlenen iktidar, sürekli olarak düzen sağlayıcı ve düzeltici pratiklere ihtiyaç duyar. Bireyi niteler, ölçer, değerlendirir, son kertede hiyerarşiye sokar. Ona göre, iktidar itaatkar uyruklarla değil, bireyin özgür alanlarda içselleştireceği normları oluşturarak modern dönemde beden üzerinde iktidar kurar (Foucault, 2017a: 102-103).

İktidar, söylemler üzerinden şekillendirdiği hakikatler ile normal tanımlayarak, tıbbileştirdiği bireyleri kategorize eder: İş yapma yeteneği olanlar ile bu yetenekten yoksun olanlar, belli bir norma itaat edenler ve etmeyenler, ıslah edilemez olanlar ve edilebilenler.

Çağdaş toplumların bireyleri normallikleri ölçüsünde dikkate alarak sınıflandırması iktidar aygıtlarının en önemlilerindedir (Foucault, 2015a: 157). Tüm bu bilgi edinme ihtiyacını karşılamak için iktidarın gözü her bir bireye yönelir. Bu sayede bireylere ait kişisel veriler toplanmasının yanında bireylerin denetlenmesi ve otoriteye tabi kılınması sağlanır.

2.3.1 Zihnin Zihinler Üzerindeki Gözetimi: Panoptikon

Foucault iktidar pratiklerini açıklarken on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren çağdaş toplumu disipline edici toplum olarak tanımlar. Bu dönemle birlikte cezalandırma usullerinin değiştiğini, geçmişte görülen fiziki cezalandırmalara karşı bireyin davranışlarının denetimi ile psikolojik ve ahlaki reform yapıldığını belirtir. Disipline edici toplumlarda sadece işlenen suçlar değil, bireyin gelecekte yapma ihtimali olan davranışların denetim altına alınması söz konusudur (Foucault, 2015b: 223). Dönem itibarıyla tehlikelilik kavramının önemine vurgu yapan Foucault, bireyin mevcut yasayı ihlal ederek karışabileceği bir suçtan ziyade, belirli bir grubun üyesi olan bireyin davranış potansiyelleri düzeyinde gözetim altında tutulmasını disiplin toplumu olarak tanımlar. Bireyin yaşam boyunca denetlenebilmesini için oluşturulan kurumların faaliyete geçerek her an ve her yerde aktif hale gelmesidir. Bu kurum ve faaliyetlere örnek olarak gözetim için polis, ıslah etmek için psikiyatri, kriminolojik, tıbbi ve pedagojik kurumları ve bunların ilgili faaliyetlerini sıralar. Bu mekanizmalar ile bireyleri yasaları ihlal ettiklerinde cezalandırmanın bir adım ötesine geçerek, davranış potansiyelleri her yerde ve her an gözetim altında tutularak bireyler ve dolayısıyla toplumlar disipline edilir (Foucault, 2015b: 223-224).

Foucault, içinde bulunduğu dönemi toplumsal denetim çağı olarak niteler. Bu dönemin iktidar işleyişini en kesin biçimde tanımlayarak, gözetim, denetim ve ıslah etme şeması olarak programlayıp Panoptikon olarak sunan Jeremy Bentham'ı Kant ve Hegel'den daha önemli bir düşünür olarak takdim eder (Foucault, 2015b: 224). Askeri okullardan esinlenen İngiliz Jeremy Bentham kurumlardaki kapatılmalarda gözetlemenin denetim amacı ile kullanılmasını 1791 yılında yazdığı "Panoptikon: Denetim Evi" isimli yapıtında kavramsallaştırdığı geometrik mimari çizim ile somutlaştırır (Bentham, 1791 akt. Foucault, 2019a: 29). Bentham, mimaride yeni bir prensip geliştirerek, zihnin zihin üzerinde oluşturduğu bir tür iktidar pratiği olan panoptikonun hapisane, atölye, yoksulhane, hastane, akıl hastanesi ve okul gibi kurumlarda uygulanabileceğini belirtir (Foucault, 2015b: 224). İktidarlar için denetimin ön koşulu olan gözetleme olgusunun tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte Bentham'ın geliştirdiği model ile daha işlevsel ve

mekanik bir işlevsellik kazanır. Foucault kurumlardaki kapatılmaları incelediği arşiv belgelerinde karşısına çıkan Bentham'ın çizimlerini ve panoptikon kavramını literatüre yeniden kazandırarak, “gözetim” olgusunun iktidarlar için bilgi toplayarak denetim sağlama noktasında önemli bir araç olduğunu ortaya koyar.

Panoptikon, gözetlemeyi ileri boyuta taşır. Bütünü (*pan-*) gözlemlemek (*-opticon*) anlamına gelen bu model, halka biçimli binanın ortasında bir avlu ve avlunun ortasında yer alan nöbetçi kulesinden oluşur. Halka binada yer alan hücrelerin dış tarafa bakan kısmında gün ışığını içeri alan büyük bir pencere vardır. Hücrelerin avluya bakan kısmı nöbetçi kulesinden görülebilecek şekilde şeffaftır. Kuledeki gözetmenler tüm hücreleri görebilir; fakat kuledeki panjurlar, hücrede kapatılanların gözetmenleri görmesini kısıtlar. Bu nedenle gözetmenlerin kendilerini ne zaman gözetlediklerini bilemezler. Bu model, tek odalı hücrede kalan tutuklunun, öğrencinin, işçinin veya hastanın her hareketinin bir silüetini görülmeden görmeyi mümkün kılan, sürekli görme ile birlikte kapatılan bireyin hemen tanınmasına imkan veren mekansal alanlardır (Foucault, 2019a: 295). Foucault'a göre, düzenin güvencesi olan bu mekansal teknik yapı sayesinde, görünürlük iktidar tarafından bir tuzağa evrilir. Tarihi süreçteki “kapatma”, “gözetim” ile birleşerek, iktidarın toplumu disipline etme için kurumlarında uyguladığı aktif bir araca dönüşür. Ona göre, kapalı tutulan kişi bir mahkum ise, toplu kaçış girişimi, yeni suç işleme girişimleri engellenebilecek; eğer kapatılan deliler ise, şiddet eğilimleri ön görülüp önlenebilecek; eğer ki kapatma kurumu bir okul ve kapatılanlar çocuklar ise, kopya çekme, gevezelik etme önlenebilecek; ya da kapatılan bir fabrikadaki işçiler ise, kavga, hırsızlık, işi aksatma olmayacaktır (Foucault, 2019a: 296). Gözetlenerek, birey hakkında bilgi toplanması, onun eylem alanlarının önceden belirlenmesi ile oluşturulan denetim, toplumu disipline ederek iktidarın uygulanmasına olanak tanır. Her yanlış davranışının cezalandırılacağını bilen birey ne zaman gözetlendiğini bilmediğinden kendi otokontrol mekanizması ile doğru olarak tanımlanan davranışları sergiler. Foucault, Bentham için panoptikonla iktidarın görünür ve varlığının kanıtlanamaz oluşu ilkesinin önemli olduğunu vurgular. Tutuklunun sürekli olarak göz önünde tutularak gözlendiği merkez kulenin silüetini bulması iktidarın görünürlüğünü temsil ettiğini, tutuklunun o anda kendisinin izlenip izlenmediğinden emin olamamasını da iktidarın varlığının kanıtlanamaz olması ilkesinin temsili olduğuna dikkat çeker (Foucault, 2019a: 297). Foucault'a göre Bentham'ın panoptikon olgusu iktidar laboratuvarı olarak işler (Foucault, 2019a: 301). Foucault'un Bentham'dan aktardığına göre, iktidar panoptikon tasarımıyla otomatikleşerek bireysellikten çıkar ve iktidarın bu işleyişini kimin icra ettiğinin önemi kalmaz. Bir mekanik makineye dönüşen iktidar

yönetimi, buraya getirilen herhangi biri tarafından dahi işletilebilir (Foucault, 2019a: 298). Foucault'a göre, bu yapılanma iktidarın icra edilmesini mükemmelleştirir zira üzerinde iktidar uygulananların sayısı arttırılırken, iktidarı uygulayanların sayısı azaltılıp, iktidara her an müdahale alanları tanıyarak, sürekli baskı ile hataların, suçların ve diğer olası olumsuz eylemlerin işlenmesinden önce iktidarın bireye etki etme potansiyeli taşır (Foucault, 2019a: 303).

On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan yeni kontrol mekanizmaları sayesinde beden, nesneleştirilerek ıslah edilmesi ve tedavi edilmesi gereken, iktidar tarafından tanımlanan bir varlığa dönüşür. Beden yeni yetenekler kazanır, yeni nitelikler edinir ve verimli şekilde çalışabilir hale gelir (Foucault, 2015b: 249). Foucault'a göre panoptikonu düşsel bir yapı olarak anlamamak gerekir. İktidar pratiğinin ideal biçime getirilmiş halidir. Panoptikon şeması birçok farklı amaç için kullanılabilir: suçluları cezalandırır, hastaları tedavi eder, öğrencileri eğitir, delileri ıslah eder, işçileri çalıştırır. Bedenleri mekan içerisinde hiyerarşik sınıflandırmaya tabi tutarak disipline eder. İktidarın araçlarını ve müdahale biçimlerini belirlediği bu işleyiş, hastane, hapishane gibi kurumlarda uygulanabilir. Bir görevin veya bir davranış biçiminin dayatılmasını gerektiren durumlarda, gerekli ufak değişiklikler ile birlikte panoptikon şeması işletilebilir.

Tüm kurumlardaki gözetimin gözlenen hakkında bilgi toplaması ve bu bilgileri kaydetmesi disipline edilen bireylerin denetlenmesi noktasında önemlidir. Günümüzde de iktidarlar tarafından oluşturulan denetim mekanizmaları panoptikon kavramı ile benzerlik gösterir. Güncel gözetim pratikleri, internete bağlı mobil cihazlar, sosyal ağları tarayan yazılımlar ve diğer teknolojik aygıtlarla yaşamın her alanına yayılır. İktidarlar tarafından gözetimle elde edilen büyük bilgi yığınları, modern algoritmik tekniklerle analiz edilerek stratejik amaçlar doğrultusunda kullanılır.

2.4. Otoriteyi İçselleştirme Mekanizması Olarak Pastoral İktidar

Modern iktidar pratiklerini yorumlayabilmek için yaptığı arşiv çalışmalarında Foucault, Hristiyan pastoral yönetim biçimlerine dair belgelerde, *pastor*'un (rahip, çoban) rehberliğinde bireylerin yaşamını doğumundan ölümüne ve hatta sonrasına dair hakikatler üreterek kavram şemaları ile yönlendiren tekniklere ulaşır. İncelemelerine Antik Yunan şehir devletindeki yurttaş hakları, evrensellik ve kamusal alan gibi düzenlemeleri içeren “politik” iktidar anlayışına, Devlet Akıllı yaklaşımı ve gündelik hayatı kontrol eden polis bilimini de ekleyerek modern Batılı devletin yönetim mekanizmalarını çözümler (Lemke, 2015:21-23).

Merkezileşmiş modern iktidar, hakikat üreten ve kitleleri özneleştirilen teknikler uygular. Çoban ile sürüsü ve hükümdar ile tebaası arasındaki ilişkiye benzer bir yapı sayesinde bireyleri kurtuluşa ve seküler ifadeyle refaha ulaştırmak için onları sürekli denetim altında tutar ve yönlendirir. Modern iktidar tipi, tüm nüfusu ve birey hakkındaki rasyonel bilgi üretimini aile, okul, fabrika, hastane ve hapisane gibi kurumlar aracılığı ile tekeline alır. Weber'e göre modern iktidarın ana unsuru olan bürokratik pratikler tüm kurumlara yayılarak yaşamın tüm kılcallarına ulaşarak modern öznelliği kuşatır (Weber, 2004: 308, 314). Modern iktidar, kitleleri kendi kuralları ve kaynakları çerçevesinde faaliyette bulunmaya teşvik ederken diğer taraftan bu faaliyetleri önceden tasarlayarak, izin verilen kavram şemalarıyla gerçekleşmesine dikkat eder (Wagner, 2005: 17).

Foucault iktidar analizinde özellikle vurguladığı pastoral iktidarın, bireyselleştirici iktidar olduğunu, bireyleri sürekli ve kalıcı bir şekilde yönetmeyi amaçladığına vurgu yapar (Foucault, 2016a: 28). Etimolojik olarak pastoral iktidar, çobanın sürüsü üzerinde uyguladığı pratiklerdir. *Pastor* kelimesi çoban, papaz, yönlendirici ve yol gösterici anlamları taşır. Pastoral iktidarın tarihsel süreçteki izini bulmak için incelediği belgelerde, Yunan ve Roma medeniyetlerinde bu yaklaşımın etkin olmadığını görür. Ancak Antik Mısırda var olduğunu, Firavun'un sıfatlarından birinin de çoban olduğunu; çobanla kralın özdeşleştiğini vurgulayarak çobanın halkı için en iyi olanı isteyen yönetici olarak görüldüğünü belirtir.

Pastoral iktidar yorumunda Yunan siyasi anlayışı ile Hristiyan düşüncesi arasındaki farklılığa vurgu yapan Foucault, çobanın iktidarını toprak üzerinde uygulamadığını, canlı varlık olan sürüyü yönettiğini belirtir. Yunan anlayışında Tanrılar toprağın sahibi olduğu için, bu mülkiyet olgusunun Tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkinin esasını oluşturduğunu belirtir. Çoban-Tanrı'nın sürüsü ile ilişkisi ise topraktan bağımsız olarak sürüsünün birlikteliğini sağlamak ve onlara önderlik etmek olduğuna vurgu yapar. Mısır ile karşılaştırdığı Yunan anlayışında ise yasa yapıcı Solon'un kendisi olmadığı durumda dahi ayakta kalacak siteyi kurguladığına dikkat çeker. Foucault incelediği İbraniler literatürüne atıfla Yahwe'nin halkına çobanlık etmesi için neden Musa'yı seçtiğini, "Musa'nın tek bir kayıp koyunu araması" ile açıklar. Musa'nın her bir koyun ile ayrı ayrı ilgilendiğini, onları gözetim altında tuttuğunu, her bir koyunun özel ihtiyaçlarını bilmesi gerektiğinin önemini ifade eder. Bu sayede Musa, sürüsünü özellikleri ve ihtiyaçlarına göre sınıflandırarak ilk önce en yumuşak otları yemesi için, en genç bireyleri, sonra yaşlı olanları, en son olarak da en sert bitkileri yiyebilecek olan en yaşlı koyunları göndererek yönetiminde bir sınıflandırmaya gider (Foucault, 2016a: 31). Bu yöntem ileriki bölümlerde anlatılan

hakikat sonrası toplumlarda bireylerin sosyal sınıflandırmaya tabi tutularak mikro hedefleme ile yönlendirilmelerine atıf niteliğindedir.

Çoban kavramına Platon'un Devlet Adamı eserinde de yer verdiğine vurgu yapan Foucault, bu eserde sitenin karar vericisinin bir çoban olarak nitelenip nitelendirilmeyeceği konusunun işlendiğine değinir (Foucault, 2016a: 33). Çoban, tarihsel süreçte lideri temsil etmesi ve sürüsünün haklarını gözeten bir figür olarak Foucault'un iktidar analizlerinde önemli yer tutar. İktidarın yapısal, hukuksal tanımlarından ziyade iktidarın işleyişinin önemli olduğu inancında olan Foucault'a benzer şekilde Platon da yöneticinin hangi tür çoban olduğu tartışmasından ziyade çobanın ne yaptığını analiz ederek, iktidar işleyişinin açıklanabileceğini savunur (Foucault, 2016a: 34).

Platon, çobanın özelliklerine ve yaptığı işlere bakıldığında sürünün başında tek başına olduğu, hayvanlara yiyecek sağladığı, hasta olanlara baktığı, ezgilerle onlara rehberlik ettiğini ifade eder. Foucault, Platon'un kralın özelliklerinin ve görevlerinin ne olduğunu araştırdığı bölümde kralın çoban gibi sitenin başında yalnız olduğunu belirtir. Çobanın sürüsüne yiyecek temin ettiğini fakat kralın yerine bu işlevi çiftçinin ve fırıncının yaptığını, site sakinleri hastalandığında tedaviyi kralın değil doktorun yaptığını, müzik eşliğinde insanları yönlendirenin kral değil beden eğitimcisi olduğunu ifade ederek burada önemli olanın "insanların çobanı" etiketini birçok kişinin meşru olarak talep edebileceğine vurgu yapar. Platon, çobanlık iddiasında bulunabilecek rol karmaşasından siyasetçiyi ayırt etmek için açıklamalar yapar. Platon'a göre Tanrıların çobanlık yaptığı devir geride kalıp, ateş verilen insanların kendilerine yetmeleri gerektiği durumda siyasetçinin rolü site için sağlam bir kumaş dokumaktır. Siyasetçi, değişik erdemlere sahip site yurttaşlarını, hatta birbirine zıt karaktere sahip bireyleri ve grupları kamuoyu 'mekliğini' kullanarak bağlar. Nüfusu uyum içerisinde bir arada tutmak olarak görülen yönetim sanatı sayesinde farklı sosyal statülere, inanışlara, fikirlere sahip bireyler toplum içerisinde birlikte var olurlar. Bu varoluş bireylerin rızası doğrultusunda, site birliğini oluşturması ve her bir ferдин bu yapıyı içselleştirerek güvence altına alması ile gerçekleşir. Toplum yaşayışı içerisindeki düzeni sağlayan esas unsur genel doğru olarak kabul edilen rasyonalitedir, iktidar yapıları bu rasyonalitenin sonucu ve temsilcileridir (Foucault, 2016a: 35-36).

Foucault, sorunsallaştırdığı *omnes et singulatim (each and everybody / birimiz ve hepimiz)* yönetim işleyişi kavramının Antik çağdan bu yana Batı siyasi literatüründe işlendiğini ifade eder. Yönetim probleminin esasını devlet yapısında hukuksal birlik çerçevesi oluşturan siyasi iktidar düzeyi ile her bir ferдин yaşamı üzerinde güvence sağlayarak ve diğer dünyadaki selameti sağlamayı hedefleyen pastoral iktidar düzeyi

arasındaki ilişkilerin oluşturduğunu savunur. Siyasi iktidar bir kişi ile pek çok kişi arasındaki etkileşime odaklanırken, pastoral iktidar bakışını bireyin yaşamı üzerinde toplar. Belirli bir entelektüel düzeye sahip bireylerin içselleştirebileceği pastoral iktidar pratikleri ile toplum içerisindeki konumlarını kabullenen bireyler doğumlarından ölümlerine kadar belirli bir biçimde davranmaya ve dua etmeye stratejik bir biçimde yönlendirilir (Foucault, 2011: 211). Foucault'a göre Hristiyanlık ile birlikte gelişen pastoral iktidar pratikleri aşağıdaki gibi sıralanır (Foucault, 2016a: 65):

1. İktidarın yönlendirmesine uyan bireylerin ölüm sonrası dünyalarında selamete erişecekleri güvencesi verilir.
2. İktidar, sadece emir veren bir şekilde işlemez. Tahtı korumak uğruna kendilerini feda etmelerini emreden krallık iktidarından farklı olarak, pastoral iktidarın yöneticileri, bireylerin iyiliği için kendini feda etmeye hazırdır.
3. Bu iktidar pratiği ile sadece toplumun geneli gözetim altında tutulmaz, her bir birey yaşamı boyunca çeşitli yöntemler ile (itiraf pratiği gibi) iktidar tarafından gözetim altında tutulur.
4. Pastoral iktidar pratikleri bireylerin zihinlerinde ne olduğunu bilmeden, duygu ve inanışlarına nüfuz etmeden, onları içlerindeki en derin sırları açığa vurmaya yöneltmeden uygulanamaz. Vicdan bilgisi ve buna yön verme becerisi ile bu pratik uygulanır.

Foucault'a göre on sekizinci yüzyıl itibari ile kilisenin ötesinde yayılan ve etkisini artırarak işleyen pastoral teknikler bireyselleştirici iktidarın yeni bir formunu oluşturur. Modern devlet olarak nitelenen bu yapı, bireyselliğe biçim vererek bireyleri bir dizi spesifik kavram şemalarına tabi kılar. Bauman'a göre bireye odaklanan, her bir bireyinden haberdar olan pastoral iktidar, sekülerleştirilerek modern iktidar tarafından kilisenin kontrolünden çıkarılıp devletin hizmetine geçer (Bauman, 1996: 63).

Foucault, pastoral iktidarın yeni biçimini devletin modern bir bireyselleştirme matrisi olarak görür. Revize edilen pratikleri şu şekilde sıralar:

1. Pastoral iktidarın amacı olan diğer dünyadaki selameti elde etmek yerine, modern iktidarda bu dünyada refaha erişmek önem kazanır. Refahtan kast edilen sağlık, yeterli servet edinerek belirli bir yaşam standardına kavuşmak, emniyet, kazalardan korunma gibi olgulardır. Pastoral iktidarın Hristiyan dinsel amaçları terk edilip yeni 'dünyevi' amaçlar konulur.
2. Modern devlet iktidarı için çalışan kurumlar, görevli çeşidi ve sayısında artış görülür. Bu kurumlara örnek olarak polis gücünü verir. On sekizinci yüzyıl polis

teşkilatı günümüzdeki salt yasayı ve düzeni koruyan polis kavramından farklı olarak kamu sağlığı denetimi, ticaretin sürdürülmesi için zorunlu olan standartları güvence altına almak gibi bir takım kamu ihtiyaçlarını da karşılar. Özel şirketler, refah dernekleri, hayırsever kişiler ve genel olarak insanlara iyilik yapan herkesin yanı sıra aile de yeni iktidarın uygulanmasına destek sağlar.

3. Pastoral iktidarın amaçlarının çoğalması ve bu pratikleri uygulayan kişi ve kurumların artması bireyle ilgili bilgileri iki rol etrafında toplar. İlki nüfusla ilgili olan globalleştirici ve niceliksel roldür. Diğeri ise bireyle ilgili olan analitik roldür (Foucault, 2016a: 66-67).

Atinalıların site-yurttaş iktidar pratiklerini, Hristiyan çoban-sürü pratikleri ile birleştirerek yeni bir sentez ortaya çıkararak modern devlet pratikleri günümüz toplumlarında işlemeye devam eder. Foucault, bu nedenle hukuksal-söylemsel iktidar yapısı yerine gündelik yaşamın her noktasında var olan deneyimler (delilik, hastalık, suça eğimlilik, cinsellik gibi), bilgi alanları (tıp, psikoloji, kriminoloji gibi) ve iktidar kurumları (psikiyatri kliniği ve hapisane gibi) arasındaki ilişkileri sorunsallaştırmaktadır (Foucault, 2016a: 41). Foucault, Batı toplumlarının geliştirdiği iktidar yapıları ve iktidar bilgisinin (*connaissance*) nasıl işlediğini sorgular. Bilgi ve iktidarın delilik, acı çekme, ölüm, suç, arzu ve bireysellik gibi temel yaşam deneyimlerine nasıl nüfuz ettiğini araştırır.

Modern devlet olgusunu, insanların kendi oluşturdukları hakikatler tarafından yönetilmesi olarak ele alan Foucault, (Foucault, 2016a: 41) önceki bin yıl süresince pastoral iktidarın ön plana çıkmadığını ifade eder. Çünkü pastoral iktidar şehrin ekonomik faaliyetlerinde daha kolay uygulanırken ortaçağda yaygın olan kırsal ekonominin dağınık ve bağımsız işleyen tarzına uyum gösteremez. Bir diğer neden ise pastoral mekanizmalar sadece çobanın bilgi birikimi ve kültür düzeyi ile işlemez; sürüsünden de otoriteye itaati içselleştirmesi ve onun ilettiği mesajları algılayıp iktidar hedeflerine uygun hareket etmesi için belirli bir kültür seviyesi gerektiren bir tertibattır. Ortaçağ kilise yapısındaki güç mücadelelerinde pastoral iktidar mekanizmalarının uygulanması konusunda çeşitli görüşler geliştirilir ve farklı denemeler yapılır (Foucault, 2016a: 42-43). Bahsi geçen tüm bu denemeler insanları yönetmenin etkili ve pratik bir yolu olarak görülen pastoral iktidar etrafında gerçekleşir.

2.5 Birey ve Toplumun Yönetiminde Sekülerleşme: Devlet Aklı ve Polis

Foucault, pastoral iktidar incelemesini modern devletin işleyişinin temelini oluşturan Fransızca *Raison d'Etat** (Devlet Aklı) kavramına bağlar. Devlet iktidarının rasyonalitesini oluşturan Devlet Aklı doktrinine ek olarak Polis kuramından da bahseder. Almanya ve İtalya'nın devlet olarak ortaya çıkmakta yaşadığı sorunlar nedeniyle bu ülkelerde devlet aklı ve polis üzerine birçok eserler verildiğini ve araştırmalarında bu eserlerden yararlandığını belirtir (Foucault, 2016a: 44).

2.5.1 Devlet Aklı: İktidarın Rasyonelleştirilmesi

Foucault, Devlet Aklı ile kast edilen yönetim biçimini, Tanrı'nın dünyayı, babanın ailesini ve amirin kendi topluluğunu yönetişinden farklı olarak devlet yönetiminin bilimsel ilke ve yöntemlerinin belirlenmesi ve meşrulaştırılması olarak işaret eder. Polis doktrininde ise devletin rasyonel faaliyetlerinin nesnesi olan şeylerin doğası, konulan amaçlar ve kullanılan araçlar tanımlanır. Foucault, devlet aklı ile ifade ettiği kavramı Meinecke'nin detaylıca incelediğini belirtir. Meinecke'ye göre devlet aklı, toplumun idaresinin temel ilkesi ve devletin ilk hareket yasasıdır (Meinecke, 1962: 2). Devlet aklını nesnel bilgiyle, devletleri yönetme sanatına özgü bir rasyonalite olarak ifade eder. Bu rasyonalite tipi dinsel özelliklerden uzaktır. Fransa'da devlet aklı terimi bu nedenle ateistlikle ilişkilendirilir.

Machiavelli "Prens" isimli eserinde prens ile devlet arasındaki bağı incelerken (Machiavelli, 2017), devlet aklı kavramı bizzat soyut olan devletin varlığı ve doğası sorununu işler. Devlet aklı ile kast edilen içinde bulunulan tarihsel ve coğrafik süreçte çok uzun bir süre geçerliliğini koruyacak hakikatler oluşturulması ile ilgilidir. Amacı, seküler biçimde kendi gücünü artırmak olan devlet aklı rasyonalitesi hem yönetimi altındaki kitleler hem de diğer devletler hakkında somut ve detaylı bilgiler edinmeyi gerektirir. Devlet aklı yönetim sanatını, siyasi istatistik veya aritmetik diye adlandırılan bilimsel disiplin ile birlikte yürütür (Foucault, 2016a: 47). Bu bilimsel çalışmalar günümüzde ileri veri analitiği tekniklerini kullanan büyük veri algoritmaları üzerinden gerçekleştirilerek daha önce her bir bireyin yaşamının her anında izlenmesi ve kayıt altına alınmasında yaşanan teknik imkansızlıklar aşılar.

---

* İngilizce "reason of state" ve "political rationality" kavramları ile karşılanan bu olgu için Türkçede "hikmeti hükümet" kavramı da kullanılmaktadır.

2.5.2 Polis: Rasyonelliğin Gündelik Hayat Etkilerinin Denetimi

On yedinci ve on sekizinci yüzyıl arşiv belgelerinde tanımlanan “polis” kavramı bugünkü sınırlı çerçevesinin çok ötesindedir. Polisin icra ettiği faaliyetler devletin müdahale ettiği alanları, teknikleri ve hedefleri gösterir. Foucault, on sekizinci yüzyılda yaşayan idareci De Lamare’ın yaşadığı krallıktaki tüm polis düzenlemelerini derlediği eseri “Compendium”u inceler. De Lamare, devlet içerisinde polis tarafından gözetim altında tutulan on bir alanı belirler: din; ahlak; sağlık; ihtiyaç maddeleri; yollar, caddeler, binalar; kamu güvenliği; serbest meslekler/sanat ve bilim; ticaret; fabrikalar; emekçiler ve yoksullar. Bu sınıflandırma, o dönemdeki düşünürlerin, Turquet ve Von Justi gibi, birçok eserinde karşılaşılan, üzerinde konsensüs sağlanmış alanlardır. Foucault, bu alanları inceleyerek polisin, hayatın her alanına yargı, ordu ve maliye ile birlikte nüfuz ettiğini ifade eder. Polisin, bireylerin gündelik yaşamlarındaki mülkle ilişkilerini, yaptıkları üretimleri, piyasada yürütülen ticari faaliyetleri ve insanlar arasındaki iletişimi sağlamak gibi işlevlere dahil olduğunu belirtir. Gündelik hayatın her alanına müdahale eden polis faaliyetlerinin arkasındaki mantıkla ilgili De Lamare’ın eserleri üzerinde yaptığı araştırmada birkaç farklı tanımlamaya rastlar. De Lamare göre: “Polis insanın mutluluğuyla ilgili olan her şeyi gözetir”; “Polis, toplumu, (insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri) düzenleyen her şeyi gözetir.”; “Polis yaşamı gözetir.” Foucault ve De Lamare, en çok sonuncu tanımlama üzerinde dururlar.

Foucault, “Modern yönetim sanatı bir diğer ifadeyle devlet aklının amacı, bireylerin yaşamlarındaki öğeleri geliştirmek suretiyle devlet gücünü pekiştirmektir.” fikrini Von Justi’ye atfeder. Von Justi devletin iç ve dış düşmanlarına karşı yaptığı faaliyetleri negatif bir görev olarak kategorize eder ve “Die Politik” olarak isimlendirir. Pozitif olarak kategorilendirdiği yurttaşların yaşamını iyileştirerek devletin gücünü pekiştirdiği faaliyetleri ise *Polizei* olarak ifade eder. Biyo-politikanın temelleri ile örtüşecek şekilde Von Justi belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan nüfusun yönetim sanatı olarak *Polizeiwissenschaft* fikrini öne sürer. Almanya’da yönetim bilimi alanındaki derslerin *Polizeiwissenschaft* başlığı altında verildiğini belirten Foucault, bu ders kitapları üzerinde yaptığı tarihsel çalışmalarla, gündelik yaşama etki eden polis faaliyetlerine örnekler verir. Yurttaşların konfor ve zevklerini elde etmeleri ve kısıtlanmaları konusunda Huhenthal’in “Liber de Politia”sı; şehir kurma ve planlaması konusunu işleyen Willebrand’ın “Polis El Kitabı”ndan faydalanır (Foucault, 2016a: 52-54; Coşkun, 2019: 126). İncelediği dönemde *Polizeiwissenschaft* derslerinin Almanya’nın çeşitli üniversitelerinde, Göttingen’de, ve Kıta Avrupası’nda Prusyalı, Avusturyalı ve Rus yöneticiler tarafından alındığını tespit

eder. Bu dersleri alan kişiler arasında II. Joseph'in ve Büyük Katerina'nın reformlarını gerçekleştirenlerin ve Napolyon'un etrafında bu bilgi ile donatılmış kişilerin olduğunu ifade eder (Foucault, 2016a: 119). Napolyon'a atıfla etrafında olup biten en küçük olaydan haberdar olmayı istediğini ve bu nedenle denetimi birey yaşamının en uç noktalarına ulaştırmayı hedeflediği belirtilir (Olssen, 2004: 28).

2.6. İktidarın Mikro-politikası

Gözetim altında tutularak şekillendirilen modern özne, Foucault'un iktidar çözümlemesinde merkezi rol oynar ve modern iktidar mekanizmalarının işleminin ana unsurlarından biridir. Foucault, iktidarın bireyi bedeni üzerinden kuşatarak tutum ve davranışlarına nüfuz etmesini, söylemlerinde, gündelik yaşamının en uç noktalarında ve her anında işleminin bir iktidar pratiği olarak yorumlar (2015a: 23). İktidar tarafından kurgulanan eylem alanlarının birey tarafından deneyimlerle içselleştirilmesini "özneleştirilme" olarak ifade ederken, bireyin kendisi ile kurduğu ilişkiyi de kendilik pratikleri olarak kavramsallaştırır. Ona göre kendilik pratikleri dönemin rasyonalitesini benimseyen bireyin kendi imkanlarıyla, kendi bedeni ve ruhu ile düşünce ve davranışlarını iktidarcı belirlenmiş eylemleri uygulamasıyla işlerlik kazanır. Bu sayede iktidar, öznelere dönüştürerek bireyin amaçladığı mutluluğa kavuşmasını, kurtuluşa ermesini, refaha ulaşmasını sağlayan teknikleri kendilik pratikleri olarak oluşturur (Lemke, 2016: 368).

Kendilik pratiklerinin birey tarafından üretilmediğini söyleyen Foucault'a göre bu pratikler bireyin kendi kültüründe karşılaştığı ve dahil olduğu toplumsal grup tarafından kendisine önerilen veya dayatılan kalıplardır, kavram şemalarıdır (Foucault, 2016a: 235). İktidar işleyişine yönelik yaptığı analiz yöntemlerindeki eksikleri fark eden Foucault, iktidarın tahakküm tekniklerini incelemenin yeterli olamayacağını, kendilik pratiklerinin bu sürece dahil edilmesi gerektiğini tespit eder. Tahakküm ve rıza ile birleşen teknikler; bireyin diğer birey üzerine uyguladığı ve bireyin iktidarın öğretileri ile kendi kendisine kazandığı tekniklerle birlikte iktidar işleyişindeki yeni bir biçim olan yönetimselliğe işlerlik kazandırır. Yöneten gücün isteğini yaptırmak için bireylere güç kullanılmasının insan yönetiminin verimli bir aracı olmadığını vurgular. Yönetimin, baskı araçları ile birlikte kendilik pratiği, yani benliğin kişinin kendisi tarafından inşa edilme sürecini içerdiğini ve çok katmanlı bir denge olduğunu belirtir (Foucault, 1993 akt. Lemke: 2015: 37). Foucault'un iktidar çözümlemesi yönetimselliğin merkezine konumlandığı özne etrafında şekillenen bir iktidar işleyiştir. Öznenin kuruluşunda aktif rol oynayarak toplumsal düzenin inşasını gerçekleştiren iktidar, özneye belirli eylem alanları içinde

özgürlük alanları açarak ve içselleştireceği görevler tanımlayarak bireyin rızası doğrultusunda işlerlik kazanır ve sürdürülebilir. Bu yönü ile de pozitif ve üretkendir. Ona göre, özgür olmayan özneler iktidar uygulanamaz: “İktidar yalnızca özgür özneler üzerinde ve yalnızca onlar “özgür” oldukları sürece uygulanır.” (Foucault, 2016a: 75). Özgür birey, açık şekilde işleyen iktidar ilişkilerinde birçok olası yanıt, tepki, sonuç ve buluş alanı arasında seçimler yaparak ilerler. Foucault’a göre iktidar, bireyin özelliklerinden bağımsız olarak karmaşık toplumsal ilişkiler ve olası eylem alanlarının inşasından ibarettir (Lemke, 2015: 38). Ona göre iktidar, en basit tabir ile bir bireyin eylemlerinin karşısındaki bireyin eylem olanaklarını etkilemesidir (Foucault, 2016a: 73).

Foucault, geliştirdiği iktidar tezinde mikro (disiplinci ve yerel düzeyde işleyen) ve makro (toplumsal ve devlet düzeyindeki) iktidar pratikleri arasındaki bağlantıları analiz eder. Nüfusu iktidar pratiklerinin merkezine yerleştirerek yönetilenler hakkında belirli bilgileri ve hakikatleri üreten “pozitif iktidar teknolojilerine” yoğunlaşır. 1976’da “Toplumun Savunmak Gerekir” isimli dersinde biyo-iktidarın bir bedeni, jestleri, söylemleri, arzuları birey olarak kimlikleştiğini savunur. Egemen sınıfa dönüşen burjuvazinin geliştirdiği mikro-politikalar, gözetleme teknolojilerini, ötekileştirme yöntemlerini, cinselliğin, deliliğin, suçluların tıbbileştirmesi gibi teknikleri kullanarak iktidar pratiklerini hayata geçirir (Foucault, 2002: 46-47). Bu denetleme aygıtları ile pozitif iktidar, bireyin toplumda ekonomik ve siyasal yarar oluşturmasını sürekli hale getirir. Bu yönüyle Hobbes’un “Leviathan” kitabında vurguladığı hukuksal insan modelinden, iktidarın özneleştiği insan modeline geçiş yapar (Coşkun, 2019: 114) Foucault, özneyi denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan ya da vicdan veya özbilgi yoluyla kendi özkimliğine bağlanmış varlık olarak yorumlar. Fransızca *sujet* (özne) kelimesinin diğer anlamının tebaa olduğunu belirterek, her iki anlamının da boyun eğdiren ve tabi kılan iktidar biçimini telkin ettiğini ifade eder (Foucault, 2016a: 63). İktidar, bedenleri kuşatarak onları bilgi nesnelere haline getirip kendisine tabi kılar (Foucault, 2019a: 66). Ona göre birey, toplumun ideolojik temsilinin kurmaca bir atomudur ve iktidarın disiplin ismi verilen teknolojisinin imal ettiği bir gerçekliktir (Foucault, 2019a: 286).

Foucault, iktidarın makro-politik temsil kurumlarını analiz etmek yerine toplumun kılcallarında etkin olan mikro-politik işleyişini inceler. Toplumun üst katmanlarından alt tabakalara doğru işleyen iktidar sürecini ve merkezi otoriteye odaklanan inceleme tarzlarını reddeder. Bu anlayışın yerine devletin oluşumunu ve pratiklerini mikro-politik bakış açısıyla inceleyerek toplumdaki iktidar ilişkilerinin çokluğuna ve çeşitliliğine vurgu yapar.

İktidar pratiklerinin işleyişinin toplumlara özgü olduğunu ve devlet aygıtlarından daha önemli olduğuna değinir.

Foucault, Nietzsche'nin bugünün sorunlarının çözümü için tarihe bakmak gerektiği fikrini benimseyerek sorunsallaştırdığı konuların ve deneyimlerin soykütüksel araştırmasını kütüphane, arşiv ve diğer kaynaklar üzerinden yapar. Tarihi belgeler üzerinde öznelliğin gelişimi ile modern devlet oluşumunu birlikte inceleyen Foucault, elde ettiği bulgularını 1977 ve 1978 dersleri “Güvenlik, Toprak, Nüfus” (Foucault, 2013) ve “Biyopolitiğin Doğuşu” (Foucault, 2015c) metinlerinde heterojen ve çoğul “yönetim sanatları” olarak sergiler (Lemke, 2016: 20). Günümüzde politik bir anlamda düşünülen yönetim sorununun on sekizinci yüzyıl öncesinde felsefi, dinsel, tıbbi ve pedagojik metinlerde bireyin kendi kendini denetlemesi, aileye ve çocuklara rehberlik etme, evin idaresi, ruhun yönlendirilmesi gibi konuları içerdiğini belirtir (Foucault, 2016a:74; Lemke, 2015: 20). Yönetim kavramını özneleştirme ve devlet oluşum süreçlerinin birleşimi olarak ele alan Foucault'a göre “modern devletin soykütüğü” ile “öznenin tarihi” birlikte ilerler. Modern devleti merkezi bir yapı olarak düşünmeyen Foucault, devleti bireyselleştirme teknikleriyle bütünleştirme mekanizmalarının aynı politik yapılarda gerçekleştiği mikro ve makro pratiklerin bileşimi olarak ifade eder.

Foucault çalışmalarında kendini yenileyerek iktidar analizlerini farklı pratiklerle ele alır. 1960'lı yıllarda arkeolojik yöntemle bilgi sistemlerini incelerken 1970'lerde soykütük tekniğini geliştirerek modern iktidar pratiklerinin analizini yapar. 1980'li yıllara gelindiğinde ise Foucault, sorunsallaştırma (*problematization*) tekniği çerçevesinde kendilik teknolojilerini iktidar analizine ekleyerek çalışmalarındaki eksik olan yönü düzeltmeye çalışır. Onun için sorunsallaştırma tekniği, bir şeyi doğru ve yanlış olarak hakikat oyununa sokan ve onu ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi olarak kurgulayan söylemler veya söylemsel olmayan pratiklerin tamamıdır (Foucault, 2016a: 86, Flynn, 2005: 32).

Bu teknikler ile bireylerin kendi bedenleri, ruhları, düşünceleri ve davranışları üzerinde belli işlemleri hayata geçirerek öznelere dönüşmeleri kast edilir (Lemke, 2016: 368). Foucault, bireyin kendisi ile kurduğu bu ilişkiyi, özne felsefesinden farklı olarak öznellik süreçlerinin tarihlerini inceleyerek analiz eder. Özneleşme üzerinde durmasının sebebi kendilik pratiklerinden yola çıkarak iktidar ilişkilerini ortaya koymaktır. Ona göre tahakküm pratikleri kişinin yönlendirilmesinde belirli bir etkiye sahiptir. Bu etkiyi artıran unsur, bireyin kendi kendisini idare etmesiyle sağlanır ve bu pratiği “yönetim” olarak ifade eder. Yönetimden anlaşılan yöneticinin istediği doğrultuda hareket edilmesi veya

yasakladığı şeylerin yapılmaması değildir. Foucault için yönetim, içinde zorlamayı barındıran ve kendiliği kendi kendine oluşturan süreçler arasındaki tamamlayıcı ve karşıtlıkların bir dengesidir (Lemke, 2016: 371).

Kendilik pratikleri üzerinde yaptığı çalışmaları “Hermenötiğin Kökeni” isimli eserinde derinleştiren Foucault “kendini tanı” mottosunun manastır uygulamalarında bireyin kendisi ile ilgili hakikati “dini rehberine itiraf et” şekline dönüşümünü ele alır. Antik Yunanda kendisini var etme savaşı veren özgür bireyin bu dönüşümle kendi üzerine kapanan itaatkar bir benlik olgusuna evrilmesinin soykütüksel çalışmasını yapar (Foucault, 2017b akt. Taburoğlu, 2019: 127). Kendi istekleri doğrultusunda özgürce eylemlerde bulunan Antik Yunan’ın savaşçı öznesi yerini, yaptığı eylemleri kendisine dayatılan kavram şemaları ile kıyaslayarak günah olarak kategorize edilen eylemleri için vicdan azabı çekip, itiraf eylemi ile rahata eren bireylere bırakır. Girişken, özgür eylemler yerini itirafa, kendiyle hesaplaşmaya razı çileci bir özneye değiştirir (Foucault, 2017b: 50-51). Kendilik ile benlik ayrılarak benlik tarafından söyleme dökülen iddialar, kendi’ye günahlar yüklemeye başlar. Günah çıkarma gibi ritüeller bireyin kendisine dayatılan kavram şemalarından uzaklaşıp uzaklaşmadığını kontrol eden denetim mekanizmalarıdır. Dini rehber bu süreçte kavram şemalarının bekçisi ve bireye doğru yolu gösteren kılavuz gibi davranır. Hakikati, kurgulanmış kavram şeması ve öznenin buluşmasıyla inşa etmeye çalışır. Dini önder tarafından kendine telkin edilen etiği içselleştiren özne vicdan mekanizması ile hareket eder (Foucault, 2017b: 28). İktidarın bireyin eylemlerini belirli olasılıklar içerisinde tanımlayarak ve kurguladığı öznellikleri toplumla karşılıklı etkileşime sokarak işleyişi pastoral iktidar mekanizmaları ile sürdürülür.

İktidar pratiklerinin bilgi-iktidar çözümlenmesinde “yerel odak” olarak ifade ettiği aktörler arasındaki ilişkilerin de hakikatin ve kavram şemalarının yayılmasında rolü olduğunu belirten Foucault, günah çıkaran kişi ile papaz arasında oluşan bağı örnek olarak verir. Tarihi süreç içerisinde iktidar tarafından oluşturulan bağımlılık biçimleri ve kavram şemaları, kişinin yaşamını şekillendirecek farklı söylem biçimleri (kendini sınama, sorgulama, itiraf, yorum, mülakat) üzerinden yerel odak (papaz) ile kişi arasında bir tür sürekli gelgitte aktarılır. Benzer şekilde bir insanın bebeklik, çocukluk ve gençlik dönemlerinde sergilediği cinsel ve diğer davranışlarını gözetim altında tutan anne baba, bakıcı, öğretmen ve doktor rolleri on sekizinci yüzyıl sonrasında ortaya çıkan bilgi-iktidarın bir diğer yerel odağıdır (Foucault, 2017a: 73). Bu iktidar tertibatları, o dönemin normal olarak kategorize edilen davranış kodlarını ve hakikatlerini ilgili kuşağa yükler.

“Cinselliğin Tarihi” isimli eserinde Foucault amacını, insanın kendisi ile ilgili yaşam deneyimlerinin sorunsallaştırılması ve bunları oluşturan pratiklerin çözümlenmesi olarak açıklar. Bir başka ifadeyle bilgi/iktidar kapsamındaki öznenin nesneleştirilmesi, kendilik pratikleri ile öznenin özneleştirilmesine dönüşür. Bu bakış açısı, iktidarın işleyişi hakkında farklı perspektifler sunarak tahakküm kuran, sansürleyen, gizleyen, örtbas eden negatif iktidar algısını değiştirmeyi önerir (Lemke, 2015: 16). Kişiyi bireyselleştiren ama aynı zamanda bütünselleştiren deneyimleri olanaklı kılarak özneleştirme süreçlerini işletir. Sürü metaforundaki çoban her bir koyunun kendi rızası ile seçtiği rolü yaşaması için özgürlük alanı kurarak uygun ortamı oluşturur. Bu işleyişin modern toplumdaki karşılığı anne ve babanın denetimindeki çocuğun eğitim süreciyle birlikte olanaklı kılınan belirli sayıdaki meslek seçenekleri arasında seçim özgürlüğünü sunması ve çocuğun kendi iradesi ile aldığı eğitim ve edindiği meslek üzerinden özneleşmesi gösterilebilir. Burada iktidarın rolü mikro düzeyde anne ve babanın normal ve anormal normları içselleştirmelerini sağlayarak çocuğu erken yaşlarda yönlendirmesi iken, makro düzeyde oluşturduğu eğitim kurumları (meslek liseleri, üniversiteler gibi) ile çocuğun izin verilen meslek seçenekleri arasında özgürce seçim yapabilmesinin koşullarını oluşturmasıdır. İktidarın gerçekliği üretmesinden kast edilen, bireyin içinde bulunduğu hakikat dünyasının, nesne alanlarının ve genel kabul gören hakikat ritüellerinin oluşturulup yayılmasıdır.

Brian Massumi, iktidarın dışsal bir ilişki olmadığı aksine içeriden üretildiğini belirterek iktidar ilişkilerinin daha karmaşık bir şekilde bireyi içeriden biçimlendirdiğini ifade eder. İktidarın birey üzerindeki etkisi kimlik oluşturması ile olur. Bireylerin izleyebileceği seçenekleri belirler ve bu seçeneklerin içselleştirilmesini sağlar. İktidarın bu pratiği sayesinde birey tanımlanarak iktidarın çizdiği ve kısıtladığı kuralları takip etmeyi öğrendiğinde kendi kendini takip eder hale gelir (Massumi, 2019: 34). Bedeni düzene sokmak için, hapisaneler, hastaneler, okullar ve benzeri kurumlara kapatarak yukarıdan aşağı inen disiplinci iktidar pratiği toplumda içselleştirilip yayıldıkça kapatma kurumlarına ihtiyaç duymadan da işlerliği devam eder. İktidarın her şeyi tanımlayan, disiplinci kurumsal şekli biyo-iktidarla birlikte kendisini çeşitlilik üretme pratiğine bırakır (Massumi, 2019: 35).

Massumi'ye göre bir diğer disiplinci iktidar mekanizması da korku ile toplumları hizaya getirme pratiğidir. Hakikat sonrası dönemde yaygın kullanılan ötekileştirme, kutuplaştırma, şeytanlaştırma gibi taktikler, olası saldırı veya tehdit algısını popülist politikalarla yayarak oluşturulan gruplar üzerinden siyaset mekanizması işletilir. Gelecekteki olası tehdit nedeniyle bireyler arasında bedenden bedene yayılan kaygı ve

koru gibi duygular bireylerin içinde bulunduğu anı, Őimdiyi, etkiler (Massumi, 2005: 36). Hobbes'in “Leviathan” eserinde belirttiği devletin doğasının korku üzerine kurulu olması savına değinen Massumi iktidarın yaydığı tehdit algısının somut bir hakikate dayanmasının gerekemeyebileceğini, tehdidin tamamen sanal da olabileceğine dikkati çeker (Massumi, 2005: 36). Slavoj Žizek de tehdit algılarının kurgusal olabileceği dűŐncesine katılarak aynı yĐntemle hakikatin de abartılarak veya sadece belli bir yorumu Đn plana çıkarılarak őrutebileceđini savunur (Žizek, 1996: 68).

Hobbes insanın korkuya kapılarak yaptığı her hareketi, nehir yatağında akan suyun akıŐ őrĐrölĐĐne benzeterek kiŐinin őrĐr eylem seçenekleri arasında sayar. “Her Őeye rağmen őrĐrölĐĐ” olarak ifade ettiği bu durumu insan davranıŐlarını ahlaki sorumluluk ve yĐkumlĐĐlĐĐkle yĐnlendirme pratiğini açıklamak için kullanır (İspir, 1998: 139-140). *Jus naturale* (Dođal hak) ile insanın kendi hayatını korumak için her Őeyi yapmaya őrĐr olduğunu dűŐnen Hobbes (2018:103), en temel korkusu olan őlĐm korkusundan kaçmak için bireyin gĐce ihtiyaç duyduğunu belirtir. Bu gĐce eriŐmek ve can gĐvenliđini sağlamak için herkesin herkesle yaptığı bir sĐzleŐme yoluyla tek bir kiŐilik halinde birleŐen topluluk, *Civitas* (Devlet) adını alır (Hobbes, 2018: 136). Bu Őekilde hakikatler őrutularak meŐrulaŐtırılan iktidar, insan davranıŐlarını yĐnlendirir ve bireyi kendisine tabi kılar. İktidarlar, ister rasyonel akıl yĐrĐtme sonucu elde edilen çıkarımlarla, ister deney ve gĐzlemlerle eriŐilen bilimsel bilgilerle, isterse de duygu ve inançlardan kaynaklanan dĐrtĐllerle insan davranıŐlarına biçim verirler. İktidar ile hakikatin ayrılamaz birlikteliği tarihin her dĐneminde etkili bir yĐnetim pratiği olarak kullanılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT ÜRETİMİ

Bu bölümde, iktidar mekanizmalarının hakikat üretimi ve dolaşımını nasıl gerçekleştirdiği Foucault perspektifinden ele alınır. Hakikat kurgularının geçmişten günümüze iktidar pratiği olarak nasıl kullanıldığı ve öznenin davranışları üzerindeki etkisi açıklanır.

3.1 Foucault'un Hakikat Sorunsallaştırması

Foucault'un iktidar çözümlemesinde hakikat merkezi bir rol oynar. Bilgi/iktidar incelemelerinde, özneleştirme sürecinin üzerinde işlediği hakikat üretimlerinde, hakikati derinlemesine analiz eder. İktidarın bireyleri, toplumları yönetmek ve yönlendirmek için hakikat ürettiği sonucuna varır. Hakikat ile iktidarın, bilgi ile iktidarın arayüzeyini incelemek için arkeoloji ve soykütük olarak isimlendirdiği yeni metodolojiler geliştirir. Hakikat üretimlerinin iktidardan ve iktidar mekanizmalarından bağımsız olamayacağına dikkat çeker. Ona göre bu mekanizmalar toplumu birbirine bağlayan, bütünselleştiren iktidar etkileri yaratır (Foucault, 2015a: 173-174). Foucault'un iktidar incelemesi, negatif tahakkümden, pozitif biyo-iktidara oradan da yaşamının son yıllarında verdiği derslerle yönetimsellik, mikro-politika gibi çeşitli kavramlar üzerinden ilerler. Bu konular Foucault'dan etkilenen düşünürler tarafından geliştirilerek günümüzde popüler hal alır. Birçok eserinde sorunsallaştırdığı hakikat konusu ve ölümünden önce verdiği derslerin temalarından olan “hakikati söylemek” anlamına gelen *parrhesia*, son mirası olarak değerlendirilebilir.

Foucault, eserlerinde hedeflediği amacı, düşünce ile hakikat arasındaki ilişkilerin tarihini tespit etmek, hakikatin düşüncesi olarak düşüncenin tarihini yazmak olarak dile getirir (2016a: 85). Hakikat iddiası taşıyan gündelik deneyimleri oluşturan bilgi alanlarının rasyonalitesini inceler. Ona göre Batı toplumlarında iktidar mekanizmalarıyla doğrudan veya dolaylı ilişki halinde olan gündelik hayata dair hakikat etkileri bireylerin yaşamlarına nüfuz ederek tutum ve davranışlarını yönlendirir. Hakikatin toplumsal ilişkiler içerisinde nasıl üretildiğini ve dolaşım ağına hangi yöntemlerle dahil edildiğini sorgular. İktidar pratiklerini incelediği çalışmalarında hakikatin çok önemli bir yer tuttuğunu belirtir. İktidar işleyişindeki bu pratiği geç fark ettiğini ifade eden Foucault, iktidar analizi yapılırken neyin sahte, neyin hakiki olduğunu belirleyebilme gücünün incelenmesi gerektiğini vurgular. Benzer bir sorunsallaştırmayı Nietzsche okumalarından yola çıkan Steve Fuller da “Post-Truth: Knowledge as a Power Game” isimli kitabında neyin gerçek, neyin sahte

veya neyin mümkün olup neyin mümkün olamayacağını belirleyebilme gücünü takdir yetkisi (modal power*) kavramıyla yorumlar (Fuller, 2018: 28-29).

Gündelik yaşam deneyimlerini ele alan Foucault, deliliğin veya cinselliğin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümlerle oluşan “hakikat düzenlerinin” iktidarlar tarafından amaçları doğrultusunda nasıl şekillendirildiğine eserlerinde tarihsel ontolojiler olarak yer verir (Lemke, 2016: 48). Örneğin iktidarlar için bireyi cezalandırma ve kapatma düşüncesinin on dokuzuncu yüzyıl başlarında ortaya çıkışının tarihini yazar. On sekizinci yüzyıldan önce toplum tarafından serbestçe dolaşmasına müsaade edilen deli olarak tanımlanan bireylerin zaman içerisinde iktidarın üzerlerinde kapatma eylemi gerçekleştirdiği bir özneye dönüştürülme mekanizmasını irdeler. Foucault, yaptığı tarihsel incelemelerde bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini bulmaya çalışır. Hakikat ve bilginin tarihsel süreç içerisinde uymak zorunda olduğu olabilirlik koşullarını araştırır ve bu koşulların iktidar tarafından meşrulaştırılarak işlerlik kazanmalarını sağlayan iktidar pratiklerinin izini sürer (Dillon, 2012: 505). 1980–1981 yıllarında “Subjectivity and Truth” (Foucault, 2017c) başlığıyla derlenen konuşmaları Foucault’un hakikate dair görüşlerini anlamak adına önemlidir. Bu konuşmalarında üç döneme ayırdığı çalışmalarının her birinde hakikat sorunsallaştırmasına yer verdiğini belirtir. Akıl hastalığının tarihsel dönüşümünü arkeolojik yöntemle incelediği insan bilimleri arşivlerindeki araştırması, bilgi/iktidarın soykütüsel yöntemle ele alınması ve son döneminde geliştirdiği kendilik pratiklerinde, hakikat kavramı önemli bir rol oynar.

Foucault bilgi/iktidar yorumlamasında nesnelere düzenini ve bilgi varlıklarının üretim sürecini açıklarken özneleştirme ve nesneleştirme pratiklerini gerçekleştiren iktidar ilişkilerinin işleyiş sistemini analiz eder. Bu ikili etkileşimi tanımlamak için, hakikat oyunu kavramını ortaya atar. Hakikat oyununda ele alınan esas tema, özneliğin ve nesneliğin zaman içerisinde dönüşen kavramsallaştırmasıdır. Toplumların normalleştirip sıradan saydığı konuları ele alır; öznenin, “deli”, “suça eğilimli” ve “hasta” sıfatlarıyla bilgi nesnesi olarak kurgulandığı iktidar pratiklerini inceler. Hakikat olarak tanımlanabilecek diğer konular Foucault tarafından araştırmasının dışında bırakılır. İktidarın öznelere özneleştirilmesine ve belirli nesnelere nesneleştirilerek belirli özne kipliklerine bağlanması ile nihai amacın gerçekleştirilerek tarihsel bir mekan ve zamanda yaşayan bireylerin a priori (önsel) olarak belirlenen olası eylem alanlarını (deneyimlerini) nasıl oluşturduğunu ortaya çıkarır (Lemke, 2016: 468). Foucault hakikat oyunu kavramı ile ne

---

* Modal power kavramının Türkçe karşılığı olarak Zeynep Şenel Gencer ve Mücahit Bilici ‘takdir yetkisi’ ifadesini önerir (Fuller, 2020: 78).

öznenin ne de nesnenin odak noktası olmadığını, ikisi arasındaki ilişkilerin iktidar pratikleri tarafından nasıl kurgulandığını problem etmesini şu ifadelerle açıklar:

“Kurucu özneye felsefi bir başvurunun reddi, öznenin hiç var olmaması olduğu veya saf nesnellik lehine öznenin vazgeçilmesi anlamına gelmez. Bu reddin amacı, öznenin ve nesnenin başkalarıyla ilişki ve faaliyet içerisinde “şekillendiği ve değiştiği” deneyime ait süreçleri ortaya çıkarmaktır. Ruh hastalığı, suçluluk veya cinsellik söylemi bize öznenin ne olduğunu söylemez; sadece kesin olan, tamamıyla özel bir hakikat oyunu içerisinde ne olup bittiğini söyler. Fakat bu oyunlar, öznenin dışarısından gelen kaçınılmaz bir nedenselliği veya yapısal belirlenimleri zorla kabul ettirmez. Daha ziyade, hem öznenin hem de nesnenin yalnızca belirli eşzamanlı koşullar altında oluşturulduğu bir deneyim alanı açar; ilişkileri birbirlerini sürekli olarak dönüştürür ve böylelikle deneyim alanı da değişir.” (Lemke, 2016: 469).

İktidar analizlerinde iktidarın, bilgi alanları oluşturarak kurduğu hakikatler üzerinden işlerlik kazandığını ifade eden Foucault, çalışmalarında hakikat iddialarını içeren söylemlere odaklanır. Foucault hakikat ile ilgili iki önerme ortaya atar. Bu önermelerin ilkinde, hakikati, söylemlerin üretilmesi, düzenlenmesi, dağıtılması, dolaşıma sokulması ve işleyişi için düzenlenmiş prosedürler bütünü olarak tanımlar. Diğer önermesinde ise hakikatin kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle; kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içinde olduğunu vurgular. İncelediği hakikatin ekonomi politiği kavramının özelliklerini ise aşağıdaki gibi sıralar (Foucault, 2011: 51, 84; Lemke, 2016: 461):

- Hakikat, bilimsel söylemi üretilen biçimlendiren kurumlar tarafından oluşturulur.
- Üretilen hakikat, toplum nezdinde geçerli olabilmesi için ekonomik ve siyasi teşvik ile sürekli olarak desteklenir.
- Hakikat, eğitim ve enformasyon gibi geniş dağıtım ağları (hakikat sonrası çağda sosyal ağlar) içerisinde tüketim nesnesi olarak işletilir.
- Hakikat, önemli siyasi ve ekonomik yapıların (üniversite, devlet, ordu, medya) yönlendirmesi ve denetiminde şekillendirilir.
- Hakikat, siyasi tartışmaları ve ideolojik mücadeleleri çok boyutlu olarak ilgilendiren bir sorundur.

3.1.1 Hakikat Üretiminin Politikası

Foucault, iktidar üzerine yapılan çalışmalarda iktidarı elinde tutanların incelendiğini, daha sonra iktisadi altyapıların ve kurumların tarihinin ele alındığını fakat iktidar stratejilerine ve mekanizmalarına yeterince odaklanılmadığını ifade eder. Benzer şekilde iktidar ile bilgi arasındaki ilişkiye de (birinin diğeri üzerindeki etkisi) gereken önemin verilmediğini vurgular. Ona göre iktidar bilgiye, bilgi iktidara sürekli eklenir. İktidar işleyişi bilgi nesnelere yaratarak oluşturduğu hakikatler üzerinden enformasyon biriktirir ve amacı doğrultusunda kullanır (Foucault, 2015a: 35). Foucault, hakikat ile ona referans veren iktidar pratiklerini açığa çıkarmaya çalışır. Örneğin, “Cinselliğin Tarihi” kitabında iktidarı elinde bulunduranların hakikat üretimi sayesinde yönetilenlere karşı üstünlük sağladığını ifade eder. Edward Said de benzer şekilde Oryantalist alanyazının Batı egemen bilgi iktidarının oluşturduğu bakış açısından ibaret olduğunu belirtmesi, Foucault’un hakikat yorumlamasına örnek olarak verilebilir.

Foucault, bilim ile iktidarın modern düşünürler tarafından iki bağımsız unsur olarak ele alınmasına karşı çıkar. Bilim ile iktidarın bütünleşmiş olduğunu ve bilgi olmadan iktidarı sürdürmenin olanaksız olduğunu belirtir. Yaşadığı dönemdeki eylemcilerin “Bilimsel araştırmayı tekelleri kapitalizmin ihtiyaçlarından bağımsızlaştıralım!” şeklinde attığı sloganı eleştirerek üniversite akademik kadrolarının sanayi ve politik grupların etkisinden bağımsız olamayacağını belirtir (Foucault, 2015a: 35-36). Benzer şekilde Marksist ideolojiyi savunan düşünürlerin mücadelenin hedefine devlet aygıtını yerleştirmelerini eleştirir. Çünkü iktidarın işlevini sadece baskılayan, sansürleyen, dışlayan, engelleyen veya hapseden tek merkezden yönetilen bir üst-ben olarak görmez. İktidarın gücünü arzu ve bilgi düzeyinde işleyerek pozitif etkiler üreten askeri ve eğitsel disiplinler bütünü olarak görür. İktidarın gündelik yaşama mikro düzeyde uzanan fizyolojik ve organik etkileri nedeniyle bireyleri iktidarın kök saldığı ve iktidarın var ettiği bedenler, özneler olarak ifade eder (Foucault, 2015a: 42-43). SSCB’de yaşanan devrim sürecini örnek göstererek sadece iktidarın tepe yöneticileri, hükümetleri değiştirmenin iktidar pratiklerini ve güç odaklarını değiştirmeyeceğini belirtir. İşçi sınıfının politik, askeri terimlerle mücadele ettiği hiyerarşik yapılara benzerlik gösteren parti teşkilatı kurarak, benzer disiplin mekanizmalarına sahip olmasını eleştirir. Devlet ile yapılan mücadele sonucunda devlet yapısının ortadan kaldırılmadığını, proleter diktatörlüğün sınıf mücadelesini sürdürmek için bu yapıyı devam ettirme kararı aldığını ifade eder. Bu karar ile birlikte devlet bürokrasisini işletme konusunda deneyimli olan eski sınıf yani burjuva sınıfından bürokrat, uzman ve teknisyenleri istihdam ettiğini belirtir. İktidar sadece devlet

aygıtı değildir; devlet aygıtından başka, mikro düzeyde işlev gören iktidar mekanizmalarında ve hakikat algısında değişiklik yapılmadığı takdirde toplum yaşamında değişiklik olmayacağını vurgular.

Foucault on altıncı yüzyıldaki egemen söylemlere yönelik yaptığı arkeolojik çalışmalarda o toplumun ve kültürünün işleyişe dair çözümler ortaya koyar. Toplumların gündelik hayatlarında kullandıkları hakikatleri, söylemsel olan veya söze dayanmayan imgesel nesnelere anlamlarını irdeler. Yaptığı arşiv çalışmalarında bu hakikatlerin veya olguların, üzerinde uzlaşılan olumlu bir algılamaya geçiş süreçlerini, tarihsel önsel olarak toplumun zihninde yer ederek mümkün eylem seçenekleri arasına girişlerini keşfeder. Geliştirdiği arkeoloji yöntemi, sıradan görünen ve evrensel olarak kabul edilen hakikatlerin varoluş süreçlerini incelemesine imkan tanır. Diğer taraftan arka plandaki iktidar ilişkileri görünür hale getirilerek gün yüzüne çıkarılır.

İktidar, farklı rollere bürünerek, örneğin burjuva, ataerkil ve ırkçı gibi, baskı unsurlarını hakikatler üzerinden işleterek yoksun bırakılanlar üzerinde çeşitli pratiklerle iktidar kurar. Foucault bu iktidar çözümlemesi ile hukuki-söylemsel iktidar kuramcılarından ayrılır. Bu düşünürler, Foucault'un aksine, iktidar ile hakikatin iç içe geçtiğini düşünmez ve iktidar ile hakikatin iki bağımsız olgu olduğunu iddia ederek kendi iktidar kuram hakikatlerini kendilerine göre tarafsız, bilimsel normlar ve bağımsız bilimsel standartlar üzerinden yorumlarlar. Foucault bu şekilde ortaya konulmuş iktidar kuramlarının akılcı ve rasyonel oldukları iddiasını reddeder. Hakikat olarak iddia edilen olguların arkasında iktidar pratiklerinin işleyişi olmadan oluşturulamayacağını ve toplumu dışarıda bırakan hakikatler oluşturulsa da sürdürülemeyeceği fikrini ortaya atar. Dolayısıyla Foucault toplumun içerisindeki hakikat ve iktidar pratiklerinin incelenerek iktidarın çözümlenebileceği iddiasındadır. Ona göre bu noktada asıl sorgulanması gereken, hakikatin statüsü ve ekonomik-politik rolünün etrafındaki mücadelelerdir (Foucault, 2011: 51). Çünkü ortaya konulan yeni bir hakikatin, eski hakikatleri geçersiz kıldığı kabul edildiğinde, ideolojiler arasındaki meşru hakikat olma iddiaları anlamını yitirir. Foucault'a göre önemli olan, iktidar ilişkileri ile iç içe geçen sahte bilgilerin hakikatlerden ayıklanması sorunu değildir. Bunun da ötesinde gerçek veya sahte söylemler içerisinde yer alan hakikatin ve hakikat iddialarının toplumu, grupları ve bireyleri nasıl güçlü bir şekilde etkilediğini Pasquino ile yaptığı söyleşilerde derinlemesine tartışır (Foucault, 2011: 46). Konu edilen iktidar pratiğinin günümüzdeki yansıması olarak sahte haber örneği ele alınabilir. Foucault bakış açısıyla sorun değerlendirildiğinde; önemli olanın sahte haberin

teyit edilmesinden ziyade hangi iktidar amacıyla üretildiği ve hakikat kurgusu üzerinden bireyin davranışlarını nasıl etkilediğidir.

Foucault'un yukarıda ifade ettiği bakış açısına yakın olan düşünürler toplumun geneli tarafından sorgulanmadan hakikat olarak kabul edilen kavramları ve bu kavramların içselleştirilmesini sorunsallaştırır. Batı alanyazınında uzun süre bilimsel hakikat olarak işleyen şarkiyatçılık (*orientalism*) kavramı etrafında şekillenen makaleler dizisi ve düşünce yapısını Edward Said yazdığı “Şarkiyatçılık” isimli kitabında Batı'nın Doğu'yu ve kendisini tanımlamak, siyasi, ekonomik ve kültürel eylemlerini meşrulaştırmak için oluşturduğu kurgusal bir iddia, hegemonik bir söylem ve politik bir araç olarak yorumlar (Said: 2008:69). Foucault'un hakikatin iktidarlar tarafından üretimi ile ilgili düşüncülerini diğer düşünürlerin yöntem ve bakış açılarıyla zenginleştirerek şarkiyatçılık söyleminin bilimsel analizini gerçekleştiren Said, hegemonik söylemle şarkiyatçılık kavramı etrafında şekillenen makalelerin birbirine atıfla oluşturduğu bilimsel alanın eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmesini yapar (Gök ve Kılıçarslan, 2017: 652).

Hannah Arendt “Diktatörlük Koşullarında Kişisel Sorumluluk” isimli metninde Eichmann davasında savunma yapanların inandıkları hakikatler üzerinden gerçekleştirdikleri eylemleri meşrulaştırma çabalarına dair düşüncelerine yer verir. Savunma yapan Nazi subaylarının ve yargılanan Alman memurların sunduğu “her organizasyonda mevcut olan üstlere ve ülke yasalarına itaat zorunluluğu” hakikatini ve bu nedenle savaş sırasında yaptıkları eylemleri meşrulaştırma girişimlerine karşı çıkar. Arendt, Madison'un “Bütün yönetimler, en otokrat olanlar ve hatta tiranlıklar da dahil, rızaya dayanır.” sözünü alıntılar. Fakat rıza ile itaati eş tutmamak gerektiği düşüncesindedir. Arendt'e göre, bir çocuk itaat edebilir ama bir yetişkin rıza gösterir; şayet bir yetişkinin itaat ettiği söyleniyorsa, gerçekte onun mensubu olduğu grubu veya organizasyonu, otoriteyi ya da yasayı desteklediği kastediliyordur. Ona göre, hiçbir insanın veya iktidarın gücü mutlak değildir, kitlelerin desteği olmadan büyük eylemler gerçekleştirilemez. Liderin, *Primus inter pares* (Eşitlerin birincisi) pozisyonu hedef kitlesi üzerinde mutlak bir hakimiyeti sağlayamayacağını belirten Arendt, kitlenin liderini ve girişimlerini desteklemesi halinde eylemlerin gerçeğe dönüştüğünü aksi halde liderin tek başına çaresiz kalacağını ifade eder. Arendt'in iddiası kendisini çarkın bir dişlisi olarak tanıtan bireylerin masum olmadığı, iktidarın kurguladığı hakikatleri ve ideolojiyi sorgulamadan destekleyip içselleştirerek ast-üst ilişkisinden bağımsız bir şekilde eylemleri rızaları ile gerçekleştirdikleri kanaatindedir. Ona göre bazı Alman entelektüellerin yaptığı gibi rejime destek vermeyip, yapılanları eleştiren bir tutumu tercih edebilirlerdi ancak bu

şekilde davranmayıp özgür iradeleri ile eylemlerde bulduklarını ve bu sebeple masum olmadıklarını savunur (Arendt, 2018: 45-46).

Yaşamı şekillendiren hakikat kurgularına bir diğer örnek olarak kapitalizm ideolojisi verilebilir. Zizek, kapitalizm eleştirisi yaparak bu ideolojinin gündelik yaşama nüfuz ettiğini (aile içerisinde, alışveriş halinde, kahve tüketiminde, yardımlaşmada), oluşturduğu hakikat algısı üzerinden bireyin yaşamının her anında etkin olduğunu vurgular (Zizek, 2008: 28). “Neoliberal İktidar ve Özne” isimli kitabında Başak Coşkun, Dardot ve Laval’ın “Dünyanın Yeni Akı” eserine atıfla yer verdiği neoliberalizm tanımında, kapitalizmin küreselleşme ve finansallaşmasına içkin olan “belirli bir politik ve toplumsal rasyonaliteye tabi olma” hali olarak kavramsallaştırıldığını belirtir. Coşkun’a göre neoliberalizmin kurguladığı büyük anlatılar ile iş gücü ve nüfusun niteliği klasik emekçi rolünden çıkarılır. Sunulan yeni ekonomik rasyonaliteye inanan bireyler kendilerine yatırım yapmayı, küresel piyasada aktif ve etkin bir ekonomik özneye dönüşmeyi, özgür iradeleri ile kabullenir (Coşkun, 2019: 11-12).

Foucault eleştirinin bir erdem olduğunu belirterek iktidar tahakkümlerine karşı yapılması gereken sorgulamaların bir erdem olduğunu vurgular. Hakan Gündoğdu “Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?” isimli makalesinde öncelikle Foucault bakış açısıyla erdemi nasıl yorumladığına değinir. Foucault’a göre erdem, genel kabul gören kurallara, yasalara ve normlara itaat etmek değildir; aksine bu genel kabul gören dayatmalara karşı eleştirel tutum takınılmasını erdem olarak yorumlar. Gündoğdu, Foucault’un itaatle erdem arasındaki ayrımın gözetilmesi gerektiğini ve bu iki kavramın eşdeğer tutulmasına karşı olduğunu Butler’a atıfla ifade eder (Butler, 2002: 215, 217 akt. Gündoğdu, 2013: 48).

İktidar tarafından titizlikle kuralları belirlenen hakikat oyunları iktidarın amacı doğrultusunda işleyerek kimi nesnelere geçerli veya geçersiz, kimi bireyleri galip veya mağlup olarak kategorize ederek tutumları yönlendirir (Lemke, 2016: 469). Lemke, Larrauri’nin çalışmalarına atıfla hakikatin sadece söylemsel pratiklerle sınırlı kalmadığı, söylemlerin, iktidar pratiklerinin ve kendilik pratiklerinin karmaşık bir etkileşimi sonucu oluştuğunu vurgular. Larrauri’ye göre hakikat, konuşma ve düşünme içerisinde ortaya çıkmaz; yaşamın diğer bileşenleri ile birlikte varoluşun deneyimini oluşturur (Lemke, 2016: 470). Foucault kitaplarını deneyim kitapları (*livre-experience*) olarak tanımlar; ona göre kitaplarında yer verdiği akıl hastalığı, kapatma ve cinsellik gibi konular, okurlarının mevcut deneyimleri sorgulayabilmesine imkan tanır. Bu sayede ele aldığı sıradan gündelik hayat pratiklerini hakikatler üzerinden meşrulaştıran iktidar mekanizmalarının

sorgulanmasını sağlayarak yeni deneyimlerin mümkünlik koşullarına kapı aralar. Kilit nokta okurların yargıya varma ve düşünme yöntemlerini sorunsallaştırmalarını teşvik etmektir (Lemke, 2016: 483).

Foucault kitaplarının yarattığı hakikat etkisini iki kitabının algılanış şekli üzerinden yorumlar. Yirminci yüzyılın başlarına kadar olan dönemi incelediği “Deliliğin Tarihi” isimli çalışmasının anti-psikiyatri manifestosu olarak yorumlanmasına karşı çıkar. Anti-psikiyatrinin modern dönemin ürünü olduğunu, kitabının psikiyatri eleştirisi olmadığını aksine delilik ile psikiyatri ilişkilerinin hakikat olarak kurgulandığı tıbbi söylemleri ve bu söylemlerdeki değişimleri içeren bir metin olduğunu belirtir. Bir diğer eseri olan “Hapishanenin Doğuşu”nda konu edilen kapatılarak cezalandırma yönteminin tarihsel açıdan yeni ve hedeflediği ıslah etme amacı açısından verimsiz bir pratik olduğunu iddia eden Foucault’a, kimi hapishane sistemi çalışanları ve gardiyanlar da hak verir. Sistem içerisinde, mahkum dışındaki rollere sahip olan bu kişiler, cezalandırma pratiğini iyileştirmek amacıyla ne yapılması gerektiğine dair önerileri bu kitapta bulamadıklarını belirtirler. Politik pragmatizmden uzak duran Foucault, bu eleştirilere yanıt olarak, amacının ne yapılması gerektiğini önermek değil konu ile ilgili paydaşların eski deneyimlerin doğru kabul edilmesini bırakarak yeni deneyimler, yeni hakikatler tasarlamasına alan yaratacak entelektüel bir kışkırtma yaptığını ifade eder (Lemke, 2016: 484-486). Ona göre bir entelektüelin yapması gereken nettir (Foucault, 1990: 265):

“Bir entelektüelin rolü, başkalarına ne yapmaları gerektiğini anlatmak değildir. Entelektüelin işi yeniden sorunsallaştırmalar zemininde apaçık olarak görülen şeyi tekrar tekrar sürekli olarak sorgulamak, insanların zihinsel alışkanlıklarını, bir şeyler yapma ve düşünme tarzlarını altüst etmek, alışıldık ve kabul görmüş olanı kuşkulu hale getirmek ve kuralları hep yeniden değerlendirmektir.”

Foucault, entelektüel olarak yapmaya çalıştığı şeyi, bir tarafta hakikatlerin bilgi alanlarında üretilmesiyle ve diğer tarafta üretilen hakikatlerin oluşturduğu etkilerin olası mücadeleler içinde araçlara dönüşebilmesiyle ortaya çıkan belirli bir gerçekliğin yorumunu, bir okumasını yapmak olarak açıklar. Hakikatlerin arka planında mevcut olan bu ilişki ağının ortaya konulması ile nesnel, bilimsel ve mutlak doğru olma iddiası geçersiz kılınır. Deacon, Foucault’un evrensel hakikat olarak algılanan ve üzerinde düşünülmeden toplum tarafından gündelik hayatın sıradan hakikatleri olarak kabul edilen iddiaların arka planındaki iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalıştığına değinir (Deacon, 2003:67). İktidar ile hakikat arasındaki ilişkileri ortaya koyup güç ve güçsüzlüğün hatlarını sergiler, direniş imkanlarına fırsat tanır, iktidar tarafından belirlenmiş mümkün olan seçeneklerin

yanına farklı seçenekler konabileceği bilgisini ekler. Foucault, araştırmalarında ortaya çıkarmaya çalıştığı ana fikri, olası mücadelelerin gerçekliği olarak özetler (Lemke, 2016: 486). Hakikat sonrası çağda popülist liderler, realist modern dönemde savunulduğu taktirde bilimi inkar etmeleri sebebi ile ciddi eleştiriler alabilecekleri iklim değişikliği, aşı karşıtlığı gibi konulardaki ana akıma ters düşen fikirlerini, Foucault'un ve postmodernist düşünürlerin öne sürdüğü bilimsel gerçeklerin de aslında birer kuram olduğu ve tartışmaya açılabilmesi savıyla destekleyerek alternatif pozisyonlarını meşrulaştırmak adına kullanırlar.

Foucault'un hakikat ile ilgili bir diğer açıklığa kavuşturmaya çalıştığı husus iktidar pratikleri tarafından oluşturulan tarihsel-olumsal hakikatlerin karşısına gerçek veya evrensel hakikat olarak tanımlanabilecek olguları koymadığını ifade eder. Foucault iktidar pratikleri içinde hakikatin işleyişine odaklanır; hakikatin felsefi tartışmasından uzak durur. Kendisini görecelilik ile eleştirenlere karşı şu cevabı verir: “Ben hakikate, değişik hakikatler ve hakikati ifade etmenin değişik yolları bulunduğunu düşünmeyecek kadar çok inanıyorum.” (Foucault, 2016a: 267; Lemke, 2016:470). Amacı doğrultusunda incelediği konulardaki mutlak hakikate yaklaşabilmek adına yeni teknikler geliştirir. Bilimsel nesnellik denilen fakat aslında çoğu durumda öznellik barındıran önceki çalışmalardan ve iddialardan bağımsız şekilde birincil kaynaklar üzerinden araştırmalarını ilerletir ve eserlerinde yer verdiği olgulara ve olgulardaki değişimlere erişir. Geliştirdiği arkeoloji ve soykütüğü teknikleri sayesinde toplumsal olayları tarihi belgeler üzerinden inceleyen Foucault, somut hakikatlere dair bilgileri tespit etmeye ve eserlerinde yer vermeye çaba gösterirken ortaya koyduğu bulguları, mutlak hakikatler olarak sunduğunu iddia etmez.

Hakikat sorunu, Foucault gibi fikir adamları için farklı bir anlam taşır. Fikirlerine yönelik getirilen eleştirilere yanıt olarak Foucault çalışmalarının epistemolojik statüsü ve “hakikati” ile ilgili şu ifadelerde bulunur: “Söylediğim şeyin hakikati meselesi, bana göre, en zor ve hatta temel problemdir; aslında bu soruyu bugüne dek hiçbir zaman cevaplamadım.” (Foucault, 2019b:41). Bu ifadesi ile öne sürdüğü fikirlerin mutlak doğru olduğunu iddia etmeyen Foucault, çalışmalarında tarihsel belgeleri kullandığını, arşiv metinlerini inceleyerek güvenilir kaynaklara göndermeler yaptığını, düşüncelerle olgular arasındaki ilişkileri ve açıklayıcı örneklere yer verdiğini vurgular. Foucault eserlerindeki düşünceleri ve bilgileri başka araştırmacıların herhangi bir tarih kitabının doğruluğunu sınamada kullandıkları yöntemlerle araştırabileceklerini ifade eder.

Lemke, Foucault'un savunduğu bu hakikat bakış açısını delilik olgusu üzerinden şu şekilde yorumladığını belirtir. Foucault'un antropolojik bir sabit veya tarihsel olgu olarak deliliğin var olmadığı hipotezinden yola çıkarak, delilik kavramının evrensel gerçeklik olmadığını altını çizer. Bu yanılı ve sanrıya tarihsel gerçeklik rolünün hangi bilgi biçimleri ve pratikler tarafından nasıl verildiğini sorgular. Foucault'un öznelin deli olarak nitelenip tedavi altına alınmasının, hangi norm ve kurumlar üzerinden işlerlik kazandığını araştırdığına değinir. Deliliğin tarihsel süreç içerisinde bir hastalığa dönüştürülmesi ve tıbbi bir nesneleştirmeye maruz bırakılmasını sorunsallaştırdığını ifade eder. Lemke'ye göre Foucault, delilik olarak nitelenen bilgi/iktidarın soykütüğünü somut tarihsel belgeler ışığında inceler (Lemke, 2016: 471).

Foucault arkeolojik yöntemi ile Batı toplumlarında bilimsel makaleler, yasalar, normlar çerçevesinde kurgulanan hakikatlerle modern öznenin üretilme sürecinin izini sürer. Nietzsche'nin günümüz sorunlarına çözüm aramak için geçmişi irdelemek gerekir yaklaşımı doğrultusunda arşiv belgelerini bilgi-iktidar, bir başka ifadeyle hakikat-iktidar, ilişkilerini ortaya koymak için detaylı bir şekilde araştırır. Batı toplumlarında egemen söylem biçimlerine kültürel ve siyasi anlatılarda, tarih kurgularında, yasal metinlerde, bilimsel makalelerde, kurum tüzüklerinde yaptığı birincil kaynaklar üzerindeki arşiv çalışmalarıyla erişmeye çalışır. Örneğin Foucault yaptığı arşiv çalışmalarında sıklıkla karşısına çıkan Jeremy Bentham'ın Panoptikon kuramının, Batı toplumlarının egemen düşünce ve iktidar yapısını şekillendiren temel bir unsur, hatta Columbus'un yumurtası olduğunu, birçok kurumun panoptik düşünce biçimi esas alınarak kurulduğunu iddia eder. Harvey "Foucault ve Dil, Düşünülmeyen Metaforlar" isimli çalışmasında Foucault'un tarihi akışı, ilerlemeci tarih savunucularının aksine kopukluklar içeren süreksiz bir yapı şeklinde yorumladığını belirtir (Harvey, 1988: 19). İncelediği toplumlar ve tarih aralığında egemen olan ve toplumun geneli tarafından benimsenen tarihsel-olumsal olarak da ifade edilen epistemik hegemonyayı tespit etmeye çalışır. Foucault yaptığı çalışmalarda tıbbi, siyasi, bilimsel ve ilgili diğer alanyazınını geriye dönük tarayarak delilik olarak tanımlanan öznelin ele alınışındaki farklılıkları analiz eder. Belirli bir anda iktidar rasyonalitesinin deli olanlar üzerinde işleyerek onları kapatması ve hastaneye yatırması pratiğini ortaya koyar. İktidar pratiklerinin insani bilim alanlarında aktif bir şekilde işlemeye başladığı on sekizinci yüzyılda modern birey, üretilen bilgi alanları ile oluşturulan hakikatlerle hem özne hem de nesne olarak tanımlanmaya başlar. Ona göre bu tarihsel kırılma ile oluşan toplum algısındaki değişimden dolayı delilik, suçluluk ve anormal olarak kategorize edilen birey, nesneleştirilerek dışlanıp tımarhaneler ve hapisaneler gibi kurumlara kapatılır.

3.2 Rasyonalite Algısı ve Epistemik Hegemonya

İktidar pratikleri dönemlere ve düzeylere bağılı olarak farklı tekniklerle her bir bireyi kuşatan yerel taktikleri bir stratejinin uzantısı olarak kullanır. İktidarın bu stratejisi, büyük anlatıların (Aydınlanma, idealizm, milliyetçilik, liberalizm, komünizm, ataerkillik gibi) toplumsal düzeyde hakikat olarak kabul görmesiyle ve devlet aklı ile rasyonelleştirilerek uygulamaya konulur. Örneğin polisin tarihsel süreçteki görev alanları ve uyguladığı prosedürler, babanın çocuklar üzerinde kullandığı disiplin yöntemleri, çocukların ebeveynlerine karşı hakları, erkeğin kadın üzerinde ve kadının erkek üzerinde uyguladığı mikro düzeydeki iktidar ilişkileri büyük anlatıların şekillendirdiği makro stratejilerle uyum içerisindedir. Foucault, “Hapishanenin Doğuşu” kitabında hükümdara koşulsuz itaat edilmesi, karşı çıkanların ise işkence ile öldürülmesi yöntemlerinin geride kaldığını belirtir. Modern Batı toplumlarındaki iktidar ilişkilerinin güç ilişkileri mücadelesi olduğunu, iktidar sahibinin tek bir kişi ya da kurum olmadığını ve iktidar mücadeleleri sonucunda mevcut iktidarı elde tutanın değişebileceğini vurgular. Dolayısıyla mutlak gücü elinde bulunduran ve tahakkümü sınırlandırılmayan bir iktidar ilişkisinin olamayacağını belirterek bireylerin iktidara ve ürettiği hakikatlere karşı her durumda ve koşulda direnişinin mümkün olduğunu savunur (Foucault, 2015a: 177). İktidarın her yerde olduğunu belirten Foucault’a göre direniş de her yerde ve her an mücadele halindedir. Özgürlük rasyonalitesinin geçerli olduğu günümüz modern toplumlarında iktidarın tahakkümüne karşı gerçek direnişi mümkün kılan iktidar pratikleri işler. Bu özgürlük alanlarını gözetleyen iktidar sahipleri kendilerine karşı oluşan direnişi tespit ederek, ona karşı daha etkili yöntemler geliştirip gücünü korumaya çalışır. Modern iktidar durağan ve tektipleştirici bir metotla işlemez. İktidar çok biçimli ve toplumun kılcallarına inen yapısını sürekli yenileyerek ve direnişin oluşabileceği özgürlük alanları kurarak güç mücadelesine devam eder. Foucault isyandan tahakküme, tahakkümden isyana devrimin sürekliliğini mikro düzeyde yemek masasında parmağını burnuna sokarak annesinin iktidarına direniş gösteren çocuğun hareketiyle örneklendirir (Foucault, 2015a: 177).

Tüm bireyler içinde buldukları toplumların kabullendiği hakikatler ve rasyonalite içerisinde kurgulanan olası eylemler arasında seçimler yaparak yaşamlarını sürdürürler. Foucault’un hakikat tanımı, doğru kabul edilen söylemleri her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan prosedürler bütünü şeklindedir. Hakikatleri üreten tek bir üst merci olduğunu kabul etmez. Ona göre hakikat etkilerinin kodlandığı bölgeler vardır, bu bölgeler belirlenmiş prosedürleri uygulayarak hakikatleri söylemler yoluyla üretir. Bilimsel alanlar hakikatlerin üretildiği spesifik bölgelerdendir. Matematik alanındaki hakikatler o alan

içerisinde mutlak iken, insan bilimlerindeki hakikatler subjektif yorumlara daha açıktır. Foucault, bilimsel söylemlerin oluşturduğu hakikatlerin yanı sıra enformasyon sistemlerinin de hakikatler ürettiğini belirtir. Kendi ifadesiyle, “Radyo ve televizyon spikeri size bir şey duyurduğunda, ister inanın ister inanmayın, bu binlerce insanın kafasında hakikat olarak işlemeye başlar, tek hakikat olarak, çünkü o şekilde, o tonda, o kişi tarafından, o saatte söyleme dökülmüştür.” (Foucault, 2015a: 177). Bu ifadenin günümüzdeki yansıması, bir hava durumu spikerinin iktidarın meteoroloji ölçüm istasyonlarından ve uydu fotoğraflarından toplanan verilerin analiz edilerek ertesi günün tahmini olarak verilmesi ile bireylerin davranışlarının etkilenmesinde görülebilir. Bir diğer güncel örnek ise koronavirüs salgını nedeniyle televizyon ve sosyal medya üzerinden paylaşılan içeriklerle “Evde Kalın” mesajının toplum üzerinde yarattığı etkide görülebilir. Hakikat olarak içselleştirilen bu bilgiler nedeniyle bireyler başka bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulmadan kendilik pratikleri işletilerek karantinaya uyar.

Foucault, iktidarın ürettiği rasyonaliteyi, spesifik hakikat etkilerinin doğru olarak kabul edilen söylemler etrafında kurulması olarak tanımlar. Epistemik egemenlik kavramını geliştiren Joseph Rouse da rasyonel yöntemler ve hukuki söylemlerle desteklenen iktidar tarafından üretilen hakikat iddialarının bu şekilde meşrulaştırıldığını ifade eder. Rouse, iktidarın çatışan özneler arasında hakem rolüne girip öznelerin üzerinde konumlanışına benzer biçimde, epistemik egemenliğin çatışan hakikat iddialarının üzerinde yer aldığına dikkat çeker. Epistemik egemenlik ile ilgili öne çıkan özellikler, bilgiyi bütünleşmiş bir yapıda sunması, tutarsızlıklardan arındırması ve birbirini destekleyen bir hakikatler ağı olarak kurgulaması olarak sıralanabilir (Rouse, 1994: 103). Foucault’a göre bilimsel söylemlerin hakikat olarak üretilmesi bu konuda yetkin olan kurumlarla (üniversiteler, kamu kurumları, uzman kuruluşlar, sivil toplum kurumları gibi) ve bu söylemleri dolaşıma sokan kanallarla (bilimsel yayınlar, gazeteler, televizyon gibi medya araçları) bağlantılıdır (2011: 51). Benzer şekilde Gramsci, okulların iktidarın hegemonik söylemini üreten, yayan ve iktidarın yönetimini sürdürmesini sağlayan önemli bir araç olduğunu belirtir. Okullar üzerinden kurulan hakikatlerle toplumun rızasının alınması ve böylelikle bireyin itaatkar kılınması, (Gramsci,1997: 35-36) her bireyin hakikati içselleştirmesi ile gerçekleşir. Doğru olarak kabul edilen söylemler etrafında kurulan spesifik iktidar etkilerinin gerçeklik olarak özne tarafından algılanması ve iktidarın amacı doğrultusunda tutum ve davranışlarını yönlendirmesi Foucault’un incelemeye çalıştığı esas konulardandır (Foucault, 2015a: 184).

İktidar analizlerinde ilgili tarafların konumu ve eylem kipi, iktidar mücadelelerindeki olası pozisyonların sınırlarını çizer. Özgür olan, öznel arası uzlaşa düzenleyen, belirli iktidar pratikleri ve kısıtlayıcı kurumlar ağına girmiş durumda bulunan bireyler hakikati dillendirir (Foucault, 2016a: 242). Hakikatin kurgu olduğu hakikat oyunları da vardır, kurgu olmadığı hakikat oyunları da mevcuttur. Foucault, iktidar ilişkilerinin giderek yönetselleştiğini, yani devlet kurumları biçiminde ya da devlet kurumlarının kanatları altında geliştirildiğini, rasyonelleştirildiğini ve merkezleştirildiğini ifade eder (2016a: 79). İktidar ilişkilerinin toplumsal ağlar bütününe kök saldığını belirten Foucault, toplumun en küçük ayrıntısına kadar hakim olan temel bir iktidar ilkesi bulunduğu düşüncesine karşı çıkar. Başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunma imkanından yola çıkarak çeşitli bireysel ayrılıkların, farklı motivasyonların, toplumsal kesimlerin sahip olduğu araçların, çeşitli örgütlenme biçimlerinin birbirine benzemeyen iktidar yapılarına yol açtıklarına işaret eder (Foucault, 2016a: 79).

Hakikati, hakiki olanın politikası üzerinden inceleyen Foucault'a göre her toplumun her çağda kendine ait hakikat düzenleri vardır ve bu düzenler önsel hakikat politikaları olarak işler. Bu işleyişin farklı pratikleri mevcuttur (Lemke, 2016: 461):

- Söylemlerin hakikat olarak meşrulaştırılması,
- Hakikat olarak nitelenen söylemlerin sahte olan söylemlerden ayıran yöntemlerin oluşturulması,
- Hakiki ve sahte ayrımını belirleyen hukuki kurumların yapılandırılması ve hakikati belirleyecek mercilerin tanımlanmasıdır.

Hakikat rejiminin genellikle bilimsel söylem biçiminde şekillense de ekonomik ve politik grupların yönlendirmesine açık olduğunu belirten Foucault'a göre hakikat olarak sunulan kavramlar kendiliğinden hakikate dönüşemez. Hakikatin dolaşımı ve tüketimi de toplumsal iktidar mekanizmalarının iç işleyişi ile yakından ilişkilidir. Hakikat olarak söylenen bir olguyu, hakikat olarak kabul edenler, bunu yayanlar ve buna şahit olanlar olmasa algıladığımız anlamda bir hakikat tesis edilemez. Hakikat ile iktidar arasında çok yakın bir ilişki olduğunu ifşa eden Foucault, Batı toplumlarının rasyonellik adı altında genel ve evrensel süsü verdiği hakikatleri, aslında iktidar ilişkileri tarafından üretilen ve yayılan bir olgu olarak görür.

3.3 Hakikatlerin Mümkmnlük Koşulu: Episteme

Foucault araştırmalarını sürdürürken genel kabul gören hakikatlerin yer aldığı ve birbirini desteklediği büyük yapının değişime uğradığını tespit eder ve bu yapıları nominalist metodu izleyerek episteme olarak isimlendirir. Ona göre incelediği dönemleri birbirinden ayıran üç farklı episteme mevcuttur. On altıncı yüzyılda geçerli olan Rönesans epistemelerini “benzerlikler, analogiler ve karşıtlıklar” üzerinden tanımlar. On yedi ve on sekizinci yüzyılda etkili olan Klasik dönem epistemelerini “temsiller, matematiksel düzen (*mathesis*) ve sınıflandırma” olarak belirtir. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze gelen Modern epistemeyi ise “ilerlemeci, dinamik tarih açıklamaları” ile yorumlar (Merquior, 1991: 45-51).

Foucault episteme ile incelediği çağdaki düşünülebilir, dile getirilebilir, görülebilir, duyulabilir olan tarihsel-olumsal olguların koşullarını belirleyen çok boyutlu söylemleri, düşünce dünyasını, duyularla ve akılla ulaşılabilir zihin yapısını, bir bakıma zamanın ruhu olarak adlandırılan kavramı açıklamaya çalışır. “Kelimeler ve Şeyler” isimli eserinde Foucault episteme kavramını tanımlar. Ona göre herhangi bir kültürün herhangi bir anında geçerli kuramlar ve genel kabul gören toplumsal pratikler bütünü olarak olabilirlik koşulu (tarihsel-olumsal) taşıyan sadece tek bir episteme mümkündür (Foucault, 2001a: 54). Merquior’e göre episteme, incelenen dönemdeki bilgi alanlarının sınırlarını çizerek oluşturduğu nesnelere, gündelik yaşam deneyimlerini geliştirdiği kuramlar ile çerçeveleyerek hakikatlerin ve söylemlerin oluşturulma koşullarını tanımlayan tarihsel önsellerdir (Merquior, 1991: 50). Giorgio Agamben ise “Şeylerin İşareti: Yöntem Üstüne” adlı çalışmasında epistemeyi paradigmatik ve aşkınsal bir boyutun incelemesi olarak sunulan bir çeşit “tarihsel önsel” olarak ifade eder. Bu şekilde bilgiler ve bilinenler kendi olanaklılık şartlarını sağlaması Agamben’e göre epistemedir (Agamben, 2012: 131). Foucault “Bilginin Arkeolojisi” isimli kitabında episteme kavramını analiz edilen zaman dilimi içerisindeki bilimler arasındaki keşfedilebilecek olan tüm ilişkiler olarak da tanımlar (Foucault 2016b: 242). Epistemeyi sürekli kendini yenileyen bir bilimler, epistemolojik biçimler, pozitiflikler ve söylemsel pratikler arasındaki ilişkilerin toplamı olarak görür. Episteme, incelenen dönemde, kendini söyleme dayatan çelişikler ve sınırlamalar oyununu yakalama olanağı verir (Foucault 2016b: 242).

Episteme, Foucault öncesinde de kullanılan bir kavramdır. Antik Yunan düşüncesinde, kanaat anlamında kullanılır; bir diğer anlamı olan doğru bilgi veya hakikat olarak antik metinlerde kendisine yer bulur (Cevizci, 1999: 306). Episteme kavramı, düşünce tarihinde birçok düşünür tarafından farklı şekillerde ele alınır. Mutlak hakikatin savunucusu olarak da bilinen Platon'un eserlerinde epistemeye, *doxa*'nın karşıt ifadesi olarak yer verilir. Platon, hakikat uğruna ölümü gözü alan hocası Sokrates'in izinden giderek mutlak hakikatlere erişmeye çalışır. Bu amaç doğrultusunda mutlak hakikatleri karşılayan “*idea*” kavramını geliştirir. *İdea*'yı mutlak ve değişmez varlıklar olarak tanımlar (Platon, 2011b: 81). Sofistlerin hakikatin göreceli olduğu, sürekli değiştiği iddiasına karşı çıkar. Platon, beş duyu ile elde edilen deneyimsel bilginin esas olmadığını, akıl ile ulaşılan rasyonel bilginin mutlak ve kalıcı olduğunu ifade eder.

Hakikat algısıyla doğrudan ilgili olan Platon'un mağara alegorisi incelenebilir. Bu benzetme, Platon'un önemli eseri olan Devlet kitabında yer alır (Platon, 2011a: 231-235). Sokrates konuştuğu Glaukon'dan, bütün hayatlarını bir mağarada zincirlenmiş olarak geçiren tutsakları hayal etmesini ister. Çocukluklarından beri tutsak olan bu kişiler sıkı sıkıya bağlanarak karşı duvardan başka bir şey göremez haldedirler. Bu tutsakların arkalarında yanan ateş etrafında bulunan başka insanlar ellerindeki çeşitli araçları (insana, hayvana benzeyen kuklalar) aralarında konuşarak, garip sesler çıkararak taşırlar. Taşınan nesnelerin gölgeleri tutsakların görebileceği şekilde duvara yansır. Çocukluklarından beri bu durumda olan tutsakların zihinlerinde geçmişten gelen önsel başka bir bilgi yoktur. Tutsaklar, duvara yansıyan gölgeleri ve duydukları sesleri tek gerçeklik olarak algılayarak kendi aralarında sadece gördükleri kadarıyla kendi zihin şemalarını ve kavram epistemelerini oluştururlar. Platon'a göre bir tutsak zincirlerinden kurtarılıp başını geriye çevirdiğinde, ateş nedeniyle önce gözleri kamaşır. Tutsağa geçmişten o ana kadar gördüğü tüm gölgelerin sahte olduğunu, şu an gördüğü nesnelerin ise daha gerçek olduğu söylenir. Ayrıca nesnelerin tanımı yapıp tutsağın bilgisizliği giderildiğinde dahi ilk olarak geçmiş bilgilerine bağlı kalır ve bu yeni gerçekliği sorgular. Zaman içerisinde gözleri ve diğer duyuları yeni duruma alışarak kendisiyle paylaşılan bilgileri kabullenmeye başlar. Tutsak mağaranın dışına çıkarıldığında, gün ışığına maruz kaldığında nesnelere dış dünyadaki haliyle algılar. Mağaradaki diğer tutsaklar ve eski yaşantısını düşündüğünde yeni oluşan gerçeklik algısından dolayı onları acıyarak hatırlar. Platon, tutsağın gerçekliği algıladıktan sonra yeniden mağaraya kapatılırsa bu durumun tutsağa çok ağır geleceğini, kabullenemeyeceğini vurgular. Ona göre, hakikati gören tutsak, diğerlerine keşfettiği yeni bilgileri aktardığında arkadaşları tarafından alay edilerek karşılanır. Eğer tutsak gerçekliği

anlatmakta ısrar ederse diğerleri tarafından öldürülme tehlikesi ile karşılaşacağını Platon belirtir.

Foucault'un Klasik Çağı yorumlamasında önemli bir yer tutan temsile dayalı yaklaşım, Platon'un mağara alegorisinde de kullanılır. Platon'un mağara alegorisindeki gölge nesnelerin idealar dünyasına taşınarak ifade edilmesi hakikatin temsiller üzerinden açıklanması anlamına gelir. Benzer şekilde Descartes'ın 1637 yılında yayımlanan "Yöntem Üzerine Konuşma" isimli kitabında geçen "Düşünüyorum öyleyse varım" ("*cogito ergo sum*") sözü Batı rasyonalizminin kurucu ifadesi sayılarak, insanın bedensel varlığı yerine, düşünen *idea*'yı, *cogito*'yu, konumlar (Descartes, 2015: 34). Foucault'a göre terimler ve ifadeler değişse de işin özünde bir başka temsil yöntemi işler haldedir ve dönemin düşünürleri arasında bu yöntem üzerinden uzlaşılan hakikatler yayılır. Foucault, Klasik dönem epistemesinde önemli yer tutan temsil yönteminin köklerinin Batı kültüründeki "benzerlik" olgusundan geldiği iddiasındadır (Foucault 2001a: 63). Farklı çağlarda yaşayan düşünürlerin aynı episteme içerisindeki olabilirlik koşulları üzerinden düşüncelerini geliştirmesine dikkat çeker.

Aynı bilim dalı içerisinde birbirini destekleyen kavramların çağlar arası köprüler üzerinden ilerlemesine benzer şekilde farklı bilim alanlarının işbirlikleri de episteme içerisinde mümkündür. Aristoteles'in geliştirdiği fizik alanındaki kavramları Batlamyus astronomi alanında kullanır. Farklı bilim alanları olmalarına rağmen içerisinde ortak olarak buldukları bilimsel dünyanın kendine has koşullarını eserlerine taşırlar. Aristoteles maddeleri ağırlık ölçütünü baz alarak konumlandırır. Yeryüzü veya toprak, en ağır madde olduğundan dolayı en altta, daha hafif olan su, yeryüzünün üstünde, ateşin bu iki maddenin üzerinde ve en hafif madde olan havanın, gökyüzü olarak en üstte olduğu hipotezini öne sürer. Aristoteles'in ait olduğu Antik Yunan bilimsel koşulları içerisinde, yeryüzünü merkeze alacak şekilde geliştirdiği bu modelin, Batlamyus tarafından matematiksel modeller ile geliştirilip astronomi alanında yer küreyi merkeze alacak şekilde yansıtıldığı görülür. Batlamyus'un "The Almagest" isimli eserinde yer verdiği astronomi haritasında Dünya evrenin merkezinde yer alır (Batlamyus, 1952: 11; Whitfield, 2008: 115). Ay, Güneş ve diğer gezegenler dünyanın etrafında döner. "Arkeoloji ve Bilgi Kuramı" isimli makalesinde Foucault, epistemenin genellik ve derinlik yönlerini açıklayarak Aristoteles'in fiziği ile Batlamyus'un evren haritasının kesiştiği noktaları gözler önüne serer. Her ikisinin uyduğu kurallar bütünü, bilgi birikimi ve teknolojinin sunduğu imkanlar dahil oldukları episteme tarafından çerçevelenmekte ve fikir adamlarının zihinlerini belirlemektedir:

“Genellik olan birinci yönüyle episteme, belirli bir çağda her bilginin mümkün oluşunun koşullarını belirler ve bundan dolayı da her çağda bilgilerin birliğini yöneten uygun bir episteme bulunur. Derinlik olan ikinci yönüyle, o bilgileri en temelinden başlayarak belirginleştirmeye çalışan tarihsel çözümlene diyebileceğimiz arkeolojiye konu olur. Arkeolojinin teknik bir terimi olarak episteme bilgi kuramsal biçimlenmelerin, bilimsel statü ve formal sistem alanlarının söylem pratiklerinin tümel kümesine bağlanmasının tam merkezinde yer aldığı için, tarihsel çalışmaların önündeki bilimsel alanlar, bilme sistemleri için bilgiyi (savoir) kuran arkeolojik alanlardan ayrı tutulmalıdır.” (Urhan, 2013: 65).

Hakim episteme olarak işleyen Batlamyus’un dünya merkezli evren haritası ortaçağ Kilisesi tarafından tanrısal söylemlerle desteklenerek karşı çıkılamaz bir dogma halini alır. Kilise ve ruhban sınıfı hakikatin tek kaynağı olarak kendilerini konumlandırır. Fakat Kilisenin hakikat üzerindeki bu yetkisi Rönesans dönemi düşünürleri tarafından sorgulanır. Antik Yunan eserlerindeki fikirler ve metotlar yeniden ele alınır ve “Yeniden Doğuş” anlamına gelen Rönesans dönemi ile bilim, felsefe ve sanat gibi alanlarda ciddi değişimler, ilerlemeler gerçekleşir. Rönesans’ın ünlü düşünürlerinden olan Giordano Bruno, astronomi alanında yaptığı çalışmalarda Batlamyus’un dünyayı evrenin merkezi olarak kabul edişine karşı çıkar (Whitfield, 2008: 42-43). Evreni sonsuz olarak kabul eder ve dünya gibi birçok gezegenin olduğunu dile getirir. Bu düşüncesini evreni sınırlayan hayali bir duvarın üzerine çıkıp ufka bakıldığında görülecek alanın da bir sınır duvar tarafından çizildiği durumda, ikinci duvarın da üzerine çıkıp ileriye doğru bakılması düşüncesini geliştirerek sonsuz evren fikrini savunur (National Geographic, 2014). Bruno, kilisenin savunduğu ortaçağ hakikatine karşı Kopernik’in geliştirdiği dünyanın ve diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndüğü hakikati ile benzer yönde ilerler. Fakat Bruno’nun iddia ettiği hakikatler ve çıkarımları deney ve gözleme dayanmayan, o dönemde mevcut olan felsefi çalışmalardan kaynaklanan akıl yürütmelerdir. Hegemonik episteme ve Batlamyus haritası ile çatışan bu fikirleri nedeni ile Engizisyon tarafından uzun süre sorgulanan Giordano Bruno, hakikat iddialarından vaz geçmeyerek ölümle cezalandırılırken yaptığı savunmasında sonsuz evren hakikatini dile getirir (De Santillana, 2006: 253):

“...ben, bizim kendi dünyamızın yanı sıra sonsuz dünyaların da var olduğunu söyledim. Pisagor’la aynı görüşteyim: Dünya, diğer sonsuz yıldızlar gibi bir yıldızdır ve tüm bu sayısız dünyalar sonsuz uzay içinde bir bütündür, bu da gerçek evreni oluşturur.”

Günümüz epistemesinde dünyanın evrenin merkezinde olmadığı ve sonsuz evren hakikati sıradan bir bilgi gibi görünebilir. Fakat bu bilginin oluşturulması ve bilimsel bir hakikate dönüşmesi Kopernik, Kepler ve Galileo gibi isimlerin yaptığı bilimsel çalışmaların Newton fiziği ve geliştirdiği yerçekimi kuramı ile teorik anlamda bilimsel uzlaşının sağlanması ve birbirini desteklemesi ile mümkün olur. Yerçekimi ile elmanın ağaçtan düşmesi ve Dünya'nın Güneş'in çekim etkisi ile mevcut yörüngesinde dönüyor olması aynı kurallar çerçevesinde açıklanır. Newton'un "Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri" kitabında açıkladığı Evrensel Çekim Kanunu ve diğer kuramlar ile Aristoteles-Batlamyus'un temsil ettiği ortaçağ zihin yapısı Bruno'yu haklı çıkaracak yönde terk edilir (Newton, 1998: 111). Gerçekleşen kapsayıcı yasa temelli bilimsel açıklama paradigma değişimini Kant "Saf Aklın Eleştirisi" kitabıyla felsefe alanında ilerletirken (Kant, 2014a), Adam Smith geliştirdiği "görünmez el" kavramını ekonominin doğal yasası olarak ilan eder (Smith, 2011: 485). Sosyal bilimlerde geçerli olan kapsayıcı doğa yasaları keşfetmeye çalışan Auguste Comte ise çalışmalarını önce "toplumsal fizik" sonrasında "sosyoloji" olarak isimlendirir (Comte, 2012: 535). Foucault, arkeolojik yöntemle bilimsel, felsefi veya yönetsel işbirliklerini, oluşturulan epistemeleri ve çatışmaları tarihsel kırılmalar üzerinden açığa çıkarır (Yıkmış, 2018: 630).

Foucault, tarihsel akış içerisinde ele aldığı konuların izini "olaylar" üzerinden sürer. Gündelik hayat içerisindeki mikro olayları dernek tüzükleri, kurum yönetmelikleri, fabrika veya hapisane zaman yönergeleri gibi arşiv belgelerini bir arkeolog titizliği ile irdeleyerek gözlemler. Epistemik hegemonya olarak işleyen iktidar pratiklerinin (delilerin kapatılma eylemi, cinsellik üzerinde kurulan hakikatler) tarihsel süreçteki kırılma evrelerini, meşruluk iddialarını metodolojik olarak arşiv taramaları ile geçmişe doğru analiz edip, ilk ortaya çıkış anına ulaşır ve tarihsel olumsuzluğa nasıl eriştiğini belgeler. Bu andan önce ve sonra gerçekleşen mücadelelere, strateji ve işbirliklerine eserlerinde yer verir; yaptığı entelektüel tartışmalarda gündeme taşır. Foucault yaptığı tarihsel araştırmalar ve Collège de France'da "Düşünce Sistemleri Tarihi" kürsüsüne başkanlık etmesi nedeniyle kendisini takip eden çevrelerce tarihçi olarak yorumlamasına karşılık bu etiketlemeyi reddederek kendisini bir sınıflandırmanın içerisine koymaz. Kendi cümleleri ile çalışmalarını şu şekilde yorumlar (Foucault, 2009: 3; Dillon, 2012: 504):

"...yaptığım şey felsefeyle, yani hakikat siyasetiyle ilgilidir. Dolayısıyla, iktidar mekanizmalarına dair bu analizde söz konusu olan şey sosyoloji, tarih ya da ekonomi değil de hakikat siyaseti olduğu ölçüde... hegemonik

bir söylem gibi bir şeyin öyle ya da böyle nüfuz etmediği ya da temelini oluşturmadığını herhangi bir analitik söylemin olduğunu düşünmüyorum.”

“Olaysallık: Hakikat Siyaseti ve Sonluluğun Mantıksal Çözümlemesi” makalesinde Michael Dillon, Foucault’un epistemik hegemonya ile ilgili ifadelerine yer verir: “Bunu sev, bundan nefret et, bu iyi, bu kötü, bunun için var ol, şunun farkında ol.” Dillon’a göre hakikat olanı kabul eden gruplar ve bireyler o hakikatin gerektirdiği şekilde davranışlarını yönlendirir ve bu sayede yönetilmeleri hakikatler üzerinden işler (Dillon, 2012: 505).

Foucault’un amacı, hakikat üretiminde etkin olan politik, ekonomik ve kurumsal sistem değişimlerinin tespit edilmesi ve bu işleyişin betimlenmesidir (Lemke, 2016: 463). Çalışmalarındaki ana unsur hakikatten ziyade iktidar ile hakikat arasındaki ilişkilere odaklanır. İktidar tarafından gündelik hayatı düzenlemek adına geliştirilen epistemeler içerisindeki hakikatlerin toplumsal ve bireysel ilişkilerdeki işleyişlerini inceler. Onun için önemli olan iktidar pratiklerinin hakiki ve sahte, normal ve anormal, sağlıklı ve hasta ayrımları üzerinden nasıl faaliyet gösterdiğidir. İktidar pratiklerinin sınırlar çizerek oluşturduğu deneyim alanları üzerinden, baskı ve dışlama etkileri ile yoksunlaştırmaları ve benzeri eylemleri nasıl gerçekleştirdiğini sorgular. İktidar tarafından üretilen resmi hakikatlerin muhatabı olan bireyin, normları içselleştirip kendi hakikatini itiraf etmesiyle (günah çıkarma, psikiyatri terapisi) iktidara boyun eğerek itaatkarlaşması sağlanır. Foucault, bu işleyişi kendilik pratikleri olarak niteler ve kendilik pratiklerinin iktidarın hakikat işleyişindeki aktif rolüne dikkat çeker (Lemke, 2016: 464). Foucault, bireyin kendisi ile ilgili kendilik pratikleri ve bununla bağıntılı olan hakikat söylemleri üzerine çalışır. Öznenin, hakikatlerin ve hakikat söylemlerinin üretilme pratiklerini inceleyerek modern öznenin soykütüksel çalışmasını ortaya koyarak öznenin iktidar tarafından kurgulanmasını, yönetilmesini ve itaatkar kılınmasını sorgular.

3.4 Özneleştirme Pratiği ve Hakikat

Foucault, iktidar çözümlemesini incelediği epistemeler üzerinde gerçekleştirdiği arkeolojik çalışmalar ile ilerletir. “Cinselliğin Tarihi”nin ilk cildini 1976 yılında yazar ve bu cildi izleyecek dört takip başlığına yer verir. Fakat iktidar çözümlemesinin hukuki iktidar kuramcılığı tarafından eleştirilmesine verdiği cevaplarda çalışmalarının eksik kaldığı yönleri görerek modern devletin soykütüğünü çıkarmak adına incelemekte olduğu on yedinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl aralığından daha eskilere, Antik Yunan ve Roma dönemi eserlerine geçiş yapar. Bu araştırmalarında iktidar tekniklerinin özneleştirme süreçlerini inceleyerek modern öznenin soykütüğünü çıkarmaya çalışır (Lemke, 2016:

362). Lemke'ye göre Foucault'un çalışmalarındaki bu eksen değişikliğindeki amaç, iktidar çözümlemesinin terk edilmesi değil, aksine iktidar pratiklerinin analizinin modern öznenin soykütüksel çalışması ile birlikte ele alınarak ilerletilip düzeltilmesidir. Foucault'un ilk çalışmalarından olan "Hapishanenin Doğuşu"nda öznellik, "uysal beden" olarak kabul edilip iktidar pratikleri ile disipline edilerek üretilmesi olarak incelenirken, yeni dönem çalışmalarıyla birlikte yönetimsellik kavramı kendilik ilişkilerine yoğunlaşır. Çalışmalarında yeni geliştirdiği soykütüksel analiz tekniği ile iktidar süreçlerinin kendilik pratikleriyle ilgili bilgi biçimleriyle bağlantısını irdeler. Foucault bu çalışmalarında iktidarın, özneler ve onların özgüllükleri üzerinden işleyen tarihsel bir yönetim biçimi olduğunu ortaya koyar (Lemke, 2016: 364-365). "Cinsellik ve Yalnızlık: Öznellik, Hakikat ve Cinsellik" isimli konuşmasında kendilik pratiklerini bireyin, kendi bedeni üzerinde kendi imkanlarıyla, düşünce ve davranışlarına yön vererek kendini dönüştürmesini, bu sayede kusursuzluğa, mutluluğa, refaha ve huzura ulaşmasını sağlayan teknikler olarak görür. Ona göre bu teknikler esasen bireyin kendisiyle kurduğu ilişkidir.

İktidarın bireyi yönetmek için kendilik pratiklerini işletmesi özneleri hakikatler üreterek özneleştirilmesi sonucunda işler. Daha önceki çalışmalarında özneyi nesneleştiren Foucault, yeni perspektifiyle birlikte öznenin özneleştirilmesini çözümlemeye girişir. Hakikat yalnızca deneyimler içerisinde üretilir ve deneyimlerin dışında konumlanamaz:

"Şu durumda deneyim, ne hakiki ne de sahtedir. Bir deneyim, her daim bir kurgudur; önceden var olmayan sonra bir anda ortaya çıkan, kendi kendini üreten bir şeydir. Bu hakikatlerle kurulan zor ilişki hakikatin ona bağlı olmayan ve onu belirli bir noktaya kadar tahrip eden deneyimle çevrelendiği bir durumdur." (Lemke, 2016: 376).

Klasik Yunan etiğinden Hristiyan-pastoral etiğine doğru tarihsel değişimi inceleyebilmek için Foucault etik sahasını dört temel etmene ayırır: 1. Etik öz, 2. Tabi kılma yöntemi, 3. Kendiliğe biçim verme işi ve 4. Ahlaki eylemin amacı (Lemke, 2016: 389). Foucault'a göre Hristiyanlık öğretisinde cinsellik, öznellik ve hakikat birbirine sıkı sıkıya bağlanır (Lemke, 2016: 410). Bu birlikteliğin ontolojik koşulu etik kaygının eksenini başkalarıyla kurulan ilişkilerden, kişinin kendisiyle kurduğu ilişkilere kaydırmasıdır. Foucault'a göre bireyin hakikate ulaşması iki eksende ilerler. İlk eksende kişi kendisi ile iletişim halinde ve kendisini yönetme durumundadır. İkinci eksende kişi yaptığı hataları müesses otoritelere itiraf eder, bu sayede onların öğütlerine uyabilir ve talimatları doğrultusunda hareket edebilir.

Lemke, Foucault'a atıfla Hristiyanlığın karakteristik bir pratiği olarak hakikatin itiraf edilmesi üzerinden faaliyet gösteren öznellik ile iktidarın birlikteliğini, özne ve çobanı birbirine kenetleyen bir bağa dönüşmesiyle açıklar. Pastoral otoriteler yalnızca çözümlenme araçları, düşünce biçimleri, deşifre etme aygıtları ve benzerleri yoluyla komuta etmez. Özne, bunun yanında ruhunun hakikatini, en derinlerindeki sınırlarını itiraf etmeye yükümlü kılınır. Öznenin, hem hakikat hem de iktidar ile olan kuvvetli ilişkisi Hristiyanlık yaşamında kendilik örgütlenmesi olarak işler: "Özne kelimesinin iki anlamı vardır: Kontrol ve bağımlılık vasıtasıyla başkasına tabi olan; diğer anlamı ise farkındalık ve kendilik bilgisi yoluyla kendi kimliğine mahkum edilmiş olan." (Lemke, 2016: 412-413).

Foucault, bu şekilde içine aldığı özneyi bir taraftan kendisi yaparken, diğer taraftan başkalarıyla aynı kılan işleyişleri topluca yönetim olarak betimler. Özne kendini bilme uğraşı sırasında nesneleştirirken kendilik bilgisini dışa vurur ve bir yönetim uygulamasının parçası olur. Öznenin kendini anlama çabası kendisini yönetilebilir bir nesne yapar. Bu sırada yönetim teknikleri ve bilme yordamları düğümlenir (Foucault, 2017b: 110). Modern uygulamada kendini soruşturan, anlamak isteyen özne kendisini bir tahakküm tertibatına teslim eder. Kendilik ve tahakküm arasına ikisinin karşılaşmasını düzenleyen yönetim aygıtları girer. Yönetim, öznenin kendi olduğu yanılması içinde bir güç tertibatına eklemlenmesini mümkün kılar; bir tarafı baskı diğeri rıza olan bir etkileşim aralığı yaratır. Özne kendine sahip ve kendisi ile görüşüyor iken aynı zamanda bir güç ilişkilerinin de parçası durumdadır. Touraine, Aydınlanma çağının akılcılık yaklaşımı ile öznenin iktidar tarafından oluşturulma sürecinin birleşerek modernliğin temelini attığını vurgular (Touraine, 2007: 230).

Siyasal açıdan aktif bir karakter olarak Foucault iktidara karşı direniş gösterilmesi konusunda çeşitli öneriler dile getirir ve en az tahakküm altında yaşamayı tavsiye eder. Ona göre iktidar ilişkileri kendi başına iyi veya kötü olarak tanımlanamaz, fakat "tehlikeli" olduğu bilinerek şüpheyle yaklaşılması gerekir. İktidar ilişkileri, yönetimi elinde bulunduran güçlerin, bireylerin davranışlarını yönlendirmesini sağlayan stratejiler geliştirmesi, hakikatler üretip toplumu şekillendirmesi ve bireylerin eylem olasılıklarını belirlemesi olarak özetlenebilir. Ona göre iktidarın hakikat oyunlarının en az tahakkümle uygulanmasını sağlayacak olan yapılar, hukuk kuralları, yönetim teknikleri, ahlak ve kendilik pratikleridir. Bu yapılarla birey üzerinde iktidarın kurduğu tahakküm düzeyi azaltılarak iktidar aşırılığı olarak ifade ettiği sorun aşılabilir (Lemke, 2015: 40).

Foucault'a göre bir otoritenin bireye sunduğu hakikati sırf otorite kaynaklı olduğu için kabul etmemek, iktidar aşırılığına karşı durarak eğer hakikat iddiası bireyin kendi

başına sunulan hakikat kavramına eleştirisini yapıp, edindiği nesnel ve öznel kanıtlarla eriştiği çıkarımlarla kendisi için en iyisi olduğuna kanaat getirdiği takdirde hakikati doğru olarak kabul etmektir. Bir başka ifadeyle siyasi iktidarın söyleme döktüğü hakikatin bireyin muhakemesi ile uyumlu olması koşuluyla, itaat edilmesini önerir (Foucault, 2016a: 179). İktidar uygulamalarına dair benzer düşüncelere sahip Kant “Kendi isteğimle kabul ettiğim yasalardan başka, dışımdan gelen hiçbir yasaya uymama olanağı” sözüyle, devletin uygulamalarının rasyonel akıl süzgecinden geçirilerek kabul edilmesini önerir (Kant, 2014b: 338).

Foucault, çağdaşı düşünürler ile yaptığı söyleşiler ve kendisine yönelik yapılan eleştirilere verdiği yanıtlar ile çalışmalarında ortaya çıkardığı hakikatleri anlatmaya çalışır. Kuram geliştirmede, görecelilik içinde kaybolduğunu iddia edenlere karşı son dönemde sorunsallaştırdığı yönetim olgusu ile özneleşme süreçlerini bilgi ile iktidar ilişkisinin çözümlemesine sistematik bir şekilde dahil ederek yanıt verir. Ele aldığı iktidar işleyişindeki yönetimselliğin, hakikatler üretmek özneliği şekillendirdiğini ifade eder. Özenin antikçağda kültürel ortamlarda işleyen belirli kurallar, tarzlar ve uzlaşmalar ile özgürce ve özgürlük pratikleriyle şekillendirildiğini, modern çağda ise kaynağını pastoral iktidarda bulan tabi kılma pratikleri yoluyla özneleştirildiğini ifade eder (Foucault, 2016a: 266).

Dışlamak, bastırmak, püskürtmek, maskeleyerek, soyutlamak, sansür etmek, saklamak gibi olumsuz terimlerle iktidarı tasvir etmekten vazgeçmek gerektiğini vurgulayan Foucault’a göre iktidar olumludur, hakikati üretir; gerçeğin nesnelere ve ritüel alanlarını üretir. Bireye ait olan kişisel veriler ve ona ilişkin elde edilecek diğer bilgilerin de bu üretime dahil olduğunu belirtir (Foucault, 2019a: 286-287). İktidarın hakiki özellikler olarak betimlediği kimlikler, örneğin anne, baba, politikacı, doktor ve işveren gibi, gündelik yaşam içerisinde hakikat yasalarına uygun şekilde etkileşerek bireyi kategorize etmekte, bireysel kimlikleri oluşturmada böylelikle bireyin kendisi ve çevresi ile ilişkilerinin sınırlarını çizer. Foucault’un kendi cümleleri ile iktidarın özneleştirme mekanizması aşağıda açıklanır (Foucault, 2016a: 63):

“İktidarın faaliyet kipi, bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale etmesidir. Bu bireyleri özne yapan iktidar biçimidir.”

Foucault'a göre iktidar, öznelere doğrudan tahakküm kurmayan, ürettiği hakikatler ile yol gösteren, yönlendiren bir yönetim biçimidir (Lemke, 2016: 460). İktidar hakikat sütunları ile gerçeklik binası kurar, bu bina içinde yaşayanlar kuralları içselleştirerek yaşamlarına devam ederler. İktidar görünmeden, üstü kapalı şekilde yönlendirmesi sayesinde tahakküm sıkıntısını hissettirmez. Bu işleyişin doğru işleyip işlemediğini kontrol etmek için Hristiyan-Batı kültüründe itiraf mekanizması çalıştırılır. Bireyin hakikati söylemesi yetmez, spesifik olarak kendisine dair hakikati söylemesi istenir. İçselleştirerek boyun eğdiği iktidar karşısında itiraflarda bulunan birey bu sayede iktidara itaatkar kılınıp, bireyin iktidarın amaçları doğrultusunda yönetilmesi sağlanır (Lemke, 2016: 460). Kişinin kendisi ile ilgili itirafta bulunması o kişiyi belirli bir kategoriye dahil ederek bireyin yönetilmesi için gerekli bilgileri sağlar. Noah Harari günümüzde sosyal medya üzerindeki beğeni ve yorumlar ile kişi hakkında bilgi edinilerek arka planda çalışan algoritmalar ile otomatik bir şekilde iktidar pratiklerinin işlediğine vurgu yapar (Harari, 2018). Facebook'un yöneticisi Mark Zuckerberg, 2018 yılında ABD Kongre üyelerine 2016 seçimlerinde Facebook'un etkisinin ne olduğuna dair ifade vermeye çağrılır. Bu oturumda Zuckerberg'in de kişisel bilgilerinin paylaşıldığı ortaya çıkar; Facebook'un kişisel verilerin gizliliğine daha dikkat etmesine dair öneriler verilir (Hern, 2018). Ekim 2019 tarihli başka bir oturumda Zuckerberg'e ABD kongre üyesi Alexandria Ocasio-Cortez tarafından Cambridge Analytica tarafından toplanan kişisel verilerin politik gruplar tarafından kullanılıp kullanılmadığı sorulur (Cadwalladr, 2019). Bu bilgilerin ABD seçimleri ve Brexit referandumunda yarattığı etkinin boyutu eski bir Cambridge Analytica çalışanı olan Christopher Wylie tarafından sızdırıldığında net şekilde ortaya çıkar (Cadwalladr ve Harrison, 2018).

Foucault, iktidarın sadece ordu, devlet, polis, hukuk sistemi gibi üst yapılar olarak algılanmasını yanlış bulur. İktidar pratiklerinin her yerde işlediğini belirterek bir kadın ile bir erkek arasında, bilenle bilmeyen arasında, anne baba ile çocuklar arasındaki gibi toplumda binlerce iktidar mücadelesi ve sonuç olarak güç ilişkileri ağları olduğunu vurgular. Tüm bunların küçük çatışmalarla birlikte mikro mücadeleler oluşturduğunu belirtir. Bu mikro mücadelelerin veya bir başka ifadeyle mikro-politikaların üst devlet kurumları veya güçlü sınıfların tahakkümü tarafından yukarıdan yönetilip teşvik edildikleri doğru olsa da, ters yönde, bir sınıf tahakkümünün ya da bir devlet yapısının ancak tabanda bu mikro iktidar ilişkileri mevcut olduğunda iyi işleyebileceğine dikkat çeker. Ona göre eğer askerlik hizmetini toplumlar vatan borcu hakikati olarak tanımlayıp içselleştirmemiş olsa yetişkin erkekleri askere alma işlemi çok daha zor bir pratiğe dönüşürdü. Bu

içselleştirmenin benzeri mikro-politikalar, bireyi, anne babasına, öğretmenine, işverenine tabi kılıp gündelik hayata müdahale ederek yaşamın her anına dahil olur (Foucault, 2015a: 176).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI ÇAĞ VE YENİ İKTİDAR PRATİKLERİ

Bu bölümde hakikat sonrası olarak görülen dönem ele alınarak yeni iktidar pratiklerinin uygulaması Foucault perspektifinden değerlendirilir. Popülist liderlerin, sahte haberlerin, içerik korsanlarının (*troll*) seçmenlerin tutum ve davranışlarını bilişsel mekanizmalar kullanarak önyargı, duygu ve inançlar üzerinden nasıl manipüle ettiği yorumlanır. Postmodernizmden beslenen tarafların iktidar mücadelesinde epistemik hegemonya kurma çalışmaları, bilim etrafında yürütülen tartışmalar, uzmanların rolü ve doğruyu söyleyen *Parrhesiastes* 'lar Brexit ve ABD Başkanlık seçimi çerçevesinde ele alınır.

4.1 Popülist Liderler ve Yeni Hakikat Algısı

İngiltere'de Brexit referandumu ve Donald Trump'ın ABD Başkanı olduğu seçim sürecinde seçmenler sahte haberlere yoğun şekilde maruz kalır. Sosyal paylaşım platformlarında yayılan bu içeriklerin gerçekdışı olduğu anlaşılrsa da popülist siyasetçilerin de etkisi ile grup ve bireyleri yönlendirebildiği, kamuoyunun hakikat algısında nesnel olguların öneminin azalıp, duyguların ön plana çıktığı görülür. Siyasal davranışlarda rasyonel kararların yerini duygusal ve psikolojik etmenlerin de etkisi ile irrasyonel kararların aldığı bir dönem olarak yorumlanan hakikat sonrası çağda postmodernizm argümanlarıyla beslenen popülist liderler veya figürler kitleler tarafından kabul görür. Bireyler kendi dünya görüşlerine yakın olan siyasetçilerin her dediğini koşulsuz kabul ederek, Steve Tesich'in de ifadesiyle inanmak istediklerine inanan insanlar olarak (Tesich, 1992: 180), hakikat sonrası dönemde popülist siyasetin hedefinde olan toplumsal karşılığı oluştururlar. Sosyal medya gibi bireylere doğrudan ulaşan iletişim kanalları ile hedef kitleye göre üretilen ve hakikat olarak sunulan içerikler (gerçekler ve içinde gerçeklikler barındıran yalanlar) iktidar odaklarının amacı doğrultusunda bireyleri tutum ve davranışlarını yönlendirme potansiyeline sahiptir. Hakikat sonrası dönemde işleyen ve Foucault'un da iktidar pratikleri olarak yorumladığı hakikat üretimi, iktidarlardan bağımsız değildir ve günümüz popülist liderleri tarafından da etkin şekilde kullanılır.

Hakikat sonrası olarak tanımlanan bu dönemde, global düzeyde iktidar mücadelesi yürütenler sosyal medya ve geleneksel medyayı kendi hakikat kurgularını kitlelere ulaştırmak için kullanır. Machiavelli (2017:102) ve Vilfredo Pareto'nun statükoyu savunan aslanlar ile değişim isteyen tilkilerin iktidar mücadelesi olarak betimlediği ilişkiler ağını (2010:36), Foucault, iktidar bir töz değildir, özünde güç ilişkileri çokluğudur şeklinde tanımlar. Güç odaklarının desteklediği popülist figürler, Foucault'un *pastor* tanımındaki önderler gibi kitleleri peşinden sürükler. Pastoral iktidarın itiraf mekanizması ile birey hakkında edildiği bilgilerle işlettiği iktidar pratiği, hakikat sonrası dönemde modernleştirilen panoptik gözetimle sürdürülür. Gözetimle elde edilen kişisel verileri barındıran büyük veri yığınları üzerinde ileri analitik algoritmalar çalıştırılarak her bir bireye özelleştirilen içerikler ulaştırılır. Kendisine ulaştırılan hakikatleri ve kavram şemalarını içselleştiren bireyler tutum ve davranışlarını toplum veya dahil oldukları grubun normlarına göre düzenler. Pastoral iktidar ve hakikat sonrası dönemin iktidarları toplumu ve bireyi yönetmek amacı ile ürettiği hakikatleri ve kavram şemalarını benzer mekanizmalarla işleterek kamuoyu nezdinde rasyonel ya da irrasyonel eylemleri meşrulaştırır.

Oxford sözlüğü tarafından 2016 yılında rakip kelimeler olan *alt-right* (alternatif sağ) ve *Brexit* (Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasını savunanlar) geride bırakarak yılın kelimesi seçilen *post-truth* (hakikat sonrası) dönemin siyasi atmosferini açıklamak üzere ortaya atılan bir kavramdır. Bu kavramla, birey veya grubun karar alma davranışlarında aklın nesnel olgulara dayalı işlettiği sürecin duygu ve inançlarla etki altında kaldığı ifade edilir. Dönem itibariyle siyasi, askeri, ekonomik, teknolojik, bilimsel veya Covid-19 örneğinde olduğu gibi insan ırkının sağlığını ilgilendiren önemli olaylar iç kamuoyu veya küresel düzeyde farklı bakış açılarıyla değerlendirilir. Siyasi amaçlarla kurgulanan farklı hakikat yorumlarının popülist bir tarzda sunulması, toplumun atomu olan bireyi, kitleleri ve makro düzeyde uluslararası sistemi şekillendirme potansiyeli barındırır. İktidarların her dönemde eylemlerini meşrulaştırmak için kendi hakikatlerini kurması, popülist liderlerin sıklıkla başvurduğu iktidar pratikleri arasındadır. ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında kamuoyunu savaşa ikna etmek için kurguladığı hakikatler iktidar pratiğine örnek olarak verilebilir. Bu noktada Cathy Caruth, Hannah Arendt'in Pentagon Belgelerine dair "Truth and Politics" makalesinde siyasette söylenen yalanların sadece geçmişe ait tarihsel eylemleri çarpıtarak reddetmediğini, geleceğe yönelik bir potansiyeli barındıran başlangıç eylemi de olduğunu ifade eder (Caruth, 2018: 74).

Foucault, hakikat üretiminin iktidar için kullanışlı bir araç olmasını vebalılar ve cüzzamlıların tarihsel süreçteki kapatılma pratiklerini incelediği çalışmasında ortaya koyar. İncelenen dönemde hastalığa karşı oluşan toplumsal korkunun disiplin düzenlemeleri ile normal ve anormal ayrımı yapılarak anormalleri ölçmeyi, denetlemeyi ve düzenlemeyi hedefleyen iktidar eylemlerinin meşrulaştırıldığını belirtir. Foucault'a göre vebalılar üzerinde işletilen bu mekanizma sayesinde üretilen hakikatlerle, özne olarak tanımlanan birey, hasta olarak nesneleştirilir. Böylelikle kapatma pratiğinin kamuoyu tarafında kabul görmesi sağlanır ve yönetsel açıdan kullanışlı bir pratik toplum düzeyinde meşrulaşarak işletilmiş olur (Foucault, 2019a: 295). Foucault'un incelediği dönemler ile hakikat sonrası çağ arasında iktidar pratiklerinin hakikatler üzerinden işletilmesi açısından bir fark yoktur. Her dönemde bireyin duyguları ve inançlarına yönelik üretilen hakikatler sunularak bireyin iktidarın tahakkümüne kendi rızası ile girmesi sağlanır. Kaotik ve belirsiz dönemlerde bireylerin duygu ve inançlarına yönelik geliştirilen söylemler, duygulanımsal anlamda karşılık bularak manipülasyonu kolaylaştıran bir araca dönüşür.

Hakikat sonrası kavramını ilk kez 1992 yılında Nature dergisinde “Yalanların Hükümeti” (“A Government of Lies”) isimli makalesinde kullanan Steve Tesich, yirmi sekiz yıl önce yazdığı bu makalede özgür bireyler olarak hakikat sonrası dünyada yaşamayı özgür iradelerimizle seçtiğimizi vurgular (Tesich, 1992: 13):

“Totaliter canavarların sadece hayallerinde tasarlayabilecekleri insan prototiplerine büyük bir hızla dönüşüyoruz. Bütün diktatörler hakikati bastırmak için şu ana dek azami efor sarf etmek zorundaydılar. Bu çabaya artık gerek olmadığını, herhangi bir hakikati erozyona uğratabilecek manevi mekanizmaları edindiğimizi bizzat kendi davranışlarımız ile gösteriyoruz. Çok temel bir şekilde, özgür insanlar olarak bizler, hakikat sonrası bir dünyada yaşamak istediğimize özgürce karar verdik.”

Siyaset uzmanı Ralph Keyes de 2004'te yayımladığı kitabının başlığını “Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma” (“The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life”) olarak belirlemesi ile hakikat sonrası kavramına vurgu yapar. Keyes, hakikat sonrası kavramını zeki insanların veya siyasetçilerin düştükleri zor durumlarda kendilerini kurtarmak için suçluluk duymadan gerçeği örtbas ettikleri bir dönem olarak tanımlar (Keyes, 2017: 22). Oxford sözlüğü ise hakikat sonrası kavramını “Nesnel gerçeklerin, kamuoyunun şekillenmesinde, duygulara ve kişisel inançlara hitap edilmesi kadar etkili olmamasıyla ilişkili durumlar” şeklinde alanyazına

kazandırır (Oxford, 2017). Gerçekler göz ardı edilerek, rasyonel düşünce saf dışı bırakılarak kanıta dayalı ölçütler sunulmadan politikacıların veya diğer popüler kişilerin art arda yalanlar veya içine gerçeklikler serpiştirilmiş yalanlar söyleyebildiği bir dönem yaşandığı iddia edilir.

“Hakikat Sonrası” kitabının yazarı Lee McIntyre, hakikat sonrası kavramını bazı siyasilerin hakikati kendi kanaatlerine uyumlu hale getirmek için eğip bükmesi olarak ifade eder. Politikacıların kampanyaları sırasında hakikatin belirli bir yorumunu öne çıkararak, diğer yorumları göz ardı etmesini sıklıkla görülen bir durum olarak tespit eder. McIntyre, nesnel bir hakikatin varlığının sorgulanmasının ilk olarak sol siyasetten gelen görelilikçi ve postmodernist eleştirilerle yapıldığını belirterek günümüzde ise bu taktiği sağ siyasi liderlerin kullandığını vurgular. Nesnel olguları göz ardı eden popülist liderlerin gerçek bilgileri erozyona uğratması, hakikatin öneminin azalmasına sebep olur (McIntyre, 2019: 27-29).

Sosyal medya üzerinden paylaştığı popülist söylemlerle hakikat sonrası dönemin önemli bir figürü olarak görülen Donald Trump başkan olmadan önce, herhangi bir delil sunmadan, seçimleri kaybettiği takdirde bu yenilginin hile yoluyla olacağını belirtir. Oylar sayılıp Trump Başkan ilan edildikten sonra ise yasadışı oy kullanan milyonlarca insan çıkarıldığı takdirde Hillary Clinton’la arasındaki üç milyon oy farkının kapanıp öne geçeceğini iddia eder (Parker, 2016). ABD 2016 başkanlık seçimi ile ilgili Rusların seçim sürecine etki ettiğine dair ABD istihbarat örgütlerinin on yedisinin görüş birliğine rağmen Trump aksini savunur (Greenberg, 2019). Fakat Oxford Üniversitesi ve sosyal iletişim ağı analiz firması Graphika tarafından Bilgisayımusal Propaganda Projesi kapsamında hazırlanan raporda, Rusya'nın dezenformasyon kampanyasının boyutlarına yer verilir (BBC Türkçe, 2018). Bu dönemin güç ilişkilerini yansıtan uluslararası bir eylem biçimi olarak, Rusya ve Çin'in diğer ülkelerdeki seçim ve referandumlara etki eden içerik korsanı çiftlikleri finanse ettiği iddiaları, Foucault’un iktidarı tanımlamada kullandığı güç ilişkileri çokluğuna örnek olarak verilebilir.

Iyengar ve Massey, ABD seçimlerinde sosyal medyanın aktif bir şekilde kullanılarak seçmenlere yönelik sahte haberlerin yayılmasında Rusya'nın dolaylı müdahalesi olduğu yönündeki iddialara vurgu yapar (2019: 1757). Sosyal medya üzerinden hızla yayılan sahte haberler, içerik korsanları olarak tanımlanabilecek bireyler, sosyal ağlar üzerinde açılan sahte hesaplar (*fake account* veya *bot*) ve popüler sayfalar aracılığıyla bireylere ulaştırılır. Arka planda çalışan algoritmalar ile kategorize edilen birey ve gruplar

duygu, inanç, önyargı ve siyasi tutumları dikkate alınarak belirlenen amaca ulaşmak için farklı birey profilleri için hazırlanan gerçek ya da gerçek dışı kurgusal içeriğe maruz bırakılır. Foucault'un pastoral iktidar pratiğinde açıkladığı çobanın sürü içerisindeki her bir koyunun özelliklerini bilmesi ve bu doğrultuda onları sınıflandırması gerekliliği güç odağı için birey hakkında bilginin elde edilmesi ve tutumlarını yönlendirebilmesi için elzemdir. Kullanılan teknikler ve araçlar değişse de iktidar sahipleri için yönetilenler hakkında bilgi edinilmesi ve bu bilgiler ışığında gerçekleştirilen iktidar pratikleri özünde benzerlik taşır.

Bilginin tarihsel süreçte felsefeciler, bilim adamları, ekonomik güç sahipleri ve siyasetçiler tarafından bilinen önemi, günümüzde bilginin, büyük veri yığınlarının, alınıp satılan bir metaya dönüşmesi ile daha da artar. Teknolojinin mümkün hale getirdiği yeni analiz yöntemleriyle elde edilen bulguların iktidarların amacı doğrultusunda kullanılabilmesi seçim kampanyalarını dönüştürür. Google, Facebook gibi teknoloji firmaları işlettikleri arama motorları ve sosyal ağlar üzerinden kitlelerin ilgi alanlarını, siyasi eğilimleri, buldukları konumları, psikografik ve demografik verilerini toplayarak, kullanıcılarını kategorize edip farklı sınıflandırma teknikleriyle çeşitli kümelere dahil eder. Bu mekanizma ve günümüz teknolojisi kullanılarak kişilerin sosyal medya kullanımına göre sosyal sınıflandırılmaları gerçekleştirilir (Lyon, 2003: 20-22). Çeşitli sektörlerdeki global veya yerel ölçekte faaliyet gösteren işletmeler, rakiplerinin önüne geçmek, yeni müşteriler edinmek, kurumsal imajı güçlendirmek gibi amaçlar doğrultusunda oluşturdukları reklam ve halkla ilişkiler içeriklerini, adı geçen teknoloji firmaları veya veri analizi yapabilen bilgi firmalarıyla (Criteo, Gemius gibi reklam ajansları veya Cambridge Analytica tarzı ileri veri analitiği firmaları) paylaşır. Bu içerikler, çeşitli demografik ve sosyo-ekonomik parametreleri kullanarak hedeflenen gruplara veya pazarlama terimi ile müşteri segmentlerine ulaştırılır. Benzer şekilde siyasi gruplar, seçim kampanyalarında rakiplerine karşı avantaj sağlamak adına oluşturdukları içerikleri sosyal ağlar üzerinden ilgili hedef gruplara iletir. Hazırlanan içeriklere örnek olarak adaylar ile ilgili olumlu-olumsuz iddiaları barındıran haberler, duyurular ve anket sonuçları verilebilir. Bahsi geçen bu yeni iktidar pratiğinin, Foucault bakış açısıyla dikkat çekilmesi gereken iki boyutu vardır; ilk olarak modern dönemde toplumlar, gruplar ve bireyler internete bağlı cihazlara entegre edilen panoptik benzeri mekanizmalar ile gözlem altında tutulup sosyoekonomik, siyasal ve demografik verileri toplanarak toplumsal aidiyetleri üzerinden kategorize edilir. İkinci olarak, toplanan bu büyük veri yığınları üzerinde çalışan mikro hedefleme algoritmaları sayesinde kampanya yürüten siyasi aktörler, amaçları doğrultusunda kişisel

özellikler, önyargılar, mensubu olunan parti veya siyasi spektrumda yakın olunan düşünceye göre kişiselleştirilmiş içerikleri belirledikleri gruplara ve bireylere ulaştırarak bu kişilerin oy verme davranışlarını yönlendirmeye çalışır. Harari'nin de değindiği gibi günümüz modern propaganda teknikleri ile hedef kitle hakkında toplanan bilgiler ışığında bireyin ve grubun önyargıları, duygusal özelliklerine göre kişiselleştirilerek sunulan hakikat iddiaları hakikat sonrası çağa özgü bir karakteristiktir (Harari, 2018). Wallerstein'e göre de, "Modernlik iki karşıt kavram olan teknoloji ve özgürleşmenin karmaşık bir birlikteliğidir." Teknolojik ilerleme ile özgürleşme sağlanabileceği gibi özgürleşme ve disiplin altına alma durumu da oluşabilir (Wallerstein, 1998: 125).

Bilişim ve mobil teknolojilerinin yaygınlaşması sosyal medyanın gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmasıyla bireylerin bilgiye erişimi ve bilgi üretip paylaşmaları kolaylaşır. Sosyal ağlar ve web siteleri üzerinden edinilen bilgiler, takip edilen haber içerikleri ve siyasal paylaşımlara yapılan yorumlarla bireyler düşüncelerini bu platformlar ile interaktif bir şekilde özgürce ifade eder. Toplumların sosyal ağlara olan bu ilgisi iktidar odaklarının propagandalarını ve manipülatif eylemlerini bu mecralar üzerine kaydırması ile sonuçlanır. Sosyal ağların ve internetin, Platon'un Devlet kitabında yer verdiği mağara alegorisinin dijital versiyonu olup olmadığı kimi sosyal bilimcilerce tartışılır. Günümüzde insanlar bu sanal mağaralara kendi rızaları ile girerek, modern dünyanın yeni gerçekliğini içselleştirmekte ve ilgilerini çeken içerikleri tüketerek, paylaşarak ve yeni içerikler (beğeniler, yorumlar, resimler) üreterek kimliklerini yansıtan eylemlerle farklı internet platformlarında sosyalleşir. Foucault iktidarın gündelik yaşama etki etmesini arkeolojik ve soykütüksel yöntemlerle açıklayarak tarihsel süreçte iktidarlar için toplumsal kurguların gündelik yaşamlar üzerinden şekillendirilmesini iktidarın işleyebilmesi için toplumun atomu olan bireyi yönetebilmesine bağlar. Dönem itibariyle iktidar mücadelesi sürdüren güç odakları bu nedenle internet üzerinde bireylerin içselleştirebileceği hakikatler üreterek öznelerin zihin yapısını ve toplumda kabul görebilecek kavram şemalarını oluşturur. Foucault bakış açısıyla doğru ve yanlış oyununa tabi tutulan tüm bu hakikatler sayesinde özne aktif bir yönetim nesnesi haline gelir.

Hakikat sonrası kavramını açıklamada kullanılan bir diğer örnek İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması referandumudur. Referandum kampanyası sürecinde hakikatlerin çarpıtılması ile oluşan bilgi kirliliği kamuoyunun karar almasını etkiler. İngiltere'nin AB'den aldığı geri ödemeler göz ardı edilerek, İngiltere'nin AB'ye haftada 350 milyon sterlin ödeme yaptığı ile ilgili bir bilgi, Ayrılıkçı (*Leave*) kampanya

yürütücülerince amaçları doğrultusunda reklama dönüştürülüp yüzlerce otobüs bu bilgiyle kaplanır (Henley, 2016). Ayrılıkçı kampanyada sloganlaştırılan ‘İngiltere’nin her hafta AB’ye 350 milyon sterlin ödediğine’ dair bilginin yanlış olduğunu belirten İngiltere İstatistik Kurumu, Micheal Gove ve ekibinin kamuoyunu yanlış yönlendirerek resmi istatistiki verilere olan güvenin sarsıldığını belirtir. Brexit referandumu sırasında Ayrılıkçı tarafta kampanya yürüten Gove’a İstatistik Kurumu’nun eleştirileri katıldığı televizyon programında hatırlatılır. Bu nesnel eleştiriye karşılık Gove, bahsi geçen istatistiki bilginin tarafsız denetime tabi tutulması gerektiğini kabul eder. Fakat konuşmasının devamında, ekonomistlerin ve finans kurumlarının 2008 ekonomik krizini öngöremediklerini hatırlatarak “Bana güvenmeyin, kendinize güvenin.” popülist söylemi ile kabul ettiği yanlış bilginin üstünü örtüp kamuoyunu manipüle eder. İngiliz vatandaşlarının uzmanlardan yana sorun yaşadığını ima ettiği “Bu ülkenin insanları uzmanlara yeter artık dedi.” (“People in this country have had enough of experts.”) ifadesi ile, 2008 finansal krizinden olumsuz etkilenen seçmenler üzerinde bir algı yaratarak, uzman görüşlerinin bu seçmenlerin karar alma davranışlarına etkisini azaltır (Mance, 2016). Gove’un ifadesi, hakikat sonrası dönemde popülist liderler tarafından sıklıkla kullanılan politik bir taktiğe dönüşerek uzmanların ve bilimin sorgulanır olduğu bir zihin yapısına neden olur. Toplumun belirli bir kesiminin akli ve bilimi arka plana atmasına neden olan bu tür stratejik yaklaşımlar, popülist siyasilerin paylaştığı sosyal medya mesajları içerisinde yer verilir. Bu içeriklerin nesnel olgulardan uzak hakikat iddiaları ile desteklenerek amaç doğrultusunda kamuoyu oluşturması bir iktidar pratiği olarak görülebilir. Hakikat sonrası incelemelerinde ele alınan postmodernizmi savunan düşünürlerin modernizm eleştirisi, popülist liderler tarafından bilimin ortaya koyduğu hipotezlerin eleştirilebileceği gerçeğini siyasi bir taktik olarak kullanması sonucunu doğurur. Bu taktiğin kullanılışılığını keşfeden popülist politikacılar siyasetin her alanında işletebilecekleri yeni bir iktidar pratiğine kavuşurlar.

4.2 Postmodern Rasyonalite: Aydınlanma Eleştirisi

Hakikati ve bilimi sorgulayan postmodern eleştirel düşünce, günümüz hakikat sonrası popülist siyasetinin teorik ve pratik zeminini oluşturur. Harvey’e göre postmodernizm, hakikat kavramını sorgulayan, objektif olguların yerine sübjektif bakış açılarını öne çıkaran, kaotik bir ortamda, belirsizliğin ve ironinin hakim olduğu bir dönemdir (Harvey, 2014: 46). Maurizio Ferraris “Yeni Gerçekçilik Manifestosu” isimli kitabında postmodernistlerin Nietzsche tarafından dile getirilen “Olgular yoktur, yalnızca

yorumlar vardır.” sözüne atıfla modernizmin hakikat üzerindeki tekeli yıkmayı önerdiklerini vurgular (Nietzsche, 1968: 267; akt. Ferraris, 2019: 21). Postmodernistlerin bu yaklaşımını günümüz popülist liderleri ve figürleri, aktif bir şekilde kullanarak kendi hakikat iddialarını siyasi ve gündelik hayata sosyal medya gibi araçlar sayesinde kolaylıkla dahil etmesine Kakutani de katılır (2018: 44). Popülizm ve popülist figürlerin gündemi işgal ettiği bu dönemde, bahsi geçen aktörler (ellerinde güç olması koşuluyla) seçmenleri veya takipçilerini herhangi bir hakikat kurgusuna inandırabileceklerini iddia ederler. Ferraris’in medya popülizmi sistemi ifadesi bu dönemi betimler (Ferraris, 2019: 21). Toplum kanaatini oluşturmada etkin aktör olan siyasetçiler, akademisyenler, gazeteciler, aydınlar ve popüler figürler bu dönemde zamanın ruhuna uygun şekilde hakikatler üretir, üretilen hakikatleri destekler veya önemsizleştirir.

“Özgürlükleri keşfeden “Aydınlanma Çağı”, disiplinleri de keşfetmiştir.” diyen Foucault’un, (2019a: 325) Immanuel Kant’ın 1784’te yazdığı “Aydınlanma Nedir?” makalesine dair düşünceleri, onun modernizme yönelik eleştirel bakış açısını temsil eder (Foucault, 2016a: 162). Kant’tan Foucault’a ve Frankfurt Okulu’na uzanan modernizm ile ilgili eleştirel bir tutum takınılması önerisi Baudrillard, Lyotard ve Derrida gibi postmodern düşünürlerce de savunulur. Lyotard, siyasetçiler tarafından modern insanın özneleştirilmesinde yararlanan ideolojiler olarak da tanımlanan Aydınlanma, Hristiyanlık, idealizm, liberalizm, Marksizm gibi büyük anlatıların hakikat algısını önemli ölçüde kaybettiğine inanır. Kanada Hükümeti için hazırladığı “Postmodern Durum” isimli raporunda Lyotard, sanayi toplumlarına ait olarak gördüğü bu büyük anlatıların yerini “dil oyunları çoğulculuğunun” aldığını belirtir (Lyotard, 2013: 75). Postmodernist bakış açısıyla şekillenen düşünceye göre her bir birey, savunduğu hakikatin üstün olduğunu iddia edebileceği görelilik ve özgürlük ortamında yaşar (Erdoğan ve Semerci, 2020: 98).

Dönemin karakteristiğini yansıtmaması açısından, modernizm savunucularının asla kabul edemeyeceği bir hipotez olan “Dünya düzdür.” iddiasını ölümü göze alacak şekilde savunmak örnek olarak verilebilir. Dünya düzdür tezinin savunucularından olan altmış dört yaşındaki Mike Hughes evinde yaptığı roketle kendini atmosfere fırlatıp, iddiasını destekleyecek gözlemlerde bulunmayı amaçlar. Bu olay sırasında yaşanan teknik aksaklık nedeni ile hayatını kaybeder. Hakikat sonrası çağda safsata (*bullshit*) olarak ifade edilen bu gibi olaylar ve söylemler sadece bir veya iki kişinin inandığı veya ilgiyle takip ettiği içerikler olmaktan ziyade küresel düzeyde binlerce kişiye ulaşarak, buldukları toplumlarda “Dünya düzdür” topluluğunun temsilcisi olarak hararetle savundukları bir

teze, hakikat iddiasına dönüşür. Bu tezi destekleyen bazı kişiler Dünya Düzdür Derneği'ni kurarak faaliyetlerini bu dernek çatısı altında sürdürüp açtıkları Facebook sosyal ağ sayfasında takipçi sayısı yüzbinleri geçer. Bu tarz kitle hareketlerinin dinamiklerini inceleyen siyaset psikolojisi uzmanları, grup kavramını “birbirlerine ait ve bağlı oldukları algılanan insan topluluğu” olarak tanımlar. Bu alanda çalışmalar yürüten Durkheim, Le Bon gibi isimler bireylerin bir arada olduklarında, tek başına olduğu durumlardan çok daha farklı davrandıklarını vurgular (Cottam, Mastors, Preston ve Dietz, 2017: 125). Birey popülarlığın de etkisi ile irrasyonel davranışları sergileyebilir veya grubun geneline uyum sağlamak adına yanlış olduğunu bilse de grubun yaptığı davranışları sosyal psikolog Solomon Asch'ın çizgi deneylerinde de gösterildiği gibi kendi özgür iradesiyle tekrarlar (Asch, 1955: 34).

Eski çağlarda dogmatik hakikati sorgulayan düşünceler engizisyonda yargılanıp ölümle cezalandırılırken, günümüzde “Dünya düzdür” tezini savunanlar veya reddedenlerin postmodernist bakış açısıyla ortaklaştığı nokta, ortaya atılan farklı hakikat yorumları ne kadar absürt olursa olsun ifade özgürlüğüne sahiptir. Tarihsel süreçte farklı fikirler ve kavram şemaları (episteme, hegemonya, ideolojiler gibi) birbirlerini geliştirerek veya çatışarak ilerler. Aristoteles'in ağırlıkları temel alarak sınıflandırdığı madde dizilimlerinden esinlenen Batlamyus'un geliştirdiği Dünya'yı merkez alan kozmik haritasına karşı çıkan Bruno'yu idam eden Engizisyon mahkemelerinin hükmü, Aydınlanma ile birlikte tarihsel süreç içerisinde ortadan kalkar. Aydınlanmanın önde gelen düşünürlerinden olan, “Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri” kitabının yazarı Newton doğanın işleyiş yasalarının matematiksel formüller ile açıklanabileceğini ve mutlak hakikatlere, bilme edimi ile erişilebileceğini ağaçtan düşen elmadan esinlenerek geliştirdiği kuramlarla savunur. Postmodernist düşünürler ise Aydınlanmanın ve modernizmin büyük anlatılarının etkisini kaybettiği iddiasını geçtiğimiz yüzyıl boyunca savunur. Fakat eleştirdikleri modernizm ve rasyonel aklın karşısına toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenen, akademisyenlerin üzerinde uzlaşabileceği bir felsefe geleneği ortaya koyamazlar. Bu nedenle postmodernizm ideolojik bir akım olarak farklı düşünürlerin farklı amaçlarla kuramlar geliştirdiği bir bilgi havuzuna dönüşerek her durumda hakikatin sorgulanabilir olma fikri günümüz hakikat sonrası çağda popülist figürlerin hakikati araçsallaştırmalarında kullanılır.

Foucault, liberal burjuva iktidar odağının oluşturduğu ve işlettiği siyaset, hukuk, bilim ve tıp gibi uzmanlık alanları tarafından geliştirilen norm ve yasaları bireyin

içselleştirmesi marifetiyle itaatkar özneye dönüştüren tahakkümcü iktidar pratiklerine yönelik eleştiriler getirir. Zizek ise postmodernist düşünürlerin insanlığı getirip bıraktığı noktanın hakikat sonrası durağı olmadığını veya bir başka ifadeyle son durak olmadığını iddia eder. Zizek'e göre bu yaşananlar öznelarası uzlaşa sağlanabilecek genel dünya görüşünün ortaya çıkması için gerekli talebin yaratılması evresi olabilir (Zizek, 2013: 109). Steven Pinker, "Neden Hakikat Sonrası Çağda Yaşamıyoruz?" (*Why Are We Not Living in a Post-Truth Era?*) başlıklı makalesinde sahte haberin esas haberden daha önemli olmadığını, insanların hala rasyonel davrandıklarını belirtir. İrrasyonel davranışların da olabileceğini ve bu davranışların sebeplerine dair yaptığı tartışmayı nesnel olgulara, sahada yapılan bilimsel gözlem ve deneylere dayalı argümanlarla ilerletir (Pinker, 2019: 5). Kavramlar tarihi alanının kurucusu sayılan Reinhart Koselleck tarihsel süreçte yaşanan fikir tartışmalarının çeşitli olaylar, toplumsal oluşumlar, toplum içerisindeki gruplar arası güç mücadeleleri, devlet ve birey arasındaki makro ve mikro ilişkilerden etkilenerek bir takım meşrulaştırıcı söylemlere başvurduğunu belirtir (Koselleck, 2009: 16-19).

Hakikat sonrası döneminin postmodern düşünceden beslendiği düşüncesine McIntyre de katılır. Aydınlanma Çağı katı rasyonel bakış açısını eleştiren postmodernistler, geliştirdikleri şüpheli yaklaşımla, hakikat iddialarının kurgu olduğunu ve tartışmaya açılabilirliği savunurlar. Postmodernist Derrida, geliştirdiği yapı söküm tekniğini kullanarak incelediği metinlerde yazarın "ne söylemek istediğini" tespit etmek için metni parçalarına ayırıp arka planda yer alan siyasal, toplumsal, tarihsel ve kültürel kavram şemalarını ortaya çıkarır. McIntyre, yapı söküm tekniğinin Kuzey Amerika ve Avrupa'daki üniversitelerin insani bilimler fakültelerinde 1980'lerden 1990'lara kadar popüler olduğunu ve akademisyenlerin büyük edebi eserler hakkında bilinen tüm bilgileri sorgulayabilecekleri yeni bir araştırma alanı olarak yorumladıklarını ifade eder. Bu yaklaşım edebiyat alanı ile sınırlı kalmayarak savaş, din, ekonomik ilişkiler, cinsellik gibi çok çeşitli insan davranışlarının bir metin gibi ele alınarak içerdikleri anlamların sorgulanabileceği anlayışı çeşitli fikir insanları tarafından kabul görür ve yenilikçi çalışmaların yapılmasına vesile olur (akt. McIntyre, 2019: 118). Daha önce doğru olarak kabul gören, hatta evrensel doğrular olarak tabulaştırılan hakikat iddialarının yanlış olabileceği şüphesi doğrultusunda yeni analiz teknikleri geliştirilerek araştırmalar yapılır. Alexis Papazoglou, Nietzsche'nin mutlak, nesnel hakikat iddialarına şüpheli baktığını, önerdiği görelilikçi bakış açısıyla örneğin dünya kavramı ele alındığında tek bir nesnel hakikate erişilemeyeceği, dünyanın ne olduğuna dair çeşitli perspektiflere ulaşılabileceğini

belirttiğini vurgular. Postmodernizme göre “Nesnel hakikat yoktur.” sadece anlatılar vardır. Foucault’a göre söylem üzerinden kurulan hakikat iddiaları güçlü olanların, zayıf olanlara ideolojik görüşlerini kabul ettirmelerini sağlayan iktidar pratiklerinden biridir. Hakikati bildiğini iddia eden kişi, topluma bilgi vermeye, eğitmeye veya aydınlatmaya değil toplum üzerinde tahakküm kurmaya çalışır (akt. McIntyre, 2019: 119). Foucault, birçok perspektif olduğuna göre hakikat adı altında iktidar tarafından desteklenen bir perspektifi mutlak hakikat olarak dayatmak, “Dil faşisttir.” diyen Roland Barthes’e göre de faşizmden başka bir şey değildir (Barthes, 1978: 2, Ferraris, 2019: 23). Bu bakış açısının günümüzdeki yansıması, Trump’ın avukatı olan Rudy Giuliani’sin “Hakikat, hakikat değildir.” söyleminde görülebilir. 2016 seçimlerinde Rusların ABD’li seçmenlerin oy verme davranışlarına etki ettiği iddiasına ilişkin Trump’ın ifade vermesini isteyenlere karşı çıkan Giuliani, yaptığı açıklamada olaya bakan farklı tarafların sunduğu hakikatlerin geçerli olamayacağını; çünkü bu hakikatlerin kişinin kendi perspektifini yansıttığı iddiasında görmek mümkündür (Kenny, 2018). Bu örnekte de hakikat sonrası popülist figürlerinin birçok argümanı ve taktiklerinin postmodernizmden beslendiği görülür.

Postmodern düşünceyi benimseyenlerin çok geniş bir yelpazede ve kimi zaman absürt çalışmalar verdiğini belirten Ferraris, farklı alanlara mensup kişilerin de bu akımla birlikte hareket ettiğini belirtir. Örneğin ünlü bir ressam olan Duchamp sanat geleneğinde genel kabul gören Mona Lisa eserine sakal ve bıyık çizer. Bu yaklaşımı Gilles Deleuze, “Fark ve Tekrar” isimli kitabında benimseyerek “felsefi olarak sakallı” bir Hegel önerisi getirir. Foucault, Deleuze’ın kitabına dair “Critique” dergisine yazdığı “Theatrum Philosophicum” isimli makalesinde düşüncenin seyirlik bir gösteriye dönüştürülmesi gerektiğini ifade eder (Ferraris, 2019: 25). Günümüz sanat dünyasında İtalyan heykeltıraş Maurizio Cattelan, “Komedi” isimli çalışmasında koli bandı ile duvara yapıştırılmış bir muz, Art Basel’in Miami’de düzenlediği sanat fuarında sergiler ve bu eserine alıcı bulur. Performans sanatçısı David Dattuna popüler sosyal paylaşım platformu Instagram’da bu muzun yediği görüntüleri “Bu da benim sanat gösterim. Maurizio Cattelan’ın sanat çalışmalarını seviyorum ve muz ile yapılan bu kurguyu gerçekten beğendim. Çok lezzetli” diyerek paylaşır. Miami’deki sanat galerisinin direktörü, Dattuna’nın eseri bozmadığını, muzun bir fikir olduğunu belirtir (Koyuncu, 2019). Bu absürt yaklaşımlar hakikat sonrası dönemde popülist siyasetçilerde de sıklıkla görülür. Örneğin Trump, ana akım medyaya yönelik tepkisini, hedefindeki yayın kuruluşunun logosunu “yumrukladığı” montaj video görüntülerini sosyal medyadan takipçileriyle paylaşarak göstermesi alışık olunan siyaset

geleneginin dışındadır (Grynbaum, 2017). Abartılı görülen bu davranışlardaki mantığı, Montgomery'e atıfla İsmail Cem Karadut, Aristoteles'in retoriği üzerinden siyasetçinin karakterini temsil eden *ethos* ve duygulara hitap eden *pathos*'u kullanan popülist siyasetçinin kitleleri etkileme tekniği olarak açıklar (Karadut, 2020: 128).

4.3. Politik Arenada Çatışan Hakikatler

Toplumların içerisinde yer alan güç odakları ve karar alıcı konumdakileri nominalist bir yaklaşım ile elitler olarak tanımlayan düşünür İtalyan felsefeci Vilfredo Pareto'dur. "Tarih aristokrasilerin mezarlığıdır." ("History is a graveyard of aristocracies.") sözüyle tarihte kaydedilen olayların aslında statükoyu koruyan "aslanlar" ile değişim isteyen "tilkiler" arasındaki güç değişimlerinin sonucu olduğunu belirtir (Pareto, 2010: 23). Nur Vergin de Pareto'nun betimlemesinden yola çıkarak gücü temsil edenleri aslanlar, kurnazlık yapanlarla, hileli davranışlar sergileyenleri tilkiler olarak yorumlar (Vergin, 2014: 126). Swingewood ise aslanları geleneksel yapıya sadık olanlar, tilkileri ise iktidarı ele geçirmek için yenilikçi fikirlerini popülist tarzda topluma yayarak kamuoyu oluşturmaya çalışanlar olarak betimler (Swingewood, 2010: 181). Prens kitabında aslan-tilki alegorisine ilk yer veren Machiavelli'den (2017: 102) etkilenen Pareto'nun geliştirdiği "Seçkinler Kuramı" bakış açısı ile Amerikan Başkanlık seçimleri ve Brexit referandumu değerlendirildiğinde arka planda mücadele eden güç odaklarının amaçları doğrultusunda hakikatler üreterek kamuoyunu yönlendirdiği ifade edilebilir.

Pareto, matematikçi ve ekonomist kimliğiyle Comte'nin pozitivist düşünceleriyle, Spencer'in evrimci yaklaşımını benimseyerek sosyal ilişkilerdeki dengenin (*equilibrium*) analizini yapmak adına insan zihninin temel psikolojik özelliklerinin koşullarını araştırır (Çelebi, 1990: 133). Rasyonalitenin önemini vurgulayan Aydınlanma düşünürlerinin aksine insani içgüdüler gibi rasyonel olmayan faktörlerin sosyal olayların şekillenmesinde etkili olduğunu belirtir. Pareto'ya göre toplum, birbirine bağlı parçalardan oluşan bütünsel ve "dengede" olan bir sistemdir. Yönetenler ve yönetilenler, yenilikçi tilkiler ve tutucu aslanlar, işçi sınıfı ve kapitalist sermaye sahipleri, aristokratlar ve köylüler ve daha nice ayrıma tabi tutulabilecek toplumsal gruplar doğanın kuralı gereği sürekli mücadele halindedir. Bu mücadelede, hakikat gibi olguların araçsallaştırılarak amaç doğrultusunda kullanıldığını Jean-Paul Sartre şu sözlerle ifade eder:

“Yarın, ölümünden sonra, bazıları faşist bir düzen kurmaya karar verebilir ve diğerleri de buna izin verecek kadar korkak veya sefil olabilir. O anda, faşizm insanlığın ve daha kötüsü her birimizin hakikati olacaktır. İnsanlar nasıl karar verdiyse, gerçeklik öyle olacaktır.”

Sartre'nin bu sözlerini Amerikan pragmacısı Richard Rorty, “Pragmacılığın Sonuçları” isimli kitabının girişine ekleyerek, hakikati devingen, akışkan ve insanların gereksinimlerine göre yeniden yaratılan bir olgu olarak tanımlar (Rorty, 1982: xii; çev. ve akt. Baç, 2020: 30). Hegemonik söylemler geliştiren, nesnel kanıt sunma zorunluluğu duymayan totaliter rejim temsilcileri, hakikat üzerinde mutlak bir iktidar kurarak sınırlarını çizdikleri hakikatin dışına çıkanları, Guardino Bruno örneğindeki gibi, cezalandırma hakkını kendilerinde görürler. Rorty, George Orwell'in distopik romanı “1984”te resmedilen hakikat üzerinde hegemonya kuran Büyük Birader (*Big Brother*) rejimi karşısına eşitlikçi bir görüş alışverişinin mümkün olduğu ideali temsil eden hakikat sonrası durumunu önerir. Murat Baç'a göre, gerçekçilik karşıtı da denebilecek bu yaklaşıma karşı, kendisini bilimle ve dünyada var olan olgularla bağıntı içinde ve onlara uyararak tanımlayan gerçekçiliği savunan düşünürler çeşitli eleştiriler getirir (Baç, 2020: 30). Antonio Gramsci, hegemonya çözümlemesinde egemen sınıfın müttefikleri ve yönettiği sınıfın da içselleştirebileceği hegemon bir söylemi geliştirmesi ve topluma yayması gerektiğini vurgular (Gramsci, 1997: 28). Bu amaçla okulların hegemonik söylemi yaymak için kullanıldığı tezini “Hapishane Defterleri ve Mektuplar” isimli eserinde dile getirir.

Foucault, hakikati tanımlamak için kullandığı “doğru kabul edilen söylemlerin her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan prosedürler bütünü” ifadesi ile kitlelerin kavramlar üzerinde uzlaşmasının önemine dikkat çeker. Bir başka ifadeyle hakikat, toplumun geneli tarafından anlaşılın, kabul edilen ve paylaşılan gerçeklik taşıyan olgulardır. İnanılan değerler veya fikirlere karşı nesnel kanıtlar sunulsa bile içselleştirilen hakikatlerden dolayı bireylerin düşüncelerini kolaylıkla değiştirmeyeceklerini belirtir. Pareto gibi seçkinçi düşünceyi savunan Gustave Le Bon 1895'te yayımladığı “Kitlelerin Psikolojisi” isimli kitabında kitle hareketinin yükselişte olduğunu belirterek halkın orta ve alt sınıflarından kişilerin politikaya girdiklerini, yönetici sınıfa dönüştüklerini ve böylece doğru olmayan ama menfaatleri ile uyuşan fikirlerin yayılmasına katkıda bulduklarına dikkat çeker. Bu kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları sendikaların ve diğer kitle örgütlerinin taleplerini: çalışma saatlerini sınırlandırmak; madenleri, demiryollarını, fabrikaları ve toprağı kamulaştırmak; ürünlerin eşit bölüşümü ve alt sınıfların lehine olacak

biçimde yüksek sınıf yapısını ortadan kaldırmak olarak sıralar. Bu düşüncelerin mevcut toplum düzenini yıkararak insanlığı uygarlık öncesi ilkel hayata yönlendireceğini iddia eder. Le Bon, rasyonel düşünme yetisi olmayan kitlelerin savunduğu bu fikirlerin kısa sürede asırlık dogmalarla aynı hakikat etkisine erişerek, her türlü tartışmanın üzerine çıkarak hegemonik bir söyleme dönüşebileceğini vurgular. Burjuvazi destekli kimi yazarların bilimin iflas ettiğini, bu nedenle kitlelerin Kilise kaynaklı manevi hakikatlere yönlendirilmesi gerektiği şeklindeki önerilerini eleştiren Le Bon, yakın geçmişte bu kitlelerin dünyevi konulara teşvik edildiğini bu nedenle manevi hakikatlere yapılan çağrının etkili olamayacağını belirtir. Bilimin önemini yitirmediğini düşünen Le Bon, duygusal açıdan yaşanan içgüdüsel toplumsal kargaşa halinin kabul edilmesini ve bu dönüşümün sonucunda gelinecek içgüdüselden rasyonel akla geçiş durumu ile birlikte sabit kurallar ve disiplin mekanizmalarını geliştirecek yüksek entelektüel düzeye sahip yönetici sınıfı çözüm olarak işaret eder (Le Bon, 2018: 12-15).

Foucault'a göre hakikatler iktidar işleyişinden bağımsız değildir. İktidar pratiklerinin bilgi üreterek, hakikatler oluşturarak, dolaşıma dahil edilmesi ve bunları bireylerin içselleştirmesi toplumların şekillenmesinde başat rol oynar. Günümüz hakikat sonrası çağında sorunsallaştırılması gereken nokta, popülist liderlerin doğru olmadığını bildiği konuları hedef kitlerinin zihinlerini ve tutumlarını değiştirmek üzere manipülatif bir şekilde nasıl kullandığının ortaya konulmasıdır. Bu konu birçok düşünür tarafından irdelenir. Örneğin George Orwell 1946'da yazdığı "Politikalar ve İngiliz Dili" isimli makalesinde siyasi spektrumun tüm oyuncularının (muhafazakarlardan anarşistlere) yalanlarını gerçekmiş gibi sunduklarını belirtir (1946: 254). Filozof Hannah Arendt 1969'da Vietnam ile ilgili ortaya çıkan Pentagon Belgeleri üzerine düşüncelerini kaleme aldığı "Siyasette Yalan" adlı eserinde doğruculuğun siyasi bir erdem olarak sayılmadığını, yalan söylemenin ise her zaman siyasi meselelerde kullanışlı bir araç olarak görüldüğünü belirtir. Arendt, yazılı tarihle birlikte siyasilerin amaçlarına ulaşmak için meşrulaştırdığı gizlilik (*arcana imperii*; devlet sırları) ve kandırma araçlarını bir diğer ifadeyle kasıtlı sahtekarlık ve açık yalanları kullandığını vurgular (Arendt, 2018: 12). İnsanın hayal gücü yeteneği sayesinde birbiri ile ilişkili olan iki unsurun hayata geçtiğini belirtir: Nesnel hakikatin kasten inkar edilebilmesi (yalan söyleme becerisi) ve olguları değiştirebilme yetisi (eyleme becerisi). Bu sayede bireyler dünyayı değiştirmek adına, var olanı inkar edebilmekte ya da doğrulayabilmektedir. Zihinsel özgürlükler sayesinde duyu organlarına ve bilinçlerine ulaşan her şeye "evet" veya "hayır" diyebilmesi insanın olası eylem

seçeneklerini artırır ve siyasi eylemler yapabilir hale getirir (Arendt, 2018: 14). Arendt'in eylemlerin özgürlükler üzerinden yapılabilirliği bakış açısı Foucault'un da ifade ettiği iktidar pratikleri sadece özgür eylem ve hakikat alanları içerisinde işleyebildiği yorumuyla benzer niteliktedir. "Hakikatin Ölümü" isimli kitabın yazarı olan Michiko Kakutani 20. yüzyıl Nazi Almanya'sı ve Stalin'in Sovyetler Birliği'nde işleyen iktidar mekanizmasının gerçeği sakatlaması ve ortadan kaldırması ile işleyebildiğini vurgular (Kakutani, 2018: 67).

Arendt'e göre, siyaset kavramının ilk olarak ortaya çıktığı antik dönemin aksine, modern dünyada kamusal alan yalnızca tarihi oluşturan, siyasi eylemi oluşturan yer değil, daha önemlisi o tarihi inkar eden siyasi yalanın da oluştuğu yerdir. Tarihin sürekli ve sistematik olarak inkar edildiği bir dünyada ne tür bir siyaset yapmanın mümkün olabildiğini sorgular. Modern dünyada yalanın her yanı kuşatan varlığına odaklanan Arendt başka bir tür inkarı ele alarak belirli bir tarihin veya olayın yok sayılmasını kasıtlı siyasi bir kandırmaca olarak yorumlar. Yalanlar, bilinçli olarak doğrudan siyaset alanı içinde üretilir ve daha evvel tahrip edilmesi imkansız sayılan tarihin en temel gerçeklerine saldırarak hakikat alanları oluşturur (Arendt, 2018: 71). Arendt'in "Siyasette Yalan" isimli kitabında da belirttiği üzere hakikati söylemek politikacıların erdemleri arasında ilk sırada gelmemektedir. Politikacıların özellikleri genel hatları ile ikna etme, hedef kitlesini etkileme, hedef grubu tarafından benimsenme ve strateji belirleyip kararlar vermedir. Popülist politikacı bazı bilgileri ifşa ederken, bazı bilgileri saklamakta, istatistik verileri kendi amaçları doğrultusunda yorumlamaktadır (Arendt, 2018: 27).

Sahte haberlerin geçmişte de olduğunu ve günümüzde hakikatin geçmiş yüzyıllardaki durumundan daha kötü olmadığını belirten Prof. Yuval Noah Harari, insan türünün hikayeler ve kurgular yaratma yeteneğinin ve bu kurgulara (dinler, mitolojiler ve ideolojiler) inanma pratiğinin birbirine tamamen yabancı kişileri geniş gruplar içerisinde toplayabildiğini ifade eder (Harari, 2018). Harari, insanlık tarihinde iktidar sahiplerinin yönetimi elinde tutmayı ilk öncelik olarak belirleyerek gerekli hallerde hakikati ikinci sıraya yerleştirebildiğini belirtir. Harari'ye göre hakikat sonrası çağda farklı olan nokta, teknolojik gelişmeler sayesinde propagandanın, birey hakkında toplanan bilgiler analiz edilerek onun önyargılarına göre kişiselleştirilerek sunulmasıdır. Büyük veri algoritmalarını kullanan siyasi kampanya yürütücüleri, içerik korsanları ve bilgisayar korsanları (*hacker*) bireye özgü zayıflıkları ve eğilimleri belirleyip kişiye özel tutarlı kurgusal içerikler hazırlayarak amaçları doğrultusunda kitleleri manipüle eder. Bu aktörler, demokratik sistem içerisinde ifade özgürlüğünü kullanarak bireylerin önyargılarını pekiştirmek,

eğilimlerini sabit kılmak veya değiştirmek üzere hakikat iddiaları üretir ve yayarlar. McIntyre de benzer şekilde hakikat sonrası çağda hakikat ve olguların tümünden reddedilmediğini, hakikatlerin kişisel önyargılara ve bireyin bakış açısına boyun eğdirildiğini iddia eder. Bireyler bir gerçeği başka bir gerçeğe tercih ederek içinde yaşadığı hakikati, kendi dünya görüşü ve kişisel perspektifine uyumlu hale getirir ve yayılmasına katkı sağlar (McIntyre, 2019: 32-33). Science dergisi tarafından 2018 yılında 126 bin adet haberin üç milyon Twitter kullanıcısı tarafından 2006'dan 2017'e geçen on yıllık sürede yayılmasını analiz eden çalışmaya göre, yalanların gerçeklere kıyasla daha hızlı yayıldığı kanıtlanır (Vosoughi, 2018: 1146).

Michael Marmot, hakikat sonrası olarak anılan bu dönemde tartışmanın tarafı olan kesimlerin üzerinde uzlaştığı nesnel kanıtlar ve olguların önemini yitirerek rasyonel gerçekliklerin erozyona uğradığını belirtir (Marmot, 2017:498). Trump'ın yasadışı göçmenlerin suç oranlarını arttırdığı iddiası Cumhuriyetçi vekil Newt Gingrich'e hatırlatılıp, bu iddiaya karşı istatistiki veriler sunulduğunda, vekil bu nesnel hakikatleri görmezden gelir (McIntyre, 2019: 26). Bu dönemle uzmanların objektif bilgi kaynağı olarak görüldüğü zamanlar geride kalırken, sübjektif yorumların ve duygusal anlatımların kamuoyunu etkilemede daha önemli hale geldiği hakikat sonrası çağa girilmiş olur. McIntyre'e göre, hakikat sonrası dönemde toplumun küçük bir kesiminin hakikat sonrası iktidar pratiklerinden haberdar olduğunu ve bunu kullandığını belirtirken toplumun çok geniş kesimlerinin hakikat sonrası kavramından habersiz olduğunu veya reddettiğini belirtir. Siyasi amaçlar ile ampirik meseleler hakkındaki inançların şekillenmesinde nesnel hakikatlerin duygulara nazaran daha önemsiz kalması yeni bir olgudur. Bu olguyu, iktidar odaklarının siyasal hakimiyet kurmak için hakikati bilinçli şekilde ikinci plana itmesi olarak ifade eder. Bir siyasetçi istemeden, bir gaf olarak veya insani bir hata olarak doğru olmayan bir ifadeyi söyleme dönebilir. Bu eylemde kasıt olmadığı için kişiye yalan söylüyor demek yerine yanlış ifadede bulunuyor denilebilir. Bir sonraki adım ise siyasetçinin, bir grubun üyesinin, bir fikrin savunucusu olan kişinin kendisine iletilen bir bilginin doğru olup olmadığını araştırmadan yaymasıdır. McIntyre bunu "gönüllü cehalet" olarak ifade ederek burada sorumluluğun cahilliğinden ötürü bu eylemde bulunan kişide olduğunu ifade eder. Bir sonraki adım ise kişinin bilinçli olarak yalan söylemesidir. Söylenen şeyin doğru olmadığı bilindiği halde iletilen mesaj (yalan) ile hedeflenen birey veya grubun yanıltılmasıdır. Yalan söyleyen kişinin eyleminden daha önemli olan ise, yalandan etkilenen kişinin manipüle edilip tutum ve davranışlarının yönlendirilmesidir

(McIntyre, 2019: 29). Ayrıca bu taktiklerin genelleştirilip yayılması, kişinin yalan söyleme nedeniyle çekeceği vicdan azabını azaltmada veya dönüştürmede kullanılır.

Hakikat sonrası çağda büyük anlatılar veya rasyonaliteler kurgulama zahmetine girilmeden, hakikatler dönüştürülerek işleyen yeni iktidar pratikleri, toplumları yönlendirir. McIntyre, burada değinilmesi gereken bir diğer konuyu irdeleyerek hakikati bilip bilmemenin değil hakikati reddetmenin ciddi sorunlar yaratacağını belirtir. Antirettoviral, AIDS tedavisinde kullanılan ilaçların Batı tarafından yapılan bir sahtekarlık olduğunu, bu tedaviler yerine sarımsak ve limon suyu kullanılabileceğini söyleyen Güney Afrika Devlet Başkanı Thabo Mbeki'nin bu iddiası ile üç yüz bin kişinin ölümü Sarah Boseley tarafından The Guardian için yapılan haberde ilişkilendirilir (Boseley, 2008). McIntyre benzer bir tehlikenin Trump'ın iklim değişikliği kavramının ABD ekonomisine zarar vermek isteyen Çin hükümetince uydurulmuş bir safsata (*hoax*) olduğunu belirttiği söyleme atıf yaparak bu yaklaşımın ülke politikalarına yansıtılması halinde uzun dönemde dünya için yıkıcı etkileri olabileceği konusunda uyarıda bulunur. McIntyre popülist liderin doğru olduğunu iddia ettiği kanaatin, temsilcisi olduğu grup içerisinde yaygınlaşmasına olan etkisine dikkat çeker. İklim değişikliği olduğuna inanmayan grupta yer alan kişilerin, iklim değişikliği üzerine çalışma yapan bilim insanlarını belirli bir küresel grubun etkisinde olmakla suçlarken, başka bilim insanları son yirmi yılda dünya sıcaklığının yükselmediğine dair bilimsel istatistiğe ciddi önem atfetmelerini çifte standart uygulamak olarak niteler. Günümüz dünyasında bireyler inanmak istemedikleri olgulara karşı aşırı şüphe ile yaklaşırken, kendi görüşleri ile uyumlu olan olgulara sorgusuz sualsiz inanmayı alışkanlık haline getirdiklerini iddia eder. Kriter, mevcut inanç ve dünya görüşlerini en çok hangi olgunun desteklediğidir.

4.3.1 Hakikat Sonrası Popülist Siyasi Figürü: Donald Trump

Hakikatin kitleler nezdinde önemini yitirerek erozyona uğraması olarak da ifade edilebilecek hakikat sonrası kavramının incelendiği çalışmalarda Donald Trump'a sıklıkla yer verilir. 8 Kasım 2016'da Trump'ın başkanlığı ile sonuçlanan seçim sürecinde yaşananlar ve ABD Başkanı (POTUS) olarak sergilediği popülist eylemler hakikat sonrası dönemin figürü olarak görülmesine sebep olur. Özellikle Twitter platformu üzerinde Amerikan Başkanı resmi hesabı olarak Obama döneminde açılan @POTUS hesabıyla

yayımladığı paylaşımlar, yeni dönemin siyaset yapma tarzında yarattığı etkileri gösterir mahiyettedir.

Hakikatin öneminin azaldığı bu dönemi McIntyre, bilim felsefesinde tartışılabilen hakikatin bilinip bilinemeyeceği sorunundan farklı olarak hakikat sonrası çağda hakikat olgusunun varlığının hiçe sayılması olarak değerlendirir (McIntyre, 2019: 31). Pies, Trump'ın sosyal medya paylaşımlarındaki kurgusal hakikatleri incelediği yazısında bireyin yalan söylemesinin üç psikiyatrik temel nedenini belirtir: Bireyin karşılaşabileceği olumsuz sonuçları engellemek için, insanların dikkatini çekmek için ve narsisizm özellikleri taşıdığından dolayı (Pies, 2017). Wallerstein, Donald Trump'ın bir gazeteci ile polemliğini hatırlatarak gazeteci yerine kendisinin ABD Başkanı olmasının sebebinin muhtemelen kendisinin doğru olanı yaptığından kaynaklandığını belirterek kazandığı Başkanlık'tan dolayı gurur duyduğuna işaret eder (Wallerstein, 2018: 150). Bu hareketi, kendini beğenmişlik örneği olarak görülmesinden ziyade seçmenin özgüvenine yönelik popülist bir mesaj olarak yorumlanabilir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkanlar ile Donald Trump hedef kitlesine iletmek istediği politik içerikleri istediği sıklıkla ve önceki iletişim kanallarından görece daha hızlı bir şekilde ulaştırır. Editör denetimden geçmeyen bu içerikler doğru ile yalanı araştırma zahmetine girmeyen medya okuryazarlığı ile birleşince alternatif gerçeklikler yaratılmasına uygun bir ortamı hazırlar. Kitlelerin dürtüsellliği, telkine açıklığı, duygusal zaafı ve ahlakiliği konusunda araştırmalar yapan Gustave Le Bon 1895'te yazdığı "Kitlelerin Psikolojisi" isimli kitabında Napolyon'un Fransız kitlelerin psikolojisine çok hakim olduğu için başarılı iç siyaset yürüttüğünü ifade eder. Buna karşın, İspanyol ve Rus toplumları hakkındaki bilgisinin yeterli olmadığı ve danışmanlarının da yanlış yönlendirmesiyle bu ülkelere dair aldığı kararların olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtir (Le Bon, 2018: 16). Trump'ın hedef kitlesi olan orta gelir grubunda yer alan beyaz Amerikalı çoğunluğun oluşturduğu seçmene yönelik aşırı milliyetçi, ekonomik olarak kendi içine kapanan ve duygusal içeriği yoğun popülist söylemleri onu önceki başkan profillerinden ayırır. 2008 ekonomik krizinin etkilediği bu seçmen kitlesi Trump'ın liderliğine ve vaatlerine ikna olarak ona destek verir. Trump'ın 2016 seçimlerini kazanmasını seçmenlerin duygusal açıdan etki altına alınması ile ilişkilendiren Hermida, ana akım medyayı sürekli eleştiren Trump'ın seçmen kitlesi ile direkt bağlantı kurarak subjektif ve duygusal etkiler barındıran mesajlarının yayılmasında seçmenlerin aktif rol oynadığını ifade eder (Hermida, 2016).

Dünyanın çeşitli ülkelerindeki popülist politikacılar kitlelerine sosyal medya üzerinden kendi dünya görüşleri ve ilgi alanları ile alakalı, önyargılarını onaylayan içerikleri sürekli olarak iletir. İnternetin politik alandaki bu yeni kullanımı bu küresel ağın özgürlük vaatlerini tersine döndürür ve bireyleri gerçeklikten koparıp yalnızlaştırır. Kişisel verileri izni alınmadan kullanılan bireyin mahremiyetinin de ihlal edilmesi sorunu ortaya çıkar. Tüm bu problemlere çözüm bulmak adına internet altyapı standartlarının oluşturulmasında katkısı olan Tim Berners-Lee, “İnterneti Kurtaracak” sloganıyla başlattığı inisiyatife devletleri, şirketleri ve bireyleri de paydaş olarak katılmaya davet eder. “Web Sözleşmesi” adıyla metne dökülen inisiyatif talepleri arasında internette insan haklarına saygılı söylemlerin dolaşmasının desteklenmesi ve kişisel verilerin gizliliğine önem verilmesi yer alır (Sample, 2019). Foucault’un 1983 yılında Gerard Raulet ile yaptığı “Yapısalcılık ve Post-Yapısalcılık” isimli söyleşisinde sorduğu “Hangi bedel karşılığında özne kendi hakkındaki hakikatten bahseder?” (Foucault, 2001c: 31) sorusuna benzer şekilde Ralph Keyes “Hakikat Sonrası Çağ” isimli eserinde “Hangi koşullar altında söylenen yalanlara herhangi bir bedel ödenmemektedir?” sorusunu okuyucusu ile paylaşır (Keyes, 2017: 28).

Trump’ın önceki ABD başkanlarından farklı bir topluma liderlik ettiği, geliştirdiği politik söylemlere karşı eleştiriler getiren entelektüellerin ifadelerinin geniş kitlelere ulaşmadığı vurgulanır. Özellikle Trump destekçilerinin kendi düşüncelerine yakın haber kanallarını izlediği, sosyal medyada ilgi alanlarına göre içerikler, arkadaşlar ve gruplarla çevrili olduğu, yankı odası da denilen bu durumun kişinin görüşlerini pekiştirdiği ve Trump’un bu ortamın avantajlarını kullandığı belirtilir. McIntyre’e göre farklı siyasi görüşe sahip kişiler istedikleri takdirde sadece kendi görüşlerine yakın haberlerden oluşan bir içerik akışı kurgulayabilirler. Aynı siyasi fikre sahip arkadaşlarla çevrili olan bu kişiler etkileşimsel grup etkisiyle olayları önyargılı şekilde yorumlarlar (McIntyre, 2019: 69).

Hakikat sonrası çağda kitleler beslendikleri haber akışı ve politik söylem geliştiren seçilmiş demokratik temsilcisinin de etkisi ile üretilen hakikat kurgularının doğru olduğu iddiasını savunma yeteneği kazanır. Trump’ın avukatı Rudy Giuliani, Trump’ın seçimlerdeki Rusya etkisi hakkında ifade vermesi gerektiğini söyleyen haber spikerine verdiği yanıtta Trump’ın savunma yapmasının uygun olmayacağını, sonuçta kendi hakikat kurgusunu dile getireceğini, karşısında iddialar ortaya atan kişinin de kendi hakikatini söyleyeceğini belirtir. Spiker karşılık olarak verdiği “Hakikat, hakikattir.” sözüne katılmayarak “Hakikat, hakikat değildir.” cevabını verir. Giuliani’sin cevabı Yale Hukuk

Okulu kütüphanecisi Fred Shapiro tarafından 2006 yılından bu yana her sene yeni özdeyişlerle zenginleştirdiği “Yale Özdeyişler Kitabı” (“The Yale Book of Quotations”) yapıtına 2018 yılı itibari ile girer. Shapiro’a göre, hakikat sonrası çağın ruhunda yaşanan değişimlerin en bariz olanı politik arenada hakikatlere verilen değer erozyona uğramasıdır. Bu nedenle Giulianis’in dile getirdiği “Hakikat, hakikat değildir.” ifadesini toplumda hakikat algısına dair gerçekleşen değişimi temsil eden bir özdeyiş olarak kitaba aldığını açıklar (Phillips, 2018).

Hakikatin öneminin yitirildiği bu dönemde istenildiği takdirde hakikatlerin gizlenebilmesi ya da siyasi amaç doğrultusunda dezenformasyona uğratarak yeniden kurgulanabilmesi popülist siyasetçiler için kullanışlı bir araç haline gelerek kitlelerin olayları algılayışı şekillendirilir. Popülist siyasetçinin içine düşebileceği olumsuz bir durumla ilgili kendisini destekleyen kitlenin duygu ve inançları göz önüne alarak oluşturduğu söylemler, rasyonel aklın itiraz edebileceği tarafları törpüleyerek veya görmezden gelip reddederek destekçilerinin bu olumsuzluğu kabullenmesini sağlar. Temmuz 2019’da Trump’a yönelik Demokrat parti vekilleri tarafından açılan azil soruşturmasına Ukrayna Devlet Başkanı Vladimir Zelenskiy ile yapılan telefon görüşmesi neden olur. 2020 seçimlerinde muhtemel Demokrat parti adaylarından olan Joe Biden ve oğluna yönelik soruşturma açılması karşılığında Trump’ın ABD’nin Ukrayna’ya askeri yardım yapabileceği anlamına gelecek ifadeler kullandığı suçlaması yöneltilir. Demokratlar bu durumun Başkan’ın görevi kötüye kullanması olarak yorumlar ve anayasaya aykırı olduğunu dile getirirler. Bu iddialara karşılık Beyaz Saray Trump-Zelenskiy telefon görüşme kayıtlarını yayımlar ve Ukrayna’ya yardımlar ile bahsi geçen görüşme arasında ilişki bulunmadığını savunur. Bu olaylar neticesinde Trump’ın Başkanlık’tan azledilmesi oylaması yapılır ve Cumhuriyetçi senatörlerin aleyhte verdiği oylar ile Trump kendisine yöneltilen görevi kötüye kullanma ve azil sürecine müdahale suçlamalarından beraat eder (Wilkie ve Breuninger, 2020).

ABD tarihinde hakikatlerin gizlendiği farklı olaylar, örneğin Vietnam Savaşı ile ilgili ortaya çıkan Pentagon Belgeleri, mevcuttur. Bir ülkenin aldığı yanlış kararlar ve gerçekleştirdiği olumsuz eylemler, bu eylemin sorumlusu olan ülke temsilcisi tarafından yalanlanabilir, bir takım gerekçeler sunulup meşrulaştırılmaya çalışılabilir veya kabul edilip pişmanlık ifadeleri paylaşılabilir. Günümüz hakikat sonrası çağda gerçekleştiği kesin olan bir olay hakkında hiç olmamış gibi davranılıp gerçek olay yerine uydurulan alternatif bir olay tartışmaya açılabilir. Bu politik taktikler geliştirilirken kitlelerin psikolojisi de göz

önünde bulundurulur. Kulaktan kulağa yayılan bilgilerin giderek değiştiğini belirten Gracian, uzaktan gelen bilgilerin saflığını koruyamadığını savunur. Çünkü bahsi geçen bilgiyi alıp aktaran kişilerin ruh halleri ile, duygu durumlarının sürece dahil olarak yeni bir bilginin oluştuğunu ifade eder (Gracian, 2019: 46). Hakikatlerin oluşturulmasında bu tarz iletim süreçlerinin etkisi olduğu gibi üst yönetimin bizzat dahil olduğu ve iktidar amaçları doğrultusunda hakikatleri ürettiği durumlar da mevcuttur. Gazeteci yazar Ron Suskind'e eski ABD başkanlarından George W. Bush danışmanlarından birisi (daha sonra bu kişinin Karl Rove olduğu belirtilir) şu ifadede bulunur (Wolferen, 2017):

“Sizler gerçeklik temelli bir topluluksunuz. Gözlemlenebilir gerçeklerden sonuçlar çıkarmaya çalışıyorsunuz. Ama artık dünyada işler böyle yürümüyor. Şu an biz bir imparatorluğuz ve harekete geçtiğimizde kendi gerçekliğimizi yaratıyoruz. Siz gazeteciler bu gerçeği incelerken, biz tekrar harekete geçip yeni gerçeklikler oluşturacağız. Siz o gerçeği de inceleyeceksiniz. İşler bu şekilde ilerleyecek. Biz tarihin aktörleriyiz.”

Hakikat sonrası çağda popülist yöneticiler kurguladıkları hakikatleri sosyal medya üzerinden yayımladıklarında hedef kitlelerinin okudukları, duydukları ve gördükleri bu içeriklerle olaylara bakış açılarını şekillendireceklerini ve bu içerikleri paylaşmada etkin bir aktör olacaklarını bilir. Hakikat algısının oluşturulmasında etkin bir role kavuşan kitleler ise bu kurgusal gerçeklerini birbirlerine anlatır ve Platon'un mağarasında veya McIntyre'nin ifadesiyle kişi kendi düşüncesine benzer içerikleri paylaşan haber akışı içinde yaşamaya başlar. Kitlelerin içerisinde yaşadığı bu haber akışı ortamında, kişinin çevresi de benzer politik düşüncelere sahip insanlarla çevrili olduğu durumlarda mantıksız gelen, nesnel olgulardan uzak hakikat algılarının pekiştirilerek kabul edilmesi gerçekleşir (McIntyre: 2019: 54).

4.3.2 Referandum ile AB'den ilk Çıkış: Brexit

Avrupa Birliği'nin kuruluşu 2. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Belçika, Fransa, ve diğer Avrupa ülkeleri arasında 1951'de imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na ve 1957 tarihli Roma Antlaşması ile oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dayanır (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2020). Birliğin amacı, dünya savaşı sonrası Avrupa'da bozulan ekonomilerin hızlı bir şekilde toparlanması için ortak değerler etrafında toplanarak refah artışı sağlanmasıdır. Avrupa Birliği büyük anlatısı etrafında geliştirilen kavramlar ile oluşturulan episteme, uzmanların katkısı ile geniş halk kitleleri tarafından kabul görek 28 üye ülkeye ulaşan bir birliktelik oluşturur. Bu birliğe

katılmak için aday statüsünde müzakerelerini sürdüren Türkiye dışında dört ülke daha vardır. Birlikten ilk çıkış kararı ise 2016 yılında İngiltere’de yapılan referandum sonucunun Ayrılık (*Leave*) çıkması ile verilir.

İngiliz araştırmacı gazeteci Carole Cadwalladr, Brexit olarak isimlendirilen İngiltere’deki referandum sürecinde veri analitiği firması Cambridge Analytica’nın Ayrılıkçı (*Vote Leave*) kampanyaya dahil olarak oynadığı role dikkat çeker (Cadwalladr ve Townsend, 2018). Veri analitiği algoritmalarını kullanan Cambridge Analytica sosyal ağları tarayarak ve başka araştırmacılardan kişisel veri satın alarak oluşturduğu İngiliz seçmenlere dair psikografik haritası rehberliğinde mikro hedefleme teknikleri ile kişiye özel siyasi kampanya içeriklerinin geliştirilmesi ve sosyal medya üzerinden yayımlanmasında Ayrılıkçı kampanyaya destek olur (BBC Türkçe, 2019). Cadwalladr, bu desteğin boyutlarına “Brexit’te Facebook’un Rolü – ve Demokrasiye Yönelik Tehdit” (*“Facebook’s role in Brexit — and the threat to democracy”*) isimli TED konuşmasında ve yaptığı haberlerde eski bir Cambridge Analytica çalışanı olan Christopher Wylie’nin ifşa ettiği bilgileri de ekleyerek yer verir (Cadwalladr, 2019a).

Cadwalladr ve The Guardian gazetecileri bir yılı aşkın süren araştırma sonucu Cambridge Analytica ve Facebook’un Brexit referandumuna nasıl etki ettiğini ortaya çıkararak haberleştirir. Eski bir Cambridge Analytica çalışanı olan Christopher Wylie’nin itirafları ile referandum sürecindeki manipülatif eylemlerin detayları açığa çıkar. Veri analizcisi olarak görev yapan Wylie, İngiliz seçmenlerin psikografik haritalarının oluşturulmasında Facebook üzerinde “*This is Your Digital Life*” isimli uygulamayı geliştiren Cambridge Üniversitesi akademisyenlerinden Aleksandr Kogan’ın topladığı kişisel verilerden yararlandığını belirtir. Kogan, kişisel verilerin usulsüz elde edildiği iddialarına karşılık, geliştirdiği uygulamayı kullanması için ücret ödenen ve rızası alınan kişilerden sağlandığını ifade eder. Fakat bu kişilerin Facebook listesindeki arkadaşlarının da kişisel verilerine ve hatta kişisel mesajlarına izinsiz şekilde ulaşılması, toplanan tüm verilerin Cambridge Analytica ile ticari amaçla paylaşılması, Kogan’ın edindiği verileri akademik amaçlarla, üniversitenin etik onayı doğrultusunda kullandığı iddiasını çürütür (Cadwalladr ve Hern, 2018). Elde edilen kişisel veriler ışığında psikografik sınıflandırılmaya tabi tutulan İngiliz seçmenin tutum ve davranışları sahte haberlerle yönlendirilerek referandumda vereceği oyu etkilemek amaçlanır. İngiliz seçmene yönelik mikro hedefleme yapılarak hedef kitlenin “Hayır” oyu vermesi yönünde sahte veya içinde gerçeklikler barındıran farklı hakikat yorumlarını içeren içerikler gösterilir.

Referanduma bir kaç gün kala İngiliz seçmenin algısını yönlendirmeyi amaçlayan bu tarz içerikler Ayrılıkçı kampanya tarafından finanse edilen reklamlar olarak yoğun şekilde sosyal ağlar ve özellikle Facebook platformunda paylaşılır. Bu içeriklere örnek olarak Avrupa Birliği'ne aday ülke olan Türkiye'nin AB'ye üye olması ile çok sayıda Türk çalışanın İngiltere'ye geleceğine dair içerikler ve istatistiki bilgiler görselleştirilerek paylaşılır (Cadwalladr, 2019a). Bu paylaşım hedef kişinin Facebook duvarında sponsor reklam içeriği olarak gösterildiği için o kişi dışında kimse tarafından görülemez ve hatta hedef kişinin geçmişe dönük duvar arşivinde de yer almaz. Cadwalladr, TED konuşmasında bu şeffaf olmayan duruma dikkat çekerek Türkiye ile ilgili gerçek olmayan içeriklerin, İngiliz Seçim Komisyonu'nun Facebook'tan resmi olarak talep etmesiyle elde edildiğini belirtir (Cadwalladr, 2019a).

İngiliz yasalarında finansal güce sahip adayların ciddi bir avantaj elde etmesini önlemek amacıyla bir seçimde yapılacak harcamanın belli bir limiti aşmaması şartı bulunur (Fair Vote, 2020a). Brexit referandumunda Boris Johnson ve Michael Gove yönetiminde gerçekleştirilen Ayrılıkçı (*Vote Leave*) kampanyasında izin verilen harcama limitlerinin aşıldığına dair iddialar mevcuttur. Ayrılmayı destekleyen *BeLeave* isimli kampanyayı yürüten iki üniversite öğrencisi tarafından Facebook ortamında içerik paylaşılmasına yönelik yüklü miktarda ödeme yapılır. Ayrılıkçı (*Vote Leave*) kampanyası bu ödemeyi kendi harcamalarında göstermez, *BeLeave* kampanyasının ayrı bir organizasyon olduğunu iddia eder. *BeLeave* kampanyasında çalışan Shahmir Sanni isimli gönüllü elindeki epostaları ve belgeleri İngiliz Seçim Kurulu ve polis ile paylaşarak bu iki kampanyanın koordineli şekilde yürütüldüğünü iddia eder (Cadwalladr, Graham-Harrison ve Townsend, 2018). Ayrıca bu harcamaların kaynağının belirsiz olması da soruşturmalarda incelenen bir diğer konudur.

Teknoloji firmalarının siyasi kampanyalarına dahil olarak kontrol edilemeyen bir aktöre dönüşmeleri ile çoğulcu ve katılımcı demokrasinin işleyişine tehdit oluşturur. İngiltere'deki Adil Seçim (*Fair Vote*) isimli proje, Brexit referandum sürecindeki manipülatif propaganda tekniklerini inceleyerek ilerleyen seçimlerde benzer demokrasi ihlallerinin olmaması için çaba gösterir. Adil Seçim ekibi, kişisel verilerin izinsiz kullanılması konusunda Facebook'a İngiliz Enformasyon Bakanlığı (*Information Commissioner's Office*) tarafından kesilen beş yüz bin pound'luk cezayı da yeterli görmez. İngiliz vatandaşlarını, Facebook tarafından açılan Yardım sayfasında kişisel verilerinin üçüncü taraflara aktaran uygulamaları kullanıp kullanmadığını sorgulayabilecekleri adrese

yönlendirir. Facebook'un Yardım sayfalarında yer alan, <https://www.facebook.com/help/yourinfo> adresindeki "Hangi yasaklı uygulamalar bilgilerine erişmiş olabilir?" başlıklı alanda İngiliz vatandaşlarının kişisel verilerinin alındığını görmeleri halinde kişisel hak ihlali davası açmasını önerir (Fair Vote, 2020b).

Foucault, iktidarın yönetim pratiği olarak panoptik gözetimle her bir birey hakkında topladığı kişisel verinin yönetimselliği sağladığını belirtir. Sosyal ağlar üzerinden işletilen panoptik gözetim mekanizmaları her bir birey hakkında detaylı siyasi tutum, duygu durumu, demografik ve psikografik veriler elde edilmesini sağlayarak küresel düzeyde iktidar aşırılığına ve demokrasi ihlallerine sebep olma potansiyeli taşır. Hakikat sonrası dönemde Foucault'un iktidarın en önemli pratiklerinden biri olarak gördüğü hakikat üretimi, Brexit referandumunda da aktif olarak kullanılır. Türkiye'nin katılım görüşmeleri otuz yılı aşkın süredir devam etmekte ve yakın tarihte de sonlanacağına dair emare gözükmemesine rağmen İngiliz seçmene bu katılımın yakında olacağı algısı hakikatin eğilip bükülmesiyle oluşturulur. Bu olası olayın İngiliz toplumuna yaratacağı etki seçmene olumsuz duygulanımsal içeriklerle yansıtılır ve korku duygusu harekete geçirilir. İngiliz siyasi uzmanlarının referandumda Hayır oyu çıkması halinde AB'den ayrılan ilk ülke olma sebebiyle yaşanacak belirsiz ortamın olumsuz etkilerine dair uyarıları seçmen tarafından dikkate alınmaz. AB'den ayrılma kararı çıkan Brexit referandumu, bireylerin irrasyonel davranışlar sergilediği bir dönem olarak tanımlanan hakikat sonrasının karakteristik örneğidir.

Steve Fuller, İngiliz referandum sürecini uzmanlar ve uzman olmayanlar arasında geçen bir mücadele olarak yorumlar (2018: 20 akt. Erdoğan ve Semerci, 2020: 97). AB'den ayrılmanın ekonomik maliyeti hakkında ekonomistlerin uyarılarına karşı Ayrılkçı kampanyayı yönetenler, Gove örneğinde görüldüğü gibi 2008 finansal krizini öngörüp önlem alamayan ve İngiliz seçmenin büyük kısmına olumsuz etkide bulunmasına karşı biriken üzüntü ve öfke duygularına hitap eder. Uzmanlara güvenilmemesini, kendi düşünce ve sezgilerine göre karar vermelerini isterler (Mance, 2016). Wallerstein, İngiliz hükümeti tarafından AB politikaları ile uyumlu şekilde uygulanan kemer sıkma politikasının İngiliz vatandaşları üzerinde korku ve kızgınlık duygularını yarattığını ifade eder. Brexit ile İngiltere'nin daha bağımsız olacağı ve ekonomik olarak daha iyi bir gelecek vaat ettiği için tercih edildiğini belirtir. Ayrıca göçmen karşıtı içeriklerin hem Brexit'te hem de diğer ülke seçimlerinde kimlik politikalarının öne çıkmasına neden olur (Wallerstein, 2018: 67-68).

Ulusal yasalara tabi olmayan küresel teknoloji firmalarının işlettiği sosyal ağlarda, bireyin siyasi ve ekonomik kararlarına etki eden iktidar pratiklerinin kontrol edilemez şekilde çalışması, Brexit ve ABD seçimlerinde görüldüğü üzere, Foucault'un güç ilişkileri çokluğunda ortaya çıkabilecek iktidar aşırılığına örnek olarak verilebilir. Sosyal ağların bireyin gündelik yaşamına sağladığı olumlu etkiler nedeniyle, bireyler bu platformları aktif olarak ve kendi rızaları ile kullanırlar. Küresel teknoloji firmalarının ücretsiz olarak sağladığı bu platform ve hizmetlerin arka planında çalışan panoptik gözetim ve mikro hedefleme algoritma teknikleri, iktidar odakları tarafından siyasi, ekonomik ve toplumu ilgilendiren kararlar üzerinde etki etme amacıyla kullanılır. Hakikat sonrası dönemde bireyler, iletilen rasyonel bilgiler yoluyla ikna edilebileceği gibi, duygu ve inançları üzerinden manipüle edilerek, yeni hakikatler kurgulanarak irrasyonel kararlar verme doğrultusunda da yönlendirilebilir.

4.4 Siyaset Psikolojisi: Duygular, Değerler ve Bilişsel Mekanizmalar

Siyasal varlık olan bireyin kararlarını, kişiliği (*personality*), değerleri (*values*) ve kimliği (*identity*), tutumları (*attitude*), duyguları (*emotion*) ve bilişsel süreçleri (*cognitive processes*) etkiler (Cottam vd., 2017: 34-37). Foucault'un kendilik pratikleri ile incelediği kişilik kavramı genel olarak davranış kalıplarını açıklayarak bireyin davranışlarının nispeten istikrarlı yönlerini ele alır. Kahneman'ın yavaş işleyen 2. sisteminin de bu kısımda işlediği düşünülebilir. Bireyin sahip olduğu değerler (güçlü inançlar, önyargılar) ve kendini ait hissettiği grup kimliği, kişinin neyin doğru ve neyin yanlış olduğuna dair yaptığı muhakeme üzerinde etkisi olan iki önemli bileşendir (Kahneman, 2015: 13).

Olumlu veya olumsuz inançların, hislerin ve duyguların bireyin o anda değerlendirdiği uyaran ile ilgili eylem eğilimleri olarak tanımlanan tutumlar, manipülasyona en açık zihinsel alanı oluşturur. Bireye ulaştırılan yeni bilgiler ve duygularına yönelik ikna mesajlarıyla tutumları (örneğin oy verme, sandığa gitme) yönlendirilebilir. Siyasal varlık olan bireyin zihni yukarıda tanımlanan tüm bileşenlerin etkileşimi altında işler. Duygular da tutumlara eş olarak biliş (*cognition*) ile etkileşime girerek karar alma ve davranışlar üzerinde etkin rol oynar. Duygu yalnızca iyi (haz, huzur) veya kötü (öfke, üzüntü, korku) hislerden ziyade karmaşık bir duygulanımlar bütünüdür. Duygulanımsallık olarak ifade edilen bu işleyişin yanı sıra bireylerin bir uyarıyı gözlemekten, o uyarana bir tepki vermeye geçerken zihninde oluşan işlemler olarak ifade

edilen bilişsel süreçleri de vardır. Tüm bu bileşenler ve mekanizmalar, kişinin elde ettiği bilgileri işleyerek çevresini yorumlamasına böylelikle eyleme geçmesini sağlayan zihinsel üst yapısını oluşturur (Cottam vd., 2017: 37).

Siyasal davranışın temellerini oluşturan psikolojik mekanizmalar hakikat sonrası dönemde popülist figürler ve arka plandaki kampanya yöneticileri tarafından aktif olarak kullanılır. Hedef kitlenin kişiliği, değerleri, kimlikleri, tutumları ve duygularına yönelik çıkarılan psikografik bilgiler ışığında farklı gruplara farklı içerikler hazırlanarak iletilmesi gerçekleştirilir. Bu içerikleri alan kişilerin olası eylem seçenekleri arasından içeriği oluşturan iktidar odağının amacına uygun olanı seçmesini sağlamak için duyguların rolü de dikkate alınır. Massumi, Spinoza'ya atıfla duygulanımı (*affect*) beden bir deneyim halinden bir diğerine geçerken yaşadığı kapasite olarak tanımlar. Bu deneyimler arası geçişler sırasında bedensel kapasitelerde oluşan artma ya da eksilmeler bireyler üzerinde duygulanımsal etkiler yaratır (Massumi, 2002: 15). Günümüzde nesnel olguların bilgi temelli yorumlanmasının yanı sıra bedensel kapasitelerde, duygu durumlarında yarattığı etki de popülist dönemde göz önüne alınan yeni bir boyuttur. Bu yeni boyutun açtığı pencerede nesnel olgunun birey üzerinde duygusal anlamda yarattığı etki, o nesnel olgunun gerçek dünyadaki varlığı ile doğrudan ilişkili değildir. Örneğin her sene yaşanan sıradan grip salgınlarında kronik hastalıkları olan ve yaşlı kişilerin dikkat etmesini öneren tıp bilgi alanının uzmanları, 2019 yılı sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgını konusunda yaptıkları uyarıları, Dünya Sağlık Örgütü'nün bu yeni hastalığı küresel salgın (*pandemi*) ilan etmesiyle daha da artırır. Hastalığa sebep olan virüs, bireye fiziksel olarak ulaşmasa dahi medya aracılığıyla uzmanların verdiği mesajlara yoğun şekilde maruz kalan insanlarda olumsuz duygulanımsal etki oluşturur. Massumi'ye göre var olan nesnel olgudan ziyade kişide bırakılan etki daha önemlidir.

Spinoza duyguyu etkileme veya etkilenme kapasitesi olarak yorumlar. Bu tanım, Foucault'un etkilenme gücünün direnme gücüyle çakıştığı, güç etkilerinin biriktiği karmaşık bir kuvvetler diferansiyeli şeklindeki iktidar tanımıyla son derece uyumludur (Massumi, 2019: 104-106). Hume'a göre duygu gerçektir, çünkü bireyin hissettiği korku veya öfke içeride oluşur ve dışarıda bir olguya gönderme yapma ihtiyacı duymaz (Hume, 1998: 136). Duygulanım, hiçbir dışallığa işaret etmemesiyle öznenin en hakiki durumudur. Foucault, on yedinci yüzyıl sonunda bir kentte veba salgını çıktığında alınması gereken tedbirleri içeren bir yönetmeliğe atıfla korku duygusu üzerinden oluşturulan duygulanımsal iktidarı betimler. Öncelikle salgının olduğu alan tanımlanır, bu alanın dışına

çıkılması yasaklanarak, aksi davranışlar ölümle cezalandırılır. Her bir alanın başına yetkili bir yönetici getirilir. Böylelikle tanımlanan alanda gözetim mekanizması işletilerek her mahalleye atanan sorumlu her evi dışarıdan kilitleyerek anahtar bölge yöneticisine teslim eder. Her aile erzak yığılmış olmalıdır. Eğer, evden çıkılması gerekirse sırayla yapılmalı, insanlar her tür karşılaşmadan olabildiğince kaçınmalıdır. Bu tarz tedbirler bireyin ve toplumun sağlığını ilgilendirdiğinden, ölüm korkusu ile meşrulaştırıldığından, toplum tarafından içselleştirilerek her şeyi bilen ve düzen sağlayan iktidara bireyleri itaatkar kılar (Foucault, 2019a: 290).

Popülist bir figür olarak Trump, hedef kitlesini nesnel kanıtlarla ikna etmek yerine duygu ve inançlarına yönelik mesajlar vererek toplumdaki duygulanımsallığı şiddetlendirir. Popülist figürler bireyin duygularına yönelik mesajlarla bireyin vereceği kararları yönlendirmeye çalışır. Massumi'ye göre birey duyguları üzerinden etki altına alınarak ve iktidarın kendisine biçtiği role rıza göstererek iktidarın amacı doğrultusunda hareket eder (Massumi, 2019: 99). Üretilen hakikat kurgularının bireyin duygularına hitap ederek işlemesi, tarihin her döneminde öznenin iktidara itaatkar kılınması ve eyleme geçmesi için gerekli bir iktidar pratiğidir.

Brian Massumi'ye göre yeni dünya düzeninde iktidar pratikleri, uygun davranışı bireylere benimsetmek yerine insan doğasının duygulanımsal boyutunu manipüle ederek işler. İktidarın eski disiplinci biçimlerinin terk edildiğini belirten Massumi, iktidarın artık normatif değil duygulanımsal olduğunu belirtir. Bu süreçte medyanın önemine dikkat çekerek, siyasi tutumların yönlendirilmesinde aktif rol oynamasını ve politik iktidarın devlet iktidarını meşrulaştırmasını toplumun duygulanımsal olarak etkilenmesi ile sağladığını vurgular. Massumi'ye göre ABD'nin askeri operasyonları eskisi gibi politik bir meşrulaştırmaya gitmeden kendi kamuoyunun duygu ve inançlarına yönelik ikna söylemleri ile gerçekleştirilir. Massumi, 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıyı örnek göstererek, bu eylem nedeni ile oluşan üzüntü ve korku gibi duyguları harekete geçirmeye yönelik içerikler medya tarafından oluşturulup yayımlayarak duygulanımsallığı körükler (Massumi, 2019: 45-46). Böylelikle meşrulaştırılan askeri-politik kararlar toplum tarafından kolaylıkla kabul görür.

Lerner'e göre duyguların insanlar üzerinde çeşitli etkileri vardır. Örneğin, öfke bireylerin yaşadıkları olumsuz olaylardan başkalarını sorumlu tutarken; korku ise belirsizlik hissi ile birlikte bireyleri eyleme geçmekten alıkoyar (Lerner, Li, Valdesolo ve Kassam, 2014: 804). Hakikat sonrası dönemin izlerinin rastlandığı 11 Eylül olayları

sonrasında devletin terörizmle savaş söylemi üzerinden gerçekleştirdiği eylemlere toplum duygusal olarak hazırlanarak tepkisiz kalması veya desteklemesi sağlanır. Hakikat sonrası dönemde iktidarın işleyişini anlamak için ideolojileri incelemek yerine duyguyu anlamak ve yorumlayabilmek çok daha önemlidir. Sosyal medya ile birlikte duygulanımsal aktarımlar, daha dağınık bir yapıda, her an, her yerde hızlı bir şekilde hedef kitlesine örtük şekilde iletilir. Hakikat sonrası iktidarların önceki iktidar pratiklerinden farkı, toplumun geneline yönelik genel duygusal mesajlar vermeyi bırakmasıdır. Yeni dönemle birlikte mikro-politik düzeyde bireylere veya gruplara önyargıları ve duygu durumlarına göre kişiselleştirilmiş içerikler iletilir. Massumi'ye göre kitlelere hitap eden ideolojiler hala varlığını sürdürür fakat eskisi kadar kapsayıcı değildir (Massumi, 2019: 47).

Duygular ile nesnel olguları karşı karşıya getiren hakikat sonrası dönem söylemi kendisini bilim savunucusu olarak tanımlayan seçkinler ve onları temsil eden uzmanların karşısına duyguları ve içgüdüleri ile hareket ederek eyleme geçen eğitimsiz kitleleri koyar. Fakat bu söylem, halk ile uzmanı ayrıştıran aslında hakikat sonrası dönemde hakikat üretenler arasında geçen güç mücadelesinin gözden kaçmasına neden olabilir. Uzmanların duygusallıktan uzak durarak nesnel olguları, bilimsel tarafsızlık ilkesi doğrultusunda verdiği algısına çeşitli eleştiriler getirilir (Durnova, 2019: 449). Fischer'in analizinde iklim değişikliği tartışmalarını yürüten uzmanların ve Trump'ı eleştiren siyasilerin benzer bir strateji izleyerek karşılarındaki muhalefetin argümanlarını irrasyonel ve duygusal olmakla etiketlemeleri, bilimsel kanıtlar öne sürmek ve objektif analiz yapmak yerine var olan durumu akıl-duygu karşıtlığı ile açıklamaları eleştirilir (Fischer, 2019: 139). Benzer kutuplaştırmanın 2016 Brexit oylamasında yapıldığını belirten Polletta ve Callahan, hakikat sonrası dönemde Brexit kampanyası sürecinde geliştirilen bu söylemin tarafları duygusal halk yığınları ve onların karşısında bilim savunucusu uzmanlar olarak sınıflandırdığını belirtir (Polletta ve Callahan, 2017: 405). Hakikat sonrası tartışmalarının akıl ve duygu karşıtlığı üzerinden, uzmanların rasyonel davrandığı, halk kitlelerinin irrasyonel kararlar verdiği üzerinden tartışılan argümanlar Erdoğan ve Semerci'nin de belirttiği gibi Aydınlanma çağı düşünürlerine benzerlik gösteren bir nostaljiyi işaret eder (Erdoğan ve Semerci, 2020: 84). Duygu ve akıllı karşı karşıya getirerek hakikat sonrası dönemde ele alınan konuların (aşı karşıtlığı, iklim değişikliği gibi) analizinde derinleşmek yerine karşı tarafı belli bir sınıfa dahil ederek tartışmada kendi hakikatini meşrulaştırma taktiği izlenir. Uzmanlar bilimi tekeline almışçasına söylem geliştirerek konunun uzmanı olmayan kişilerin kendilerine tabi olmasını talep etmesi Foucault'un bilgi ile iktidar

ilişkinine yönelik analizlerinde çokça yer verilen bir iktidar pratiğidir. Politik ve bilimsel tartışmalarda kavramların açıklandığı teknik terimlerin tüm tarafların anlayabileceği şekilde kullanılması ve yapılan analizlerin basitleştirilerek uzman olmayanların da konu hakkında yeterince bilgi sahibi olması ve kararlarını bu şekilde yapmaları sağlanmalıdır.

Erdoğan ve Semerci, “Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı” isimli makalede akılcı insanın aşırı idealize edilmesini eleştirerek insanın tüm bilgileri edinip bu bilgiler ışığında yaptığı analizlerle en doğru kararı veren bir varlık olmadığını uzun zamandır bilindiğini ifade eder. Modernizmin iddiaları arasında yer alan duygularından arınmış akılcı insan, siyasi güçlerin etkisinden kurtulmuş, bağımsız bilim ve güç odaklarından azade olan, tarafsız medya gibi hipotezlere ciddi eleştiriler yöneltilir. Hakikat sonrası tartışmalarında duygu ve inançların olumsuz gösterilmesi eleştirilir; sadece aklın ışığında karar alan insanın tarihin hiçbir döneminde var olmadığı belirtilir (Erdoğan ve Semerci, 2020: 87).

Science dergisinde “Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases” (“Belirsizlik Altında Yargı: Kısa Yollar ve Yanlılıklar”) ismiyle yayımlanan ve akademik camiada büyük yankı uyandırarak Nobel ödülü kazandıran makalesinde Daniel Kahneman sosyal bilimcilerin iki önemli varsayımları olduğunu belirterek, bu varsayımların ilkinin insanların genelde rasyonel ve mantıklı olduğu; ikinci varsayımın ise korku, sevgi ve nefret gibi duyguların insanları rasyonellikten alıkoyduğudur. Kahneman bu iki varsayımı sorgulayarak normal insanların karar vermedeki sistematik hatalarının duygusal kaynaklı olmadığını bilişsel mekanizmalar sebebiyle oluştuğunu belirtir (Kahneman, 2015: 13).

Kahneman’ın insanların bilgiyi işleme mekanizmaları üzerindeki incelemeleri günümüz hakikat sonrası çağda hızlı haber akışına maruz kalan kişilerin davranışları çözümlenmede yol göstericidir. “Hızlı ve Yavaş Düşünmek” isimli eserinde Kahneman, insan düşünme sistemini 1. sistem (Hızlı) ve 2. sistem (Yavaş) olarak ele alır. Hızlı kararlar alan 1. sistem otomatik olarak işler ve çaba harcamadan, istemli denetim yapmadan ilerler. Bu sistemde bilgi, bilinçaltında, duygusal ve sezgisel şekilde işlenir. Yavaş işleyen 2. sistemde zihinsel çaba gerektiren eylemler, seçimler ve yoğunlaşmaya ilişkin öznel deneyimler çalışır. 2. sistemde bilgi, rasyonel süreçlerle bilinçli olarak daha kapsamlı şekilde işlendiği için yavaş çalışır. Bu iki sistemin birlikte çalışması ile birey gündelik yaşamında verdiği çeşitli kararları bazen hızlı, bazen de yavaş bir şekilde alması insanın tabiatı itibarıyla doğaldır. Kahneman’a göre hızlı kararlar veren 1. sistem içerisinde bireyin geçmiş deneyimleri, edindiği önsel bilgiler ve iktidarlar tarafından kişiye yüklenen kavram şemaları devreye girerek olayları anlamlandırmasına destek olur. Bu tarz bilişsel

kısayollara (*cognitive heuristics*) sıklıkla başvuran bireyler önyargılarıyla hatalı kararlar verebilir (Kahneman, 2015: 19, 26-27).

Hakikat sonrası dönemde de gözlemlenen bireylerin tutum ve davranışlarını belirleyen unsurların temelinde bu tarz bilişsel mekanizmaların işlediği ifade edilebilir. Foucault, hakikat ve iktidar ikili yapısına bireysel davranışlar boyutunu da ekleyerek üç deneyim alanını tanımlar (2016a: 250). Günümüz dünyasında rasyonel bilgilerle kurulan hakikatlere, duygulanımsal boyutta işleyen hakikatler de eklenir. Oxford sözlüğünün hakikat sonrası kavramına dair yaptığı duyguların ve inançların kamuoyu belirlemede nesnel hakikatlerden daha etkili olduğu şeklindeki tanımı esas alan düşünürlerce bireylerin akli devre dışı bırakıp duygularını önelemesinden dolayı verdikleri kararların ne denli rasyonel olduğu tartışılır. Foucault'un incelediği ve biyo-iktidar olarak kurguladığı normal davranışları bireylerin içselleştirilmesiyle normalleştirilmiş toplumu oluşturma pratikleri, günümüzde bireylerin önsel kanaatleri ve önyargılarına öfke, korku gibi duygular üzerinden etki edilmesi de dahil edilir. Sosyal medyada ya da geleneksel medyada yer alan sahte haberleri “Yanlış bilgiler, kalıp yargılar ve sosyal önyargılara seslenerek bunalım, küçümseme, öfke ve üzüntü gibi duyguları sömürerek aldatma ve manipüle etmeyi amaçlar.” şeklinde tanımlayan Papa Francis sahte içeriklerle duyguların hedef alındığını Dünya İletişim Günü'ne özel yaptığı konuşmada vurgular (Francis, 2018).

4.5. Hakikat Sonrası Çağda Bilim Tartışmaları

Bilim izlediği nesnel yöntemler ve toplum tarafından gördüğü saygı nedeniyle hakikat üretiminde tarihin her döneminde aktif rol alır. Hakikat tanımlarında geçen nesnel olgular bilimsel çalışmalarla kuramsal olarak ortaya konulur. Günümüz hakikat sonrası çağında bilimsel hakikatlerin toplumun geneli tarafından sorgulanmadan kabul edilmesi durumu birçok faktörden etkilenerek değişir. İktidarlar amacı doğrultusunda bilimi kullanarak ürettikleri hakikatler ile kitleleri yönetip şekillendirirken, yeni dönemle birlikte hakikatlerin sorgulanır olması, bilimsel verilerin de sorgulanır hale gelmesine sebep olur. Konu uzmanı olmayan kişiler ve iktidar grupları bilim insanlarının sunduğu sonuçlar eğer kendi amaç, düşünce ve inançlarına ters düşüyorsa reddetme eğilimindedir.

Günümüzde bilimsel gerçeklere dolaylı olarak karşı çıkma tekniklerinden biri de bilim insanlarının aldıkları finansal destekler nedeniyle etki altında kalmış olması argümanıdır. Buna örnek olarak McIntyre, Naomi Oreskes ve Erik Conway'in “Merchants

of Doubt” (“Şüphe Tacirleri”) kitabına atıfla sigara üreticilerinin 1953 yılında fareler üzerinde yapılan sigara ile kanser arasındaki pozitif korelasyonu gösteren deneyin sonuçlarının bilimsel bir makalede yayınlanmasını tartışmak üzere bir araya geldiklerini belirtir. Toplantıda üreticilerin hangi sigaranın daha yüksek kanserojen etkiye sahip olduğunu tartışmak yerine, kendi çıkarlarına uygun bilimsel araştırmaları başlatarak, bu akademik çalışmalara sponsor olmayı ve bu çalışmalarla kamuoyunu sigaranın kanser yaptığına dair nihai bir bulgu olmadığı noktasında ikna edilmesi için gerekli eylemleri hayata geçirmede fikir birliğine varırlar. McIntyre bu çalışmalar sonucunda sigara üreticileri tarafından kırk üç milyon insana ulaşan tam sayfa gazete ilanları verildiğini, bu ilanlarda kanser ile sigara arasında kesin bir ilişkinin kanıtlanamadığı içeriği kamuoyu ile paylaşır. McIntyre böylelikle kamuoyunda kafa karışıklığıyla şüphe yaratılarak siyasetçilerin sigara üreticilerinin menfaatlerine zarar verecek yasa yapması ya da sivil toplum kuruluşlarının protesto eylemlerinin engellenmesi amacına ulaşıldığını belirtir (Oreskes ve Conway, 2010 akt. McIntyre, 2019: 41-42). Sigara üreticileri bilimin izlediği yöntemler ve bu yöntemlerin sonuçları üzerindeki gri alanları kendi lehlerine kullanarak kamuoyunu yönlendirme stratejisi geliştirirler. Sigara ile kanser arasındaki ilişkiyi incelemek adına yapılan bilimsel çalışmalar korelasyon yöntemi ile elde ettikleri nesnel sonuçları paylaşır. Kullanılan korelasyon yöntemi iki değişken arasındaki ilişkinin düzeyini ortaya koyar. Bu yöntem ile mutlak ilişkisinin var olduğu iddia edilemez. Sadece sigara kullanma değişkeninin kanser olma değişkeni ile yüksek ilişkisi olduğu belirtilir. Bir başka deyişle, sigara kullanan kişilerin yüksek olasılıkla kanser olabileceği bulgusuna erişilir. Fakat hiçbir bilim adamı sigara içersen kesinlikle kanser olursun iddiasında bulunamaz. Tam da bu noktada sigara üreticisi olan lobi, bilimin bu objektifliğini kendi çıkarına bir argüman olarak kullanıp, sponsor olduğu bilimsel çalışmalara da atıflarda bulunarak gazete ilan içeriğini oluşturur. Böylelikle kendi hakikatlerini üretmek kamuoyunu yanlış yönlendirirler (McIntyre, 2019: 42).

Foucault’un iktidar analizinde belirttiği gibi devletin tek otorite olmadığı, farklı iktidar odaklarının etkileri doğrultusunda işleyen bir iktidar ilişkisinin bu örnekte de görüldüğü üzere aktif rol alarak karar alma mekanizmasını ve kamuoyunu yönlendirebildiği görülür. Oreskes ve Conway’ın kitabında nükleer kış, asit yağmuru, ozon deliği ve küresel ısınma gibi bilimsel konulardaki ayrışmalarda da benzer taktiklerin çıkar grupları tarafından kullanıldığı McIntyre tarafından belirtilir (McIntyre, 2019: 44). Bu iktidar pratikleri iklim değişikliği ve 2016 yılındaki seçimlerde de daha ileri boyuta taşınıp

hakikatin sorgulanır hale gelmesiyle hakikat sonrası kavramının ortaya atılmasına sebep olur.

4.5.1 İklim Değişikliği

Hakikatin üretilmesi ve dolaşıma sokulmasına bir diğer örnek de iklim değişikliğidir. İklim Bilimci Michael Mann, 2001 yılında yayınlanan Hükümetlerarası İklim Paneli (IPCC) raporunda şayet herhangi bir müdahale olmadığı takdirde 2100 yılında dünya ortalama sıcaklığının 1.4 santigrat derece ile 5 santigrat derece arasında bir değerde yükseleceğini gösteren iklim modellemelerine yer verir. Mann, bilimsel verilerin bu kadar net olmasına rağmen bazı siyasetçilerin ve iklim karşıtlarının bilimin gerçekliğini inkar etmesini “iklim bilimi savaşları” olarak tanımlar. Mann’a göre iklim değişikliğini önleme çalışmalarından olumsuz etkilenecek olan endüstriyel lobiler ve bazı siyasetçiler, bilimsel çalışmalarla desteklenen iklim değişikliğine dair bulguları belli iletişim platformlarında (Fox News ve sosyal medya gibi) itibarsızlaştırıcı içerikler paylaşarak kamuoyunda yanlış bir algı oluşturur (Mann ve Toles, 2016, akt. Erdoğan ve Semerci, 2020: 92).

Mcintyre, 2004 ve 2012 yıllarında iklim değişikliğine dair bilimsel makalelerden oluşan alanyazı tarama çalışmalarına atıf yaparak 2004 yılındaki çalışmada incelenen 928 yayının hiçbirinin insan kaynaklı iklim değişikliğinin gerçek olduğuna karşı çıkmadığını, 2012 yılındaki çalışmada incelenen 13.950 bilimsel makalenin ise sadece 24 tanesinin insan kaynaklı iklim değişikliğine muhalefet ettiğine dair bulguya yer verir. 2013 yılında yapılan bir başka çalışmaya Ari Rabin-Havt kitabı “Yalanlar Şirketi” (“Lies, Incorporated”) yer vererek incelenen 4.000 makalenin yüzde 97’sinin, iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu konusunda fikir birliği olmasına rağmen Amerika’da yapılan bir kamuoyu yoklamasında katılımcıların sadece yüzde 27’si iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğunu düşünür (Mcintyre, 2019: 47). Bu sonuç hakikat sonrası dönemin bireylerin ve kamuoyu algısının şekillendirilmesinde şüpheliği destekleyen düşünce kuruluşları ve medyanın belirli bir strateji doğrultusunda manipülatif pratikleri uygulayarak amaçlarına ulaştığını gösterir. Mcintyre, Ari Rabin Havt’a atıfla iklim değişikliği karşıtı şirketlerce geliştirilen stratejilerin uygulandığı yıllar boyunca şüphenin yayılması için çeşitli faaliyetler gerçekleştirerek aşağıdaki hedeflere ulaşmayı kararlaştırdıklarını belirtir (McIntyre, 2019: 48-49):

- “Ortalama vatandaşlar iklim bilimindeki belirsizlikleri “anladığında”;
- belirsizliklerin olduğu düşüncesi “genel kanı” haline geldiğinde,
- Medya, iklim bilimindeki belirsizleri “anladığında”,
- İklim bilimi ile mevcut “genel kanı”ya karşı çıkan bakış açıları medyada dengeli bir şekilde yer aldığına,
- Sanayinin üst düzey yöneticileri iklim bilimindeki belirsizlikleri anlayıp, iklim politikasını şekillendirenler karşısında daha güçlü birer temsilci haline geldiklerinde,
- Şu anki bilimsel bulgular ışığında Kyoto Protokolü’nü destekleyenler gerçeklikten kopmuş gibi göründüklerinde.”

Güç ilişkileri çokluğu olarak yorumlanan iktidarın aktörleri arasında sayılan küresel şirketler, çıkarları doğrultusunda hakikatleri eğip bükerek, yeni hakikat kurgularıyla ve bu kurguların iletişim kanalları üzerinden topluma ulaştırılmasıyla algıları manipüle ederek amaçlarına ulaşmaya çalışır.

4.6. Parrhesia: Doğruyu Söylemek

Yaşamının son döneminde Antik Yunan metinlerinde araştırmalar yaparak *parrhesia* (hakikati söylemek) kavramı ile hakikat çözümlemesini geliştiren Foucault bulgularını şu sözlerle ifade eder (Foucault, 2017d: 12):

“*Parrhesia-zesthai* “hakikati söylemek” anlamına gelir. Peki *parrhesiastes* (hakikati söyleyen kişi) doğru olduğunu düşündüğü şeyi mi söyler yoksa gerçekten doğru olan şeyi mi? Bence *parrhesiastes* doğru olan şeyi söyler; zira o şeyin doğru olduğunu bilir ve o şeyi bilmesi, o şeyin gerçekten de doğru olmasından kaynaklanır. *Parrhesiastes* sadece dürüst olmakla ve düşüncesinin ne olduğunu söylemekle kalmaz; aynı zamanda onun düşüncesi hakikattir. O doğru olduğunu bildiği şeyi söyler. O halde *parrhesia*’nın ikinci özelliği inanç ile hakikat arasında tam bir örtüşme olmasıdır.”

Foucault’a göre *parrhesia* görevi, kişinin hakikat olarak inandığı bilgileri ifade etmesi, vatandaşa yardım etmek, onlar ve kendi onuru için, hayatını tehlikeye atarak üstlenmesidir. Ona göre, *parrhesiastes* görev edindiği bu konuşma eylemini özgürlüğünü kullanarak ve kandırma yerine dürüstlüğü seçerek, sessizlik yerine hakikati seçerek hayat ve emniyet yerine ölümü seçerek, kendi çıkarını koruma yerine ahlaki bir sorumluluk üstlenir (Foucault, 2017d: 17-18).

4.6.1 Hakikat Sonrası Çağın *Parrhesiastes* Örneği: Edward Snowden

Foucault'un mitolojik metinlerde incelediği *parrhesiastes* karakterinin günümüzdeki yansıması ABD'li bilgisayar uzmanı Edward Snowden'de görmek mümkündür. Çalışmakta olduğu Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) ve Ulusal Güvenlik Dairesi (NSA) kurumlarının dünya çapında teknolojik altyapıyı kullanarak izinsiz ve hukuksuz olarak kişisel ve kamusal verileri panoptikona benzer şekilde gözetlemelerini, depolamalarını ve analiz etmelerini ifşa eder. Snowden tarafından paylaşılan bilgiler The Guardian gazetesinin internet sayfasında 5 Haziran 2013 tarihinde haberleştirilir (Bulut, 2019: 132). Haberin içeriğinde sadece ABD coğrafyasında değil, diğer ülkelerde de hem bireyleri hem de kurumları izleyen bir teknolojinin varlığı çeşitli deliller ile birlikte sunulur. Snowden, *parrhesiastes* tarzı hakikat ifşası eylemini gerçekleştirerek ABD halkı ve dünya kamuoyunun dikkatini çeker. Eylemleri, ABD yasalarında mevcut olan ifade özgürlüğü veya “*Whistle-blowing* Yasası” kapsamında değerlendirilmeyerek 1917 tarihli Espiyonaj Yasası'na göre hükümet belgelerini çalmak olarak tanımlanıp suçlanır, pasaportu iptal edilir ve hakkında yakalama kararı çıkarılır. Snowden düzenli hayatını ve ailesini geride bırakarak ülkesi olmayan bir hakikat dillendiricisi ya da *parrhesia* figürü olarak Rusya'ya sığınır.

4.6.2 Gizli Bilgileri İfşa Platformu: Jullian Assange ve Wikileaks

Hakikatin ortaya çıkarılması konusunda *parrhesia* olarak görülebilecek bir diğer örnek de Wikileaks internet sayfası ve kurucusu Avustralyalı aktivist Jullian Assange olabilir. Wikileaks platformu ile hükümetlerin, orduların ve şirketlerin yaptıkları hukuksuz işlemlere dair çalışanların içeriden bilgi sızdırmasına imkan tanıyan bir karşı arşiv oluşturma amacındadırlar. İfşa ettikleri bilgiler arasında Afganistan savaşı, Kenya'daki yolsuzluklar ve Irak'ın başkenti Bağdat'ta 12 Temmuz 2017'de gerçekleştirilen saldırıya ait *Collateral Murder* olarak isimlendirilen video görüntüleri vardır. ABD 2016 Başkanlık seçimleri sırasında Demokrat Parti adayı Hillary Clinton'ın kampanya yöneticisi olan John Podesta'nın eposta hesabına bilgisayar korsanlarının sızması sonucu kamuoyunda tepki çekecek olumsuz içeriklere sahip epostalar elde edilir. Bu epostaların Wikileaks tarafından yayımlanması Demokrat partinin adayı Hillary Clinton tarafında ciddi oy kayıplarına neden olur. Hakikat sonrası dönemde sızdırılan gizli bilgileri, kaynağını anonimleştirerek paylaşan Wikileaks, dijital *parheasiastas* olarak tanımlanabilir (Karadut, 2020:134). Ancak

Lockie'nin de belirttiği üzere “Bilgiyi demokratikleştirmek, fikirleri hakikatlere dönüştüren bir simya değildir.” (Lockie, 2017: 4). Wikileaks de kendisini hakikatlerin tek adresi olarak göstermez, hakikatlerin bulunmasında alternatif bir kaynak olma iddiasındadır. Tam da bu noktada Edward Said de bilim ile yapılmak istenen algılardaki şekillenmeye dikkat çekerek oryantalizm gibi batı hegemon söyleminin bilimi kullanıp hakikatler ürettiğini ifade eder.

4.6.3 Oryantalizm Hakikat İddiasının Bilimsel İnkarcısı: Edward Said

Edward Said, Şarkiyatçılık isimli eserinde Avrupa'nın Doğu'yu kendi iktidar amaçlarına uygun şekilde tanımlayarak oryantalizm kavramını bilimsel bir hakikatmiş gibi kurmasını eleştirir. Batı'da akademik bir disiplin olarak kurulan oryantalizm kürsüsünün, nesnellikten uzak şekilde Batı'nın kapitalist çıkarları doğrultusunda Doğu'yu incelediğini vurgular. Oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerindeki üstünlüğünü, yayımlanan bilimsel makaleleri kanıt olarak göstererek ispatlamaya çalıştığı bir kurgudan ibarettir (Said, 2008: 128-129). Said, oryantalizm başlığı altında yayımlanan makaleleri metinler evreni diye nitelendirip bu çalışmalarını söylem analizine tabi tutarak Batı'da üretilip dolaşıma sokulan bilgilerin iktidar ilişkilerinin oluşturduğu ideolojilerle bağlantısını gösterir (Said, 2008: 62). Foucault'un üzerinde önemle durduğu bilgi ve iktidar ilişkisinin oryantalist alanyazını içerisinde açıkça ortaya konulan Batı-Doğu karşıtlığını, Batı'nın hegemonyası lehine evrensel ve nesnel hakikatleri aşındırarak sunulduğunu Edward Said iddia eder.

Bağımsız entelektüel kimliği ve farklı düşünürlerin, Giambattista Vico, Nietzsche, Antonio Gramsci, Raymond Williams, Michel Foucault ve Jacques Derrida, metodolojilerinden sentezlediği yaklaşımı kullanarak iktidara karşı hakikatleri söyleme görevini 1978 yılında Şarkiyatçılık eserini yayımlaması ile yerine getirir (Turanlı, 2017: 105). Said'in bu çalışmasının etkisi ile Oryantalizm kavramı taraflı bir bilim dalı olarak tanımlanır. “Dünyalar Arasında” isimli makalede Edward Said, iktidarın ve onun temsillerinin dünyasında yaşadığımızı belirtir. Yazarların, siyasetçilerin, felsefecilerin bir yandan bir gerçekliği telkin edip veya inşa ederken diğer yandan da başka gerçekleri silme adına yaptıkları eylemlerin oluşturduğu bir ortamı betimler. Kendi çalışmalarını akademik jargondan kurtarmaya ve siyasi açıdan zor konular gündeme geldiğinde dolambaçlı söylemlerin arkasına saklanmayarak, içinde olduğu dünyayı araştırmaya yönelen bilgili ve korkusuz bir tavırla ilerlettiğini belirtir. Eserinde on sekizinci yüzyıl sonu itibari ile Oryantalizm kavramını inceler. Bu söylemi, Doğu hakkında saptamalar yapan, ilgili

görüşlerini meşru kılan, onu betimleyen, öğreten, onu yöneten bir hegemonya olarak yorumlar. Ona göre bu söylem Batı'nın, Doğu'ya egemen olduğu, Doğu'yu yeniden yapılandığı, Doğu üzerinde tahakküm kurma amacıyla kullandığı Batılı bir iktidar aracıdır. Said, oryantalizmi bir söylem olarak ele alarak Foucault'un "Bilginin Arkeolojisi" ve "Hapishanenin Doğuşu" eserlerinde ortaya koyduğu söylemsel bir metnin başka metinleri nasıl ürettiğini açıkladığı iktidar pratiklerine atıf yapar. Oryantalizm başlığı altında üretilen metinlerin söylem analizine tabi tutularak modern Batılı toplumların Doğu'yu siyasi, askeri, sosyolojik, ideolojik ve bilimsel olarak yönetebilmesini – hatta üretebilmesini- sağlayan sistemli disiplinleri açığa çıkarır (Said, 2008: 13).

Edward Said'in "Muhallifler, İzleyiciler, Taraftarlar ve Cemaat" makalesinde uzmanlık ve profesyonelizm kültürünün toplumun bakış açısını daralttığını belirterek bilgi alanlarında uzmanların lehine bir karışmazlık öğretisinin yerleşiklik kazandığını ifade eder. Bu öğretiye göre, genel halk kitlesini bilgisiz bırakmak ve en ciddi konulardaki yönetim sorunlarını bilirkişilere, sadece kendi uzmanlık alanlarından bahseden uzmanlara bırakılmalıdır. Benzer önerileri Walter Lippmann "Public Opinion" (Kamuoyu) ve "The Phantom Public" (Hayalet Kamu) kitaplarında yapar. Bu kitaplarda yer verdiği kavram olan "işin içindekiler"e, yani işlerin nasıl yürüdüğünü bilen ve daha önemlisi iktidara yakın olma özelliği taşıyan (genellikle erkek) kişilere toplumsal sorunları danışmak en iyi yoldur. İktidar tarafından amacı doğrultusunda uzun süre bilim çevrelerinde de kullanılan hakikat üretim pratiği yeni dönemle birlikte hakikatin inkarı ya da sadece duyguların ön plana çıktığı bir reddediş tutumuna dönüşür (Said, 2006: 90).

4.6.4 Hakikat Doğrulama Platformları Olarak Teyit Siteleri

Hakikat savunucuları olarak tanımlanan bir diğer aktör de sosyal medyada yer alan sahte haberlerle mücadele etme iddiasındaki doğrulama platformlarıdır. Dünyada ve Türkiye'de faaliyet gösteren 237 adet doğrulama platformu veya diğer bir ifadeyle teyit sitesi mevcuttur (Stencel ve Luther, 2020). Kamuoyunu yanlış yönlendiren sahte haberlerle, asılsız içeriklerle, popülist politikacıların şüphe uyandıran iddialarıyla ve göçmenler, iklim değişikliği gibi belirli konularda çıkan yanlış haberlerle mücadele konusunda uzmanlaşan doğrulama platformları doğru bilgilendirme içerikleri üreterek takipçileri ile paylaşır. Ancak bu platformların güvenilir olup olmadıklarına ilişkin

eleştiriler, sahiplik yapıları, destek aldıkları kuruluşlar, organizasyonda yer alan kişiler ve şeffaflıkları gibi faktörler üzerinden yöneltir.

Kamuoyunun doğru bilgi edinmesi konusunda editörlük görevi üstlenen teyit siteleri, sosyal medya, multimedya içeriklerin paylaşılabilirdiği mesajlaşma grupları ve çevrimiçi haber siteleri gibi mecralarda yayılan bilgilerin hakikat olup olmadığını denetler. Fısıltı gazetesinin internete bağılı mobil cihazlar üzerinden bir virüs gibi yaydığı asılsız şehir efsaneleri ve sahte haberleri tespit ederek, bu içerikleri detaylıca analiz eder ve iddialardaki yanlış, hatalı kısımları ifşa ettiği kısa bilgilendirme içerikleri yine aynı mecralar üzerinden hızlıca yaymaya çabalar. Fakat bu noktada şu şekilde bir sorun yaşanır; teyit platformlarını takip eden kişiler medya okuryazarlığı yüksek kişilerdir. Bu kişiler zaten sahte haberlere karşı kendi filtre mekanizmalarını geliştirmiş ve asılsız iddialara inanmamaya alışkındırlar. Bu bilinçli kişiler asılsız bir iddianın çok fazla yayıldığını görüp teyit siteleri tarafından oluşturulan bilgilendirici içeriği birkaç kez paylaşılar da belli bir süre sonra bu işlemleri yapma sorumlulukları olmadığından vazgeçebilirler. Asıl çözüm, asılsız haberi üretenlere ve onları bilinçsizce yayanlara karşı cezai yaptırımların oluşturulması ve bu içeriklerin alıcısı konumundaki birey ve grupların medya okuryazarlığının artırılmasıdır. Bu amaçla tüketilen haberin nerede yayımlandığı, ilk bilginin nerede üretilerek edinildiği ve bu haberin içeriğinden bağımsız şekilde yaratacağı etkinin neler olacağı üzerinde düşünölmelidir. Örneğın, terör eylemlerinin amacı kamuoyunda infiale sebep olacak kaotik ortam oluşturmaktır; bu nedenle bu haberlerin içeriği dikkatli bir şekilde editör işleminden geçirilerek kamuoyu ile paylaşılır. Sosyal medyada yayılan içeriklerin filtreden geçmeden yayıldığının bilincinde olarak bu önsel bilgi ile haberleri tüketmeli ve paylaşmadan önce iki kez gözden geçirilmelidir.

ABD’li bir gazetede teyit işlemi yapan Micheal Dobbs, Irak İşgali sırasında ana akım gazeteciliğın kitle imha silahlarının varlığı konusunda hükümetin iddialarının doğruluğunu araştırma konusunda iyi bir performans sergileyemediğini ve bu nedenle güven kaybettiklerini ifade eder (Dobbs, 2012: 3). Muhafif gazetelerin teyit sorumlularının hükümetin etkisinde kalarak doğrulama işlemi yapamamalarına benzer duruma teyit sitelerinin düşüp düşmeyeceğinin garanti yoktur. Fransa 2017 Başkanlık seçimleri sırasında bazı internet siteleri tarafından ortaya atılan iddiaların hakikat olup olmadıklarını inceleyen Le Monde bünyesindeki gazeteciler, bu sitelerin popölist tarzda içerik üreten bazılarının güvenilir olmadıklarını iddia eder. İnternet siteleri bu iddialara itiraz ederek Le Monde’yi kendilerinden daha güvenilir kılan ölçütleri sorgular (Davies, 2017).

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

Fransız düşünür Michel Foucault'un tarihsel arşiv metinlerini inceleyerek nominalist yöntemle modern iktidar ve özne tanımları ile birlikte sorunsallaştırdığı hakikat kavramı üzerinden iktidar pratiklerinin işleyişi günümüz hakikat sonrası dönemi anlamada yardımcı olur. Hakikat sonrası kavramı etrafında şekillenen akademik ve popülist tartışmalar incelendiğinde konunun özünde, bireyin tutum ve davranışlarının iktidarlar tarafından hakikat kurguları ile şekillendirilmesi olduğu görülür. İktidar işleyişinin bu yeni yorumu Foucault'un çalışmalarında yer verdiği iktidar pratikleri ile benzerlik gösterir. Hakikatin önemsizleştirildiği bu dönemde, Nietzsche'nin "Olgular yoktur, yorumlar vardır." sözüyle özetlenebilen postmodern bakış açısının (Nietzsche, 1968: 267) izdüşümünü siyaset alanında Trump'ın sosyal medya paylaşımlarında görmek mümkündür. Aydınlanma çağının idealize ettiği doğayı akıl ile kavrayan ve şekillendiren rasyonel insanın karşısına duyguları ile hareket ettiği iddia edilen kitlelerin çıkarıldığını savunan düşünürlerin aksine tüm bu mücadelenin aslında iktidar için yapıldığı görüşünde olan fikir insanları da vardır. Pareto'nun statükoyu savunan aslanlar ve yenilik isteyen tilkiler benzetmesi ile kavramsallaştırdığı iktidar mücadelesinin günümüzdeki yansıması hakikati bir araç olarak kullanan popülist siyasi figürlerin tartışmalarında görülebilir.

İktidarın yaşamı destekleyerek pozitif etkilerle hakikat ritüelleri üreterek gündelik deneyimleri oluşturduğunu belirten Foucault, olumsuz ve baskıcı iktidar tanımlarından vazgeçilmesi gerektiğini vurgular. İktidarın zamanın ruhuna uygun olarak oluşturduğu bilgi alanlarını içselleştiren uzmanlar ve bireyler toplumda genel kabul gören normlar etrafında tanımlanan olası seçenekleri özgürce deneyimler. Yunan şehir devletlerinde özgür yurttaşların politik hakları, Kilise'nin bu dünyayı ve diğer dünyayı kuşatan pastoral pratikleri, kamusal alanda seküler devlet akli ile işleyen bürokratik hizmetler ve Foucault'un öznellik kipliğine bağlanan modern bireyinin gündelik yaşam kılcallarına uzanan mikro politikaları, tarihin farklı dönemlerinde kullanılan iktidar pratikleridir. Hakikatin üretimi, dolaşıma sokulması ve bireyin özgür iradesiyle bu hakikatleri kabul etmesi sayesinde işletilebilen iktidar pratikleri, postmodernist düşünce ile sentezlenerek ve teknolojik gelişmeleri ileri seviyede kullanarak günümüz popülist siyasetçilerin yeni taktiklerini oluşturur.

Hakikat sonrası çağda sosyal medya ve anlık mesajlaşma uygulamaları gündelik hayat iletişimde yoğun şekilde kullanılır. Bu platformların aktif kullanıcısı olan bireylerin beğeni, yorum ve yükledikleri içeriklerin yanı sıra web sitelerinde veri toplayan çerezlerde bıraktıkları dijital ayak izleri sayesinde sosyal sınıflandırmaya tabi tutulmaları pazarlama ve siyasi amaçlı mikro hedefleme yapabilmeyi mümkün kılar. Ayrıca Kahneman'ın çözümlediği hızlı ve yavaş çalışan bilişsel mekanizmalar ve Massumi'nin Spinoza'ya atıfla değindiği duygulanımsal durumlar bireylerin tutum ve davranışlarının manipüle edilmesinde kullanılan hakikat sonrasına özgü pratiklerdir.

Bireyi ve toplumu disipline ederek normalleştiren bilgi/iktidar pratikleri, zihnin zihin üzerinde işleyen Bentham'ın geliştirdiği bütünü gözetleyen panoptikon tekniği ile birleşerek elde ettiği bilgiler çerçevesinde anormal olarak tanımladığı öznelere dışlar veya kapatır. Teknolojik ilerlemelerle sürekli hale gelen gözetim ile iktidarın birey hakkında elde ettiği bilgilerle sosyal sınıflandırmaya tabi tutulan birey disiplini, normları ve kişiselleştirilmiş eylem seçeneklerini içselleştirerek itaatkar özneye dönüşür. Kategorize edilen birey kimliğine bağlanarak, hem kendisinin hem de çevresinin kabullendiği hakikat yasası doğrultusunda gündelik deneyimlerini biçimlendirir. Bu sayede modern iktidar, doğrudan tahakküm kurma ihtiyacı duymadan, kavram şemaları ile olası eylem seçeneklerini belirleyerek modern özgür bireylerin tutum ve davranışlarını amacı doğrultusunda yönetme pratiğine kavuşur. Duygulanımsal etkilenme ve bilişsel mekanizmaları çözümlenen modern öznenin yönetilmesinde psikografik parametreler de eklenir. Foucault'un bir iktidar pratiği olarak incelediği vebalıların kapatılma sürecinin benzeri, günümüzde COVID-19 salgınına pandemi ilan eden Dünya Sağlık Örgütü ve tıp alanı uzmanlarının meşrulaştırması ile oluşan kapatma ve denetim mekanizmalarında, korku duygusu üzerinden yönetilen bireylerin kendilerine ulaştırılan hakikatleri içselleştirerek gündelik yaşamlarını biçimlendirilmesinde görülür.

Teknolojik gelişmelerin getirdiği imkanlar sayesinde bilgiye yoğun ve hızlı bir şekilde erişilebilir olunmasına ek olarak sosyal paylaşım ağlarında aktif kullanıcıya dönüşen bireyin yaşam tarzı değişir. İktidar pratikleri de bu değişime adapte olarak daha önce okul, fabrika, hastane ve hapisane gibi kurumlar üzerinden panoptik gözetime tabi tuttuğu bireyleri artık sosyal medya ve web sayfaları üzerinde bıraktığı kişisel bilgilerle izler. Elde ettiği bilgileri, büyük kapasitelere sahip küresel veri merkezlerinde depolayıp, bu sistemler üzerinde çalışan büyük veri algoritmalarıyla analiz eder. Bireyi gözetleyen algoritmalar ile kişisel ve toplumsal profiller oluşturularak iktidar için mücadele eden güç

odakları, kurguladıkları hakikatleri ve normları aynı dijital kanallar üzerinden kitlelere mikro hedefleme ile ulaştırır. Birey tarafından içselleştirilen hakikatler ve normlar toplum düzeyinde yaygınlaştığında, normal olarak kabul edilen davranışlar ve söylemler hakikat olarak işlemeye başlar. Foucault'un episteme olarak ifade ettiği bu zihin yapısı tarihin farklı dönemlerinde farklı kavramları benimseyerek zamanın ruhunu oluşturur. Epistemeler ile tutarlı biçimde kurgulanan hakikatlerle meşrulaştırılan iktidar pratikleri gündelik hayatın kılcallarına uzanarak bireyin, grupların ve toplumun tutum ve davranışlarını yönlendirir. Hakikat sonrası dönemde popülist liderler hedef kitlelerinin zihin yapısında yer alan episteme ve bilişsel mekanizmaların işleyiş bilgisi doğrultusunda amaçlarını gerçekleştirecek stratejileri belirleyerek iktidarı elde etmek ve sürdürmek için önceki dönemlerde uygulanan taktikleri teknolojik imkanlarla daha da ileri seviyeye taşır.

Aydınlanma çağında etkin olan rasyonel büyük anlatıların etkisini yitirdiğini savunan postmodernist Lyotard, dil oyunları çokluğu olarak ifade edilebilecek bir özgürlük ve görelilik anlayışına geçildiğini ifade eder. Benzer şekilde hakikat sonrası dönemde yaşanan hakikat erozyonu, herkesin kendi hakikatini dile getirmesi ve popülist liderlerin kitesini ikna etmek için sahte haberleri dahi amaç doğrultusunda kullanabilmesini açıklar. Foucault hakikat yorumunda, bilgi alanı uzmanının hakikati dile getirdiğini iddia etmesini otorite beyanı olarak ele alır. Bu şekilde karşısındaki kişi üzerinde tahakküm uyguladığını belirtir. Trump'ın avukatı olan Rudy Giuliani, Rusya'nın ABD seçimlerine müdahale etmesine dair Başkan'ın ifade vermesine itiraz eder. Gazetecinin saklanacak bir konu yoksa ifade vermektan Trump'ın çekinmemesi gerektiğini belirtmesine karşı çıkarak savunma verse dahi Trump'ın kendi hakikat yorumunu aktaracağını belirtir. Röportajı yapan NBC sunucusu Chuck Todd'un "Hakikat, hakikattir." sözüne cevap olarak verdiği "Hakikat, hakikat değildir." söylemi hakikat sonrası dönemi özetler niteliktedir. Bu söylem, herkesin kendi hakikat versiyonunu anlatabileceği ve nesnel olgulardan ziyade hedef kitlelerin siyasi eğilim, duygu ve inançlarıyla anlamlandırılarak kabul edileceği veya reddedileceği bir durumu temsil eder.

Bireyin ve toplumun içselleştirdiği davranış kalıpları ve kavram şemaları zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Bu nedenle iktidarlar amaçları doğrultusunda yeni hakikatler üreterek ve dolaşıma sokarak yeni durumu tanımlı eylem seçenekleri arasına dahil eder. Üretilen yeni bilgiler bireyler tarafından kabul görüp toplumda yaygınlaştığında yeni eylem seçenekleri veya deneyim alanları açılabilir veya yeni baskı mekanizmaları ile kısıtlanabilirler. Foucault'un iktidar tanımında güç ilişkileri çokluğu olarak ifade ettiği bu

yapı, iktidar mücadelesi veren tarafların bilgi ve hakikat üzerinde etkin olduğu, geliştirilen çeşitli prosedürler ile çoğunluğun doğru kabul edeceği söylemleri üreterek dolaşıma soktuğu bir kurgudur. Foucault'un bir televizyon spikerinin haber olarak verdiği bilginin binlerce kişinin zihninde hakikat olarak oluştuğunu vurgulamasını enformasyon etkisi olarak ifade eder. Enformasyon etkisi ile bireylerin hakikatleri içselleştirmesi ve tanımlı eylem seçenekleri arasında özgürce eyleme geçmesi kolaylaşır. Radyo ve televizyon üzerinden habere ulaşan kitlelerin yerini akıllı cihazları ile gündemi takip eden, arkadaş gruplarında gelen içerikleri izleyen ve paylaşan interaktif bireyler alır. Bu yeni durum kişiye özel demografik, psikografik ve siyasal eğilim bilgilerini toplayan modern panoptikon gözetim sistemleriyle işler. Mikro hedeflemeyi otomatik olarak yapan algoritmalar sayesinde sahte haberler, hakikatin belli bir yorumunu öne çıkaran istatistikler, rakip adaya ve gruba dair olumsuz detaylara dair içerikler kişiselleştirilmiş bir biçimde hedef kişilere ulaştırılır. Birey içselleştirdiği episteme, dahil olduğu grup kimliği ve bilişsel mekanizmalarının işleyişi ile kendisine ulaştırılan bu içerikleri anlamlandırarak rasyonel veya irrasyonel davranışlar sergiler.

Hakikat sonrası dönemde iktidar için mücadele veren ulusal ve uluslararası odaklar teknolojinin sağladığı imkanlar doğrultusunda bireyin duygu, inanç ve önyargılarına özgü içerikler oluşturarak tutum ve davranışlarını kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmeye çalışır. Dünyanın birçok yerinde çalışan içerik korsanlarının oluşturduğu sahte hesap çiftliklerinin bilinçli olarak veya sadece kazanç elde etmek amacıyla farklı ülkelerde gerçekleşen seçim ve referandumlara yönelik içerikler ürettikleri ve yayılmasına, tıklanmasına çalıştıkları belirtilir. 2016 ABD başkanlık seçimlerinde ve Brexit referandumunda bu tarz dış etkilerle seçime müdahale edildiği dile getirilir.

Cadwalladr, Brexit referandumu ve ABD seçimlerine yönelik Cambridge Analytica veri analitiği firmasının seçimlere sosyal ağlar üzerinden müdahalesinin adil seçimlerin yapılmasını engelleyerek demokrasiye zarar verdiğini belirtir. Zeynep Tüfekçi'nin Obama'nın Başkan olduğu seçimlerde Facebook'un 61 milyon kullanıcısı üzerinde yaptığı sosyal etkilenme ve politik mobilizasyon deneyinin sonuçları küresel teknoloji firmalarının seçimlere müdahalesinin sadece Brexit ve Trump'ın kazandığı seçim üzerinden tartışılmayacağını, daha önce başladığını gösterir. Küresel teknoloji firmalarının Foucault'un ifadesi ile güç ilişkileri çokluğunda önemli aktörler olduğu göz önüne alındığında hakikat sonrası çağda üretilen hakikatlerin ve sahte haberlerin amaç doğrultusunda bireyleri yönlendirmek için sosyal ağ platformları üzerinden yayılması bir

İktidar pratiği olduğu ifade edilebilir. Hakikat sonrasında üretilen hakikatlerin geçmişte iktidarların amaçları doğrultusunda ürettikleri hakikatlerden farkı yoktur. İktidarlar için her dönem toplumun atomu olan bireyi yönetmek önemlidir. Hakikat sonrası dönemde teknolojik imkanlarla mikro hedefleme ile bireye özelleştirilen hakikatlerin iletilmesi, bireyi yönetme ve yönlendirmede etkin şekilde kullanılır. Teknoloji firmalarının global düzeyde eriştikleri kontrolsüz güç ve yasalar karşısında sorumluluk almamaları demokrasiye tehdit oluşturma potansiyeli taşır. Demokrasinin olmazsa olmazı genel seçimlerin ve önemli kararların alındığı referandumların adil bir şekilde yapılması için sosyal ağ platformlarının seçim yasaları kapsamına alınarak düzenlenmesi ve denetlenmesi gerekir.

Tesich'in "İnanmak istediğine inanan özgür bireyler olarak hakikat sonrası çağda yaşamaya özgür irademizle karar verdik." sözüyle ifade ettiği gibi hakikat sonrası dönemde inançlar ön planda tutularak, nesnel olgular göz ardı edilir. Bu dönemde popülist liderler kitlelerinin isteklerini ve inançlarını gözeterek hakikatlerin belli bir yorumunu öne çıkararak veya önemsizleştirerek kamuoyu oluşturur. Yankı odası olarak tanımlanan haber akışlarında sadece kendi görüşüne yakın olan haberleri takip eden birey ve kitlenin durumu, Plato'nun mağara tasvirindeki gibi tutsak ve arkadaşlarının içinde olduğu gerçekliği tek gerçeklik olarak yorumlamasına benzer. Foucault'un hakikati doğru kabul edilen söylemlerin her an ve herkesin dile getirmesi olarak tanımlaması günümüzde evrensel uzlaşma iddiasındaki rasyonaliteden uzaklaşarak grup içerisinde işleyen öznel arası uzlaşmaya dönüşür. Kitlelerin psikolojisi üzerine çalışan Gustave Le Bon bireyin menfaatleri ile uyuşan fikirleri destekleyerek gruplaştığını ve dahil olduğu grubun savunduğu hakikatleri içselleştirdiğini belirtir. Bu kişilere bilimsel tezlerle desteklenen farklı rasyonel fikirler sunulsa da grup kimliğine bağlı kalarak kendi oluşturdukları hakikatin hegemonik söyleme dönüşmesini sağlarlar.

Arendt, Eichman davalarına dair düşüncelerinde, grup hakikatleri ile hareket eden bireylerin kendilerini makinenin dişlileri olarak gösterip masum oldukları tezini sunmalarını kabul etmez. Gerçekleştirilen insanlık suçlarına dahil olunmasının sadece iktidara zorunlu olarak itaat edilmesi ile açıklanamayacağını, bireylerin bu eylemlere kendi rızaları ile dahil olduklarını belirtir. Bu nedenle iktidarın veya grubun ürettiği hakikatleri sorgulamadan kabul eden birey, hakikatler doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemlerinden sorumludur. Böylelikle mahalle baskısı algısının eylemleri meşru kılamayacağı Arendt'in de belirttiği gibi iddia edilebilir. Foucault da "Hakikat sorunu, iktidar sorunu ve bireysel

davranış sorunu. Bu üç deneyim alanı bağımsız olarak değil; ancak birbiriyle ilişki içerisinde anlaşılabilir.” sözüyle iktidar ilişkisinden bağımsız olmayan hakikati içselleştiren bireyin davranışları ile bu ilişki ağını somutlaştırır (2016a : 250). Bu durumda hakikat sonrası dönemde sıklıkla karşılaşılan sahte haberlerin yayılmasına, hakikati sorgulamadan, grup psikolojisine uyarak ve nihayetinde kendi özgür iradesiyle katkıda bulunan birey bu davranışından sorumludur.

Foucault bakış açısıyla her hakikat iddiası, eleştirel biçimde ele alınarak doğru ve yanlış oyununa sokulmalıdır. Toplumlar hakikat sütunları üzerinde farklı grupları denge içerisinde tutan hassas bir yapıdır. Bu yapının popülist liderlerin kısa vadeli hedeflerine ulaşmak için yaptığı mücadeleler nedeniyle sarsılarak uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabilecek kararları, toplumların kendi rızaları ile verme ihtimallerine karşı *parrhesia* savunucusu olan entelektüel kesimlerin sorumluluğu bulunur. Günümüz hakikat kurgularının farkında olunmalı; bu doğrultuda bireye sunulan her içerik eleştirel tutumla sorgulanarak değerlendirilmeli ve bireyler eylemlerinin sorumluluğunu yüklenerek olası eylem seçeneklerini kendileri özgürce kurmalıdır.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Foucault, M. (1990) *The Concern for Truth*. L. D. Kritzman, (Ed.) Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984, p. 255-270, New York: Routledge
- Foucault, M. (2001a). *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (2. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2001b). *The Essential Foucault – The Essential Works of Foucault 1954-1984*. “The Birth of Social Medicine”, (Rio de Janeiro’da Ekim 1974 tarihli ikinci ders). New York: The New Press.
- DOI: https://www.academia.edu/5413490/Foucault_Birth_of_Social_Medicine
- Foucault, M. (2001c) *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*. (2. Baskı). (Ü. Umaç ve A. Utku, Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2002). *Toplumun Savunmak Gerekir*. (Ş. Aktaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2005) *Subjectivity and Truth*. F. Gros (Ed.), (G. Burchell, Çev.). Lectures at the College De France, 1980-1981. London: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*. Senellart, M., Ewald, F., and Fontana, A. (Ed.) New York, N.Y: Picador/Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (3. Baskı). (I. Ergüden, O. Akınhay ve F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (F. Taylan, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015a). *İktidarın Gözü-Seçme Yazılar 4* (4. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015b). *Büyük Kapatılma-Seçme Yazılar 3* (4. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015c). *Biyo-politikanın Doğuşu*. (A. Tayla, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2016a). *Özne İktidar-Seçme Yazılar 2* (5. Baskı), (I. Ergüden ve O. Akınhay çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016b). *Bilginin Arkeolojisi* (3. Baskı). (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2017a). *Cinselliğin Tarihi* (8. Baskı). (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017b). *Hermenötiğin Kökeni*. (Ş. Ç. Solmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017c) Subjectivity and Truth, Lectures at the Collège de France, 1980–1981 London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-73900-4>
- Foucault, M. (2017d). *Doğruyu Söylemek*. (6. Baskı) (K. Eksen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019a). *Hapishanenin Doğuşu*. (8. Baskı) (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2019b). *Marx'tan Sonra*. (G. Aksay, Çev.). İstanbul: Olvido Kitap.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Agamben, G. (2012). *Şeylerin İşareti: Yöntem Üstüne*. (B. Parlak, Çev.) İstanbul: Monokl Yayınevi.
- Arendt, H. (2018). *Siyasette Yalan*. (İ. Oranlı ve B. Şeker, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Asch, S. E. (1955). *Opinions and Social Pressure*. *Scientific American*, 193(5), 31-35. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1155-31>
- Baç, M. (2020). *Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine*. Y. Alpay (Ed.). *Pasajlar, Post-Truth Çağı. Sosyal Bilimler Dergisi*, (4). 17-34. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Barthes, R. (1978). *Inaugural Lecture-Inaugurale de la Chaire de Sociologie Littéraire du Collège de France prononce le* (R. Howard, Trans.). *Leçon*. Paris: Editions du Seuil. <https://www.albany.edu/~rn774/fall96/barthes.html>
- Batlamyus. (1952). *The Almagest*. (C. Taliaferro Trans.) Great Books of the Western World, Vol.16. 1-478. Chicago: Encyclopaedia Britannica.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bentham, J. (1791). *Panopticon or the Inspection House*. London: Mews-gate.
- Bond, R.M., Fariss, C. J., Jones, J.J., Kramer, A.D.I., Marlow, C., Settle, J.E. and Fowler, J. H. (2012). *A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization*. *Nature* 489. 295-298. <https://doi.org/10.1038/nature11421>
- Boseley, S. (26 Kasım 2008). *Mbeki Aids denial 'caused 300,000 deaths*. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/26/aids-south-africa>

- Bulut, S. (2019). *Söylemin Kapatılma ve Açıklama Savaşımında Edward Snowden. Etkileşim Dergisi*. 2(3). 128-140.
- Cadwalladr, C. ve Harrison, E. G. (17 Mart 2018). *Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-electionz>
- Cadwalladr, C. ve Townsend, M. (24 Mart 2018). *Revealed: the ties that bound Vote Leave's data firm to controversial Cambridge Analytica*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/24/aggregateiq-data-firm-link-raises-leave-group-questions#maincontent>
- Cadwalladr, C., Graham-Harrison, E. ve Townsend, M. (24 Mart 2018). *Revealed: Brexit insider claims Vote Leave team may have breached spending limits*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/politics/2018/mar/24/brexit-whistleblower-cambridge-analytica-beleave-vote-leave-shahmir-sanni>
- Cadwalladr, C. ve Hern, A. (13 Nisan 2018). *Revealed: Aleksandr Kogan collected Facebook users' direct messages*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/apr/13/revealed-aleksandr-kogan-collected-facebook-users-direct-messages>
- Cadwalladr, C. (10 Haziran 2019a) *Facebook's role in Brexit — and the threat to democracy*. TED Konuşması. https://www.ted.com/talks/carole_cadwalladr_facebook_s_role_in_brexit_and_the_threat_to_democracy
- Cadwalladr, C. (26 Ekim 2019b). *What happened when Alexandria Ocasio-Cortez came face to face with Facebook's Mark Zuckerberg*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/oct/26/what-happened-when-alexandria-ocasio-cortez-came-face-to-face-with-facebooks-mark-zuckerberg>
- Caruth, C. (2018). *Yalan ve Tarih* (İ. Oranlı ve B. Şeker, Çev.). Siyasette Yalan. İstanbul:Sel Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Comte, A. (2012). *System of Positive Polity*. London : Forgotten Books 1874 translation of System of Positive Polity, Vol. II, pages 356–347, cited in Urbanowicz, Charles F. 1992. "Four-Field Commentary". Anthropology Newsletter. (33)-9. 3.
- Coşkun, B. (2019). *Neoliberal İktidar ve Özne*. İstanbul: NotaBene Yayınları.

- Cottam, M., Mastors, E., Preston, T., Dietz, B. (2017). *Siyaset Psikolojisine Giriş*. (M. Şenol, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Çelebi, N. (1990). *Vilfredo D. Pareto*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (5), 131-146. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sefad/issue/16484/172161>
- Davies, J. (25 Ocak 2017). *Le Monde identifies 600 unreliable websites in fake-news crackdown*. Digiday. <https://digiday.com/uk/le-monde-identifies-600-unreliable-websites-fake-news-crackdown/>
- De Santillana, G. (2006). *Serüven Çağı Filozofları*. (İ. Yıldız ve A. Gelmez, Çev.) Ankara: Adapa Yayınevi.
- Deacon, R. A. (2003). *Fabricating Foucault: Rationalising the Management of Individuals*. Milwaukee: Marquette University Press.
- Descartes, R. (2015). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Dillon M. (2012). *Olaysallık: Hakikat Siyaseti ve Sonluluğun Mantıksal Çözümlemesi*. (E. Ünal, Çev.). Ş. Öztürk (Ed.) *Cogito*. (70-71). 504-535. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dobbs, M. (2012). *The rise of political fact checking: how Reagan inspired a journalistic movement: A reporter's eye view*. The New America Foundation. <https://www.issuelab.org/resources/15318/15318.pdf>
- Durnova, A. (2019). *Unpacking emotional contexts of post-truth*. Critical Policy Studies. 13(4), 447-450. DOI: 10.1080/19460171.2019.1670222
- Erdoğan, E. ve Semerci, P. U. (2020). *Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı*. Y. Alpay (Ed.). *Pasajlar, Post-Truth Çağı. Sosyal Bilimler Dergisi*, (4) 83-108. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ferraris, M. (2019). *Yeni Gerçekçilik Manifestosu*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Fischer, F. (2019). *Knowledge politics and post-truth in climate denial: on the social construction of alternative facts*. Critical Policy Studies. Vol:13 (2). 133-152. DOI: 10.1080/19460171.2019.1602067.
- Flynn, T. (2005). *Foucault's Mapping of History*. (2. Baskı) (Ö. Sert, Çev.) Gary Gutting (Ed.), *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge: Cambridge University Press

- Francis. 266th Pope. (24 Ocak 2018). *Message of His Holiness Pope Francis For World Communications Day*. Vatikan Resmi Websitesi. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/messages/communications/documents/papa-francesco_20180124_messaggio-comunicazioni-sociali.html
- Fuller, S. (2018). *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*. London: New York, NY: Anthem Press. DOI: www.jstor.org/stable/j.ctv9d30v
- Fuller, S. (2020). *Felsefe ve Retorik Hakkındaki Post-Truth*. (Z. Ş. Genceri, Çev.). Y. Alpay (Ed.). *Pasajlar Post-Truth Çağı*. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4. 73-82. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gök, Ö., Kılıçarslan, K. (2017) *Şarkiyatçı Söylemde Ötekilik Mekanlarının Yeniden Üretimi*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 7(3). 649-663.
- Gracian, B. (2019). *Akıllı Yaşama Sanatı*. (S. Kaliç, Çev.). İstanbul: Maya Kitap.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*. (A. Cemgil, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Granville, K. (19 Mart 2018). *Facebook and Cambridge Analytica: What You Need to Know as Fallout Widens*. New York Times. <https://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/facebook-cambridge-analytica-explained.html>
- Greenberg, A. (1 Nisan 2017). *A Timeline of Trump's Strange, Contradictory Statements on Russian Hacking*. Wired <https://www.wired.com/2017/01/timeline-trumps-strange-contradictory-statements-russian-hacking/>
- Grynbaum, M. M. (2 Temmuz 2017). *Trump Tweets a Video of Him Wrestling 'CNN' to the Ground*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2017/07/02/business/media/trump-wrestling-video-cnn-twitter.html>
- Hermida, A. (16 Kasım 2016). *Trump and why emotion triumphs over fact when everyone is the media*. The Conversation. <https://theconversation.com/trump-and-why-emotion-triumphs-over-fact-when-everyone-is-the-media-68924>
- Gündoğdu, H. (2013). *Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?* Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. (21). 38-51.
- Harari, Y. N. (5 Ağustos 2018). *Yuval Noah Harari extract: 'Humans are a post-truth species'*. The Guardian International Edition. <https://www.theguardian.com/culture/2018/aug/05/yuval-noah-harari-extract-fake-news-sapiens-homo-deus>
- Harvey, I. (1988). *Foucault ve Dil, Düşünülmeleyen Metaforlar.*, (D. Kanit, Çev.). *Defter Dergisi* Sayı:4. 16-32. İstanbul: Metis Yayınları.

- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. (7. Baskı) İstanbul: Metis Yayınları.
- Henley, J. (10 Haziran 2016). *Why Vote Leave's £350m weekly EU cost claim is wrong*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/politics/reality-check/2016/may/23/does-the-eu-really-cost-the-uk-350m-a-week>
- Hern, A. (11 Nisan 2018). Five things we learned from Mark Zuckerberg's Facebook hearing. The Guardian. <https://www.theguardian.com/technology/2018/apr/11/mark-zuckerbergs-facebook-hearing-five-things-we-learned>
- Hobbes, T. (2018). *Leviathan*. (16. Baskı) (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (1998). *Of the Standard of Taste*. David Hume-Selected Essays. S. Copley and A. Edgar (Ed.). New York: Oxford University Press.
- Iyengar, S. and Massey, D. (2019). *Scientific Communication in a Post-Truth Society*. D.A. Scheufele (Ed.) *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol:116, (16). 7656-7661. DOI: [10.1073/pnas.1805868115](https://doi.org/10.1073/pnas.1805868115)
- İspir, N. (1998). *İngiliz Ampiristlerinde Tanrı-Ahlak-Özgürlük İlişkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1998, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*. (3. Baskı) (O. Ç. Deniztekin ve F. N. Deniztekin, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kakutani, M. (2018). *Hakikatin Ölümü: Trump Çağında Yalancılık Sanatı*. (C. Mizrahi, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Kant, I. (1991). *The metaphysics of morals*. (M. Gregor, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. (Orjinal baskı, Die Metaphysik der Sitten, 1797).
- Kant, I. (2014a). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (I. Kuçuradi, Çev.). Ankara: TFK Yayınları.
- Kant, I. (2014b). *Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme*. (N. Bozkurt, Çev.). Seçilmiş Yazılar, 327-376. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Karadut, İ. C. (2020). *Hakikat-Ötesi Çağda Hakikati Söylemek: İki Parrhesia Vakası*. Y. Alpay (Ed.). *Pasajlar*, Post-Truth Çağı. Sosyal Bilimler Dergisi, (4) 125-140. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kenny, C. (19 Ağustos 2018). *Rudy Giuliani says 'truth isn't truth'*. CNN. <https://edition.cnn.com/2018/08/19/politics/rudy-giuliani-truth-isnt-truth/index.html>
- Keyes, Ralph. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. (D. Özçetin, Çev.). İzmir: Deli Dolu Yayınları.

- Koselleck, R. (2009). *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*. T. Bora. (Ed.) (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koyuncu, H. (9 Aralık 2019). *Bir sanatçının 120 bin dolarlık 'Duvara bantlanmış muz'u yemesi sonrası eser polis korumasına alındı*. Euronews Türkçe. <https://tr.euronews.com/2019/12/08/120-bin-dolarlik-duvara-bantlanmis-muz-un-yenmesi-sonrasi-sanat-eseri-polis-korumasinda>
- Le Bon, G. (2018). *Kitlelerin Psikolojisi*. (S. Doğru, Çev.). İstanbul: Koridor Yayınları.
- Lemke, T. (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. (U. Özmakas, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Lemke, T. (2016). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*. (Ö. Karlık, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lockie, S. (2017). *Post-Truth Politics and the Social Sciences*. Environmental Sociology, Vol:3, (1), 1-5. DOI: 10.1080/23251042.2016.1273444.
- Lyon, D. (2003). *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Digital Discrimination*. London: Routledge.
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum* (İ. Birkan, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayınevi.
- Machiavelli, N. (2017). *Prens* (19. Baskı) (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Mance, H. (3 Haziran 2016). *Britain has had enough of experts, says Gove* Financial Times. <https://www.ft.com/content/3be49734-29cb-11e6-83e4-abc22d5d108c>
- Marmot, M. (2017). *Post-Truth and Science*. The Lancet, Vol:389 (10068), 497-98.
- Massumi, B. (2002). *Movement, Affect, Sensation: Parables For the Virtual*. Durham & Londra: Duke University Press.
- Massumi, B. (2005), *Fear (The Spectrum Said)*. Positions, 13(1), 31-48.
- Massumi, B. (2019). *Duygu Politikası*. (H. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Mcintyre, L. (2019). *Hakikat-Sonrası*. (M.F. Biçici, Çev.). İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Meinecke, F. (1962). *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'état and Its Place in Modern History*. (D. Scott, Trans.). New Haven: Yale University Press.
- Merquior, J. G. (1991). *Foucault*. (2nd ed.). F. Kermode (Ed.) London: Fontana Press.
- Newton, I. (1998). *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Nietzsche, F. (1968). *The Will to Power*. (W. Kaufman and R. J. Hollingdale, Trans.). New York: Vintage Books.
- Olssen, M., Codd, J., and O'Neill, A.-M. (2004). *Education policy: Globalization, citizenship and democracy*. DOI: [10.4135/9781446221501](https://doi.org/10.4135/9781446221501).

- Oranlı, İ. (2012). *Biyo-Politikanın Doğuşu ve Foucaultcu Eleştiri*. Ş. Öztürk (Ed.). Cogito, Michel Foucault Özel Sayı (70-71) 39-52.
- Oreskes, N. and Conway, E. (2010). *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscure The Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury Press.
- Orwell, G. (1946) *Politics and the English Language*. Horizon, 13 (76), 252-265.
- Oxford Dictionaries. (2017). Post-Truth. Oxford:Oxford University Press.
- Pareto, V. (2010). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü Kavramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*. (M. Z. Doğan, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Parker, A. (2016). Donald Trump, in Polls Warns of ‘Stolen Election’. New York Times. <https://www.nytimes.com/2016/10/14/us/politics/trump-election-rigging.html>
- Phillips, K. (11 Aralık 2018). ‘Truth isn’t truth’: Rudy Giuliani’s flub tops 2018’s quotes of the year. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/politics/2018/12/11/truth-isnt-truth-rudy-giulianis-flub-tops-s-quotes-year/>
- Pies, R. W. (2 Mart 2017). *Alternative facts’: A psychiatrist’s guide to twisted relationships to truth*. The Conversation. <http://theconversation.com/alternative-facts-a-psychiatrists-guide-to-twisted-relationships-to-truth-72469>
- Pinker, S. (2010). *Boş Sayfa: İnsan Doğasının Modern İnkarı*. (1. Baskı). (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Pinker, S. (2019). *Why We Are Not Living in a Post Truth Era: An (Unnecessary) Defense of Reason and a (Necessary) Defense of Universities’ Role in Advancing it*. *Skeptic*, 24 (3). https://www.skeptic.com/reading_room/steven-pinker-on-why-we-are-not-living-in-a-post-truth-era/
- Platon. (2011a). *Devlet*. (S. Eyüboğu, M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2011b). *Menon*. (M. C. Anday, Çev.). Diyaloglar. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Polletta, F., and Callahan, J. (2017). *Deep Stories, Nostalgia Narratives, and Fake News: Storytelling in the Trump Era*. *American Journal of Cultural Sociology* Vol:5 (3). 392–408. DOI:10.1057/s41290-017-0037-7.
- Rorty, R. (1982). *Consequences of Pragmatism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rouse, J. (1994). *Power/Knowledge*. G. Gutting (Ed.) *The Cambridge Companion to Foucault*. (s. 92-114). Cambridge: Cambridge University Press.
- Said, E. (2006) *Kış Ruhü*. (2. Baskı) (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

- Said, E. (2008) *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*. (4.Baskı) (B. Ülner, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sample, I. (24 Kasım 2019). *Tim Berners-Lee unveils global plan to save the web*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/technology/2019/nov/24/tim-berners-lee-unveils-global-plan-to-save-the-internet>
- Smart, B. (1986). *The Politics of Truth and the Problem of Hegemony*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, A. (2011). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Stencel, M. and Luther, J. (3 Nisan 2020). *237 fact-checkers in nearly 80 countries ... and counting. So far the Reporters' Lab list is up 26% over last's year annual tally*. Reporters' Lab. <https://reporterslab.org/update-237-fact-checkers-in-nearly-80-countries-and-counting/>
- Swingewood, A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Taburoğlu, Ö. (2019). *Kendi-Olmanın Mikro-politikası. Direnişin Mikro-politikası*. M.Demirtaş. (Ed.). 127-143. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Tesich, S. (1992). *A Government of Lies*. *The Nation*.13. (p. 12-14).
- Touraine, A. (2007). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turanlı, G. (2017) *Edward Said'in Oryantalist Söylem Analizi*. *Şarkiyat Mecmuası*, (30) 101-119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusarkiyat/issue/50578/658858>
- Tüfekçi, Z. (16 Kasım 2012). *Beware the Smart Campaign*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2012/11/17/opinion/beware-the-big-data-campaign.html>
- Urhan, V. (2013). *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Vergin, N. (2014). *Siyasetin Sosyolojisi (Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Vosoughi, S., Roy, D. and Aral, S. (2018). *The spread of true and false news online*. *Science*. 359. (p. 1146-1151).
- Wagner, P. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi-Özgürlük ve Cezalandırma*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wallerstein, I. (1998) *Liberalizmden Sonra*. (E. Öz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2018). *Kaos ve Belirsizlik.Çağdaş Dünya Sistemi Üzerine Düşünceler*. (Ö. Şişman, Çev.). İstanbul: Kopernik Kitap.

- Weber, M. (2004). *Sosyoloji Yazıları*. (6. Baskı). (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Whitfield, P. (2008). *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*. (S. Uslu, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Wilkie, C. and Breuninger, K. (5 Şubat 2020). *Trump acquitted of both charges in Senate impeachment trial*. CNBC. <https://www.cnn.com/2020/02/05/trump-acquitted-in-impeachment-trial.html>
- Wolferen, K.V. (5 Şubat 2017). Karl Rove's Prophecy: "We're an Empire Now, and When We Act, We Create our Own Reality". Global Research. <https://www.globalresearch.ca/karl-roves-prophecy-were-an-empire-now-and-when-we-act-we-create-our-own-reality/5572533>
- Yıkımsı, G. (2018). Michel Foucault'da Episteme ve Süreksizlik Kavramlarının İncelenmesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (16), 625-636. DOI: 10.29029/busbed.446850
- Zizek, S. (1996). *Müstehcen Efendi*. Toplum ve Bilim, (70), 63-76.
- Zizek, S. (2008). *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- Zizek, S. (2013). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Web Sayfaları

- Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). *AB Yapısı ve İşleyişi*. <https://www.ab.gov.tr/3.html>
- Fair Vote. (2020a). *Electoral Campaigning Transparency*. <https://fairvote.uk/electoral-campaigning-transparency/>
- Fair Vote. (2020b). *The People v. Facebook*. <https://fairvote.uk/home/facebook-claim/>

Yazarsız Elektronik Gazete Makalesi

- ABD Senatosu'na sunulan raporda Rusya'ya 'sosyal medyaya müdahale' suçlaması. (18 Aralık 2018). BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46569331>
- 'Facebook'a Cambridge Analytica skandalı nedeniyle 5 milyar dolar ceza kesilecek'. (13 Temmuz 2019). BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48974921>

Belgeseller

- National Geographic. (2014). *Cosmos: A SpaceTime Odyssey*. (N. D. Tyson, Sunucu)